

Gudrun-Liane ITTU
Constantin ITTU

*Educație,
emancipare, gastronomie:
școlile de fete și
asociațiile de femei din Sibiu
de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la 1948*

Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu
Sibiu, 2019

Mulțumiri pentru ilustrație:

- Domnului Helmut wolff
- Centrul de Dialog și Cultură „Frodrih Teutsch” al Bisericii Evanghelice C. A. din România
- Domnului Konrad Klein
- Arhivele Naționale ale României – Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale – Fond ASTRA

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ITTU, GUDRUN-LIANE**

Educație, emancipare, gastronomie : școlile de fete și asociațiile de femei din Sibiu de la sfârșitul secolului al XIX-lea până la 1948 /

Gudrun-Liane Ittu, Constantin Ittu. - Sibiu : Editura Universității "Lucian Blaga" din Sibiu, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-606-12-1682-6

I. Ittu, Constantin

141.72

© Autorii și Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2019

Această publicație reflectă numai punctul de vedere al autorilor, finanțatorul nu este responsabil pentru eventuala utilizare a informațiilor pe care le conține.

Layout: Liliana Oprescu

Nr. Contract 47420 / 18.06.2019

Volum tipărit în cadrul proiectului
Istoria educației sibiene în gastronomie,
derulat de către
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
prin Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Cuprins

Introducere _____	5
Saloanele secolului al XVII-lea, precursorile asociațiilor de femei de mai târziu _____	9
Educația fetelor în mediul german din Transilvania. Repere istorice	26
De la primele forme de organizare la asociații de femei cu programe complexe	34
Mișcarea privind o mai bună pregătire școlară a fetelor _____	36
Asociația Generală a Femeilor Luterane din Transilvania _____	47
Filiala din Sibiu a Asociației Generale a Femeilor Luterane din Transilvania _____	50
Școlile profesionale înființate și conduse de filiala din Sibiu a Asociației sau „femeile pentru femei” _____	51
A. Școala pentru pregătirea profesoarelor de lucru manual _____	51
B. Școala de menaj _____	62
C. Școala de perfecționare pentru femei _____	76
Manualul Christinei Schuster „pentru viitoare gospodine, gospodine cu experiență, precum și pentru școlile de gastronomie și de menaj” _____	79
D. Școala pentru pregătirea personalului casnic _____	91
Reclame comerciale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX cu privire la igienă, gospodărie și gastronomie _____	96
Coordonatele istorice ale apariției școlilor românești de fete din Sibiu	103
De la antropologia imaginarului la ideologie identitară _____	103
„Acei stegari ai culturii noastre naționale” _____	111
„Vetre de educație”: familia și școala _____	114
Reuniunea Femeilor Române din Sibiu _____	120
Școala civilă de fete cu internat _____	123
Liceul de fete de Stat din Sibiu _____	132
Școala de menaj și industrie de casă _____	135
Din interbelic în trecutul apropiat _____	147
Anexe _____	150
Bibliografie selectivă _____	156

Școala de menaj de pe strada Dealului

Introducere

Deși Revoluția franceză din 1789 proclamase egalitatea în drepturi a tuturor ființelor umane, femeilor, aflate în stare de inferioritate și subordonare, nu li se aplicau aceste principii generoase.

Revoluționara Olympe de Gouges (1748-1793), scriitoare și feministă *avant la lettre*, a redactat în 1791 *Declarația drepturilor femeii și a cetățencei/ Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*, protestând prin aceasta împotriva noii constituții franceze, act fundamental care ridica privilegiile bărbaților la rang de lege. Acuzată de simpatii regaliste, Olympe a fost încarcerată și executată de tribunalul revoluționar, o circumstanță agravantă în judecarea cazului ei a constituit-o și fermitatea cu care apărase drepturile femeilor¹. Înăbușită pentru un timp, lupta femeilor pentru drepturi egale a renăscut în secolul următor, când, în vestul Europei și în Statele Unite ale Americii, au debutat ample mișcări de emancipare.

Cu o oarecare întârziere, discuția despre dreptul femeilor la o educație de calitate, la profesionalizare și la posibilitatea de a-și câștiga singure existența a ajuns și în Transilvania. Aici condițiile istorice specifice ale provinciei au făcut ca fiecare etnie să-și dezvolte propria mișcare de emancipare, ținând cont de interesele sale *naționale*.

Având în vedere faptul că, în urma Dualismului austro-ungar (1867), sașii au devenit din națiune constituțională, minoritate națională, iar presiunea de maghiarizare din partea autorităților statale a fost puternică, este lesne de înțeles că femeile nu puteau slăbi coeziunea *națiunii* cu cerințe radicale, ci trebuiau ca, împreună cu bărbații, să militeze pentru întărirea acesteia. Astfel, mișcarea de emancipare a femeilor germane din Transilvania s-a desfășurat strict în interiorul etniei, iar obiectivele propuse erau modeste. Trebuie însă subliniat faptul că, nu numai condițiile istorice au împiedicat femeile să

¹ https://fr.wikipedia.org/wiki/Olympe_de_Gouges, accesat în data de 10 septembrie 2019.

prezintă cereri radicale, ci, mai ales, conservatorismul și tradiționalismul mediului transilvan.

Date fiind legăturile strânse, seculare ale sașilor cu Germania, patria lor spirituală, mișcarea de emancipare a femeilor s-a desfășurat în siajul și sub influența celei germane. Dar sașii nu au preluat numai idei din spațiul lingvistic german, ci i-au dăruit acestuia una dintre cele mai importante feministe, pe actrița și poeta Marie Stritt (1855-1928), reprezentantă a aripii radicale a mișcării², cea care în intervalul 1899-1910 a fost președinta *Bund Deutscher Frauenvereine* („Uniunii asociațiilor de femei germane”). Feminista germană cu origini transilvane era fiica Theresei Bacon (1824-1911) din Sighișoara, aflată în avangarda feminismului autohton. Bacon a susținut necesitatea unui învățământ de calitate pentru fete, la nivelul celui oferit băieților, și crearea posibilităților de profesionalizare a acestora.

Presa cotidiană, precum *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (ziar apărut la Sibiu din 1874), și publicațiile periodice *Die Karpathen* (revistă culturală apărută la Brașov între 1907-1914) și *Klingsor* (Brașov, 1924-1939) au acordat spații ample dezbaterii așa-zisei *Frauenfrage*, problemei emancipării femeilor. Au publicat materiale în care erau exprimate păreri foarte diverse, de la acord total cu mișcarea până la respingerea acesteia. Unele dintre articolele care tratau tema emancipării au fost preluate din publicații străine, oferind cititorilor posibilitatea de a cunoaște și puncte de vedere din alte spații geografice³. Dacă, în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea, discuția a vizat mai mult probleme teoretice privind oportunitatea/ inoportunitatea emancipării femeilor, în primii ani ai secolului XX acțiunile sufragetelor s-au aflat în centrul atenției⁴.

² Marie Stritt, *Frauenbewegung und Kulturfortschritt*, în „Die Karpathen”, an 1, nr. 2, iunie 1908, nr. 18, p. 566 (În articol, autoarea susținea că întreaga istorie a patriarhatului ar fi fost istoria dominației bărbaților asupra femeilor, a siluirii și înjosirii acestora).

³ *Die Wiener Frauen in der politischen Aktion*, în *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (în continuare SDT), nr. 7274, 17 noiembrie 1876, p. 1211; *Vom internationalen Frauenkongress*, în SDT, nr. 6570, 24 iulie 1895, p. 789; *Gräfin Albin Csaky gegen die Gleichberechtigung der Frau*, în SDT, nr. 6707, 4 ianuarie 1896, p. 11; Krafft-Ebing, *Zur Frauenfrage*, în SDT, nr. 6586, 11 august 1895, p. 860; *Frauen im englischen Wahlkampf*, în SDT, nr. 9748, 15 ianuarie 1906, p. 6; *Graf Tolstoi über die Frau*, în SDT, nr. 9984, 25 octombrie 1906, p. 3.

⁴ *Die englischen Suffragetten*, în SDT, nr. 11528, 2 decembrie 1911, p. 6; *Die Propagandamethoden der englischen Suffragetten*, în SDT, nr. 11825, 27 noiembrie 1912, p. 9; *Ein Anti-Suffragettenmeeting*, în SDT, nr. 11872, 25 ianuarie 1913, p. 4; *Ein neuer Suffragettenstreich*, în SDT, nr. 11757, 9 septembrie 1912, p. 3; *Bernard Shaw über die Zwangsfütterung der Suffragetten*, în SDT, nr. 11770, 24 septembrie 1912, p. 9; *Die Suffragettenplage in England*, în

Relatările despre acestea erau tendențioase, menite a trezi la cititorii neavizați reacții de dezaprobare și respingere.

Primele forme de organizare ale femeilor germane din Transilvania au fost asociații la nivel local, înființate în deceniul patru al secolului al XIX-lea, dar acestea aveau scopuri strict caritabile. Abia după crearea *Asociației generale a femeilor luterane din Transilvania*, în 1884, cu filiale în toate localitățile, femeile au trecut la realizarea unor proiecte importante privind ridicarea nivelului de cunoaștere a tinerelor și de creare a șanselor de a-și câștiga singure existență. În acest scop, filiala din Sibiu a deschis și condus trei școli profesionale, anume *Școala pentru pregătirea profesoarelor de lucru manual* (1885), *Școala de menaj* (1888) și *Școala pentru pregătirea servitoarelor* (1892), instituții care au funcționat după modelul unor așezăminte de profil din Germania.

*

La rândul ei, elita românească transilvană și-a propus implementarea unui program de emancipare prin cultură a românilor ardeleni. Mijloacele vehiculate în diseminarea ideilor respective au fost publicațiile, atât cele periodice, cât și cărțile, la care s-au adăugat conferințele, publicul fiind constituit din cele mai diverse categorii sociale. Însă, un personaj țintă, un personaj colectiv l-a constituit *femeia*, privită și admirată, deopotrivă ca păstrătoare a tradițiilor și educatoare naturală a tinerelor generații, precum și ca viitor element emancipat în familie, după principiul afirmat de Septimiu Albini, anume că *viața culturală fără femei culte nu este cu putință*.

Dacă, într-o primă etapă a procesului, subiectul a fost discutat și implementat aproape exclusiv de bărbați, iar *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român* a devenit instituția de reper în domeniu, într-o a doua etapă, prin intermediul *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*, discuțiile, planurile și acțiunile au devenit apanajul elementului feminin

SDT, nr. 11882, 6 februarie 1913, p. 3; *Strenge Verurteilung einer Suffragette*, în *SDT*, nr. 11911, 12 martie 1913, p. 3; *Das Suffragettenarsenal*, în *SDT*, nr. 11921, 26 martie 1913, p. 9; *Die Suffragetten und die Feuerschäden in England*, în *SDT*, nr. 12165, 13 ianuarie 1914, p. 9; *Die Suffragettensichere Kunst*, în *SDT*, nr. 12251, 27 aprilie 1914, p. 9.

în/și pentru societatea românească. Însă, toți cei implicați, bărbați și femei, au fost de acord că principalul instrument pentru emancipare culturală îl constituie școala, motiv pentru care strădaniile lor s-au îndreptat în această direcție. Rezultatul a fost crearea unei *școli de fetițe*, în 1883, a *școlii civile de fete cu internat*, în 1886 și, nu în ultimul rând, a *școlii de menaj și industrie de casă*, cu titulatură schimbată ulterior în *Școala profesională de fete*.

Nu trebuie, în niciun caz, diminuată importanța internatului, deoarece era locul unde *evele venite din locuri străine sunt adăpostite în localuri spațioase, construite conform tuturor regulilor pedagogice și igienice*, ele fiind puse sub ocrotirea unui corp profesoral-pedagogic select, deoarece *profesorii, profesoarele și guvernantele s-au ales și angajat cele mai apte persoane, din câte au concurat, profesorii în special, toți cu pregătire academică*⁵.

⁵ S[eptimiu] A[lbini], *Școala civilă de fete cu internat* a „Asociațiunii transilvan pentru literatura română și cultura poporului român” din Sibiu. *Monografie*, Gherla, Editiunea „Cancelariei Negruțiu”, 1887, p. 8.

*Saloanele secolului al XVII-lea,
precursoarele asociațiilor de femei de mai târziu*

La cea de a 10-a Conferință Internațională în *Information Science and Information Literacy*, organizată de Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, desfășurată între 10 și 11 aprilie 2019, una dintre lucrările prezentate a fost *The business and human rights regime under international law: remedy without law*⁶. În textul respectiv se afirmă că *legea este ceva deosebit deoarece rămâne lege – spre deosebire de morală, politică, teologie ori superstiții – chiar în absența unor sancțiuni sau îndreptări efective [iar] legea care nu îndreaptă e departe de ideal*⁷.

Din tot acest construct, singurul element care ne interesează este sintagma *remedy without law*, pe care nu o traducem mecanic, ci o interpretăm ca fiind *îndreptare în absența legii*⁸. Or, formularea ne îngăduie o trimitere la Franța secolelor al XVI-lea și al XVII-lea, epocă în care femeile nu aveau acces la școlile sau universitățile regatului, căsătoriile aranjate constituiau norma, mortalitatea la naștere era ridicată, iar divorțurile aproape necunoscute. Și nu aveau acces la școli sau universități în ciuda faptului că învățământul parizian devenise faimos încă din secolul al XII-lea, datorită Cartierului Latin, prin celebrele școli de retorică, filosofie și gramatică din Île de

⁶ Ioana Cismaș, *The business and human rights regime under international law. remedy without law* (<http://bcu.ulbsibiu.ro/conference/proceedings.html>), autoarea fiind, în momentul scrierii acestor rânduri, Senior Lecturer, York Law School & Centre for Applied Human Rights Co-Convener, York, UK.

⁷ *Idem* (<https://brill.com/view/book/edcoll/9789004340251/BP000015.xml>)

⁸ Spre exemplu, în literatura juridică, *legal remedies* înseamnă *căi de atac* (<https://context.reverso.net/traducere/engleza-romana/legal+remedies>), *judicial remedy* se traduce prin [căi de] *atac judiciare* (<https://context.reverso.net/traducere/engleza-romana/judicial+remedy>), *exclusive remedies* însemnând *măsuri reparatorii* (Melania Neagu, *Traducere termeni juridici*, în <https://www.scribd.com/document/112415684/Traducere-termeni-juridici>)

la Cité, de pe colina Sainte-Geneviève, de la Catedrala Notre-Dame⁹ ori de la mănăstirea augustiniană Saint-Victor¹⁰. Teologul Robert de Sorbon (1201–1274), capelanul regelui Ludovic al IX-lea, va fonda, în 1257, colegiul Sorbona pentru studenții săraci; de reținut, doar pentru studenții săraci, nu și pentru studenți, fie ele sărace sau nu. Din 1530, primatul educațional parizian va fi preluat de Collège Royal, actualul Collège de France, al cărui fondator a fost regele Francisc I. Suveranul francez a dat curs sugestiei umanistului, elenistului și traducătorului operelor antice, Guillaume Budé (1467–1540; latinizat Budaeus), secretarul regelui¹¹, de a institui un colegiu – cu deviza *docet omnia* („învață totul”) – în care umanisti plătiți regește aveau datoria să predea discipline pe care Universitatea le ignora (la început greacă și ebraică, la care s-au adăugat drept, latină, matematică, medicină)¹².

În altă ordine de idei, chiar la Curtea Regelui Soare – cu alte cuvinte, cea a lui Ludovic al XIV-lea, cu lungă domnie de 72 de ani (1643–1715) – raporturile dintre domnii și doamele din înalta nobilime erau stricte, formale și ritualizate, iar regulile de bună putare nu permiteau cuiva cu educație aleasă

⁹ Construcția Catedralei Notre Dame a început în 1163 și s-a încheiat în 1345, fiind un prim exemplu al goticului timpuriu. În momentul în care scriem aceste rânduri s-a împlinit o zi de la devastatorul incendiu care a cuprins acoperișul sfântului lăcaș – 15 aprilie 2019, ora 19:50, ora Europei de Est. În Evul Mediu, aici s-au căsătorit regi ai Franței, Angliei, Scoției ori Spaniei. Pentru cititorul român, figura Mariei Stuart este poate cea mai cunoscută. Devenită regină a Scoției, în 1542, pe când avea doar o săptămână, Maria se va căsători în 1588 cu moștenitorul tronului Franței, fiind astfel educată în regatul soțului ei (Louda, Maclagan, *Lines of Succession. Heraldry of the Royal Families of Europe*, London, 1991, p. 41). Catedrala Notre Dame a fost desacralizată în 1793, în vremea revoluției franceze, când revoluționarii au decapitat statuile regilor din Vechiul Testament, crezând că sunt regii Franței, apoi au transformat-o în depozit de furaje și alimente. Necropola regală din Saint-Denis a fost și ea vandalizată, mormintele suveranilor fiind devastate în speranța găsirii unor imense bogății; au aflat doar oseminte învelite în giulгии simple, ca cel al Mântuitorului, și le-au aruncat într-o fosă. Tot atunci au fost arse și aruncate în Sena moaștele Sfintei Geneveva (Sainte-Geneviève), protectoarea Parisului, care a încurajat parizienii să reziste hunilor în 451, salvând orașul. În acele momente, Gallia se afla sub teroarea lui Attila, care tocmai distrusese orașul Metz, iar parizienii îngroziți își căutau salvarea refugiindu-se Ile de la Cité. În acele momente a intervenit tânăra Geneviève, sigură pe credința sa. Sfânta s-a stins din viață pe 3 ianuarie 512, la numai cinci săptămâni de la moartea regelui Clovis, primul rege al francilor (pentru prima oară) unificați. În continuare, Sfânta Geneveva este protectoarea Parisului, fiind invocată deseori în dezastre naturale (Jacques Dubois, Laure Beaumont-Maillet, *Sainte Geneviève de Paris*, Paris, Beauchesne, 1985, *passim*).

¹⁰ Hugo din Saint Victor, *Meditații spirituale*, Univers Enciclopedic, 2005, p. 12.

¹¹ David O. McNeil, *Guillaume Budé and Humanism in the Reign of Francis I*, Genève, Librairie Droz, 1975, p. 93–94; Peter G. Bietenholz, Thomas B. Deutscher (eds.), *Contemporaries of Erasmus. A Bibliographical Register of the Renaissance and Reformation*, vol. 1, A–E, Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press, 1985, p. 212.

¹² Christian Trottmann, *Probleme de metafizică în Evul Mediu și Renaștere*, în Bogdan Tătaru-Cazaban (coord.), *Pluralitatea metafizicii medievale*, Iași, Polirom, 2005, p. 325–346, la p. 327.

abordarea oricărui subiect în conversație. Astfel, basmele, legendele ori poveștile populare, privite ca produse ale claselor inferioare, nu erau subiect de discuție, însă, cu toate acestea, doamnele (ducese, marchize, contese etc; burghezele nu intrau în ecuație) le aflau sau le știau de la servitoarele ori de la bonele angajate pentru copii. Contactul între nobile și angajatele casei presupunea un anumit comportament, care se baza pe *politesse*¹³, termen care, în secolul al XVII-lea, era mai complex în comparație cu ceea ce înțelegem azi prin *politețe*. Astfel, *politesse* avea o dublă conotație, una *negativă*, iar alta, *pozitivă*, prima presupunând ieșirea cu eleganță din situații neplăcute ori din contacte sociale nepotrivite, prin *évitement*, în timp ce a doua conotație implica valorificarea discretă, cu tact, a propriilor calități în raport cu altă persoană, fără a o ofensa pe aceasta¹⁴.

Însă, în același secol al XVII-lea, s-a dezvoltat un fenomen social, apărut discret cu un veac mai devreme, cel al *saloanelor* doamnelor din elita pariziană a timpului, saloane pe care specialiștii le consideră precursorile *asociațiilor de femei* din veacurile următoare¹⁵. Salonul, ca *instituție*, este adus în Franța din Italia renescentistă de Catarina de Medici¹⁶, care s-a căsătorit, în 1533, cu regele Henric al II-lea. Tânăra regină avea o ascendență franco-italiană, fiind fiica lui Lorenzo al II-lea de Medici, duce de Urbino, nepotul papei Leon al X-lea (Giovanni di Lorenzo de Medici) și a nobilei Madeleine de La Tour d'Auvergne, ruda regelui Francisc al Franței (1515-1547)¹⁷.

Suntem astfel într-o situație – e adevărat, una *ante litteram* – de *remedy without law/ de îndreptare în absența legii*, deoarece apariția, respectiv dezvoltarea *salonului* ca *instituție*, s-a datorat inclusiv faptului că unele nobile, nemulțumite cu situația lor și a societății, și-au propus să se întâlnească în

¹³ Cuvântul francez vine din italiană, din *politezza*, care, la rândul-i, își are originea în latinescul *politus*, *polire* „șlefuit”, „cultivat”, „rafinat” (Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin in the other Italic Languages*, Leiden, Boston, Brill, 2008, p. 477).

¹⁴ Benedetta Craveri, *The Age of Conversation*, translated by Teresa Waugh, New York, 2005, p. 378.

¹⁵ Terri Windling, *Les Contes des Fées. The Literary Fairy Tales of France* (<https://web.archive.org/web/20140328002739/>

<http://www.endicott-studio.com/rdrm/forconte.html>, accesat 3 aprilie 2019).

¹⁶ Madeleine de Scudéry, *Selected Letters, Orations, and Rhetorical Dialogues*, edited and translated by Jane Donawerth and Julie Strongson, Chicago, London, The University of Chicago Press, 2004, p. 14.

¹⁷ Louda, J, Maclagan, M, *Lines of Succession. Heraldry of the Royal Families of Europe*, London, 1991, p. 129-133.

propriile case spre a discuta subiectele care le interesau. Cele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primul sfert al celui următor au abordat, fără rețineri, subiecte de artă și literatură, apoi, cu atenție și precauție – spre a nu cădea în dizgrația Regelui Soare –, teme politice, dar și aspecte sociale: căsătorii, sentimente, independență financiară și personală, dreptul sau accesul la educație.

Deviza saloanelor a fost una inspirată de cuvintele lui Horațiu: *aut delectare aut prodesse* („atât pentru a delecta, cât și pentru a învăța”: *Ars Poetica* 333–335). Chiar dacă istoriografia franceză accentuează aproape doar contribuția feminină în acest domeniu, documentele de epocă dovedesc faptul că au fost atât personalități masculine, cât și familii care au cultivat arta saloanelor. Din prima categorie sunt de amintit enciclopedistul și filosoful franco-german Paul-Henry Thiry, baron d'Holbach (1723-1789), născut în Palatinat, dar stabilit la Paris, ori Alexandre Le Riche de La Poupelinière (1693-1762), iar din cea de a doua, Anne-Catherine de Ligniville Helvétius (1722-1800), căsătorită în 1751 cu filosoful Claude-Adrien Helvétius (1715-1771)¹⁸.

Primul salon nobiliar din Paris a fost cel de la Hôtel de Rambouillet, cunoscut drept *la chambre bleue*, nu departe de Palatul Luvru, pe care amfitrioana, Catherine de Vivonne Savelli, marchiză de Rambouillet (1588-1665) – venită din Italia, ca și Catarina de Medici, însă născută la Roma –, l-a deschis în 1620 și l-a condus până la moartea sa¹⁹. Timp de patru decenii, în al său *salon albastru*, marchiza a protejat dreptul nobilimii la viață privată [devenind inspiratoarea pentru] *două generații de nobile, care își vor asuma un rol de frunte în viața socială și intelectuală*. În noile coordonate, *doamnele din înalta societate și-au luat sarcina de a educa bărbații*²⁰. Salonul a devenit *școală* pentru tinere, unde și-au perfecționat manierele, și-au însușit arta conversației și pe cea a scrisului, au învățat să fie ele însele.

¹⁸ De reținut că acesta a fost un reprezentant de seamă al *senzualismului*, curent filosofic ce are la bază teza conform căreia toate cunoștințele și reprezentările noastre decurg din *senzațiile* pe care obiectele le produc asupra simțurilor (Claude Adrien Helvétius, *Despre spirit*, studiu introductiv Florica Neagoe, traducere și note I. Fîru, București, Editura Științifică, 1959, *passim*).

¹⁹ Steven Kale, *French Salons: High Society and Political Sociability from the Old Regime to the revolution of 1848*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2004, p. 2.

²⁰ Craveri, *op. cit.*, p. 27.

Exemplul cel mai grăitor a fost cel al fiicei marchizei de Rambouillet, Julie d'Angennes, care a devenit o stea în universul salonard, ea acceptând să se căsătorească doar la 40 de ani, cu un nobil care i-a făcut curte timp de 14 ani²¹.

Amfritioanele saloanelor au fost supranumite *précieuses*, datorită manierei lor conversaționale, una spirituală, inventivă și, nu în ultimul rând, prețioasă. Un caz aparte este cel al marchizei de Rambouillet, care chiar își dorea să fie recunoscută în societate ca o *précieuse*, speranță ce nu l-a împiedicat pe Molière să o ironizeze în *Les Précieuses ridicules* din 1659. Abstracție făcând de astfel de excepții, salonul literar a fost o componentă a ceea ce Dena Goodman numea *Republica Literelor*, altfel spus, *o comunitate a discursului și una în discurs*, cu rădăcini în *Respublica litterarum* a lui Erasmus²².

Tot acum apare, în lumea salonardelor (*les salonnieres*), interesul pentru vechi povești, basme ori legende populare – diferite de legenele nobiliare, care glorificau un personaj ilustru sau o familie de rang înalt. Fiecare participant/ă a fost invitat/ă să prezinte auditoriului câte un astfel de subiect, cu precizarea că nu se admitea folosirea vechilor formulări ale poveștilor, basmelor sau legendelor populare, considerate înduioșător de simple în exprimare, ci se doreau reformulări savante ale acestor vechi teme²³. Dorința ridicării ștachetei s-a datorat, fie și parțial, faptului că, deși nu aveau acces la studii universitare, gazdele saloanelor erau culte, educate, manierate. Instinctul lor matern le-a călăuzit nu spre *studium legendi*, adică spre un parcurs intelectual care, pe calea filosofiei, să ducă la desăvășire²⁴, nu au devenit nici religioase *însetate*

²¹ *Ibidem*, p. 34-35.

²² Dena Goodman, *Enlightenment Salons: The Convergence of Female and Philosophic Ambitions*, în "Eighteenth-Century Studies", vol. 22. Nr. 3, Special Issue: the French Revolution in Culture, Spring 1989, p. 329–350. Prima mențiune a sintagmei *Respublica litterarum* se întâlnește în lunga scrisoare a umanistului Francesco Barbaro (1390–1454), adresată în 1417 prietenului său, Poggio Bracciolini (1380–1459), în care îl felicită pentru descoperirea unor manuscrise cu texte ale autorilor antici. Expresia reapare la Erasmus din Rotterdam, la 1494, în *Antibarbari* (Dirk van Miert, *What was the Republic of Letters*, file:///C:/Users/Doctorand8/Downloads/27601-%23%23default.genres.article%23%23-32075-1-10-20170221.pdf; pentru *Antibarbari*, cf. James D. Tracy, *Against the "Barbarians": The Young Erasmus and His Humanist Contemporaries*, în "The Sixteenth Century Journal", vol. 11, nr. 1, Spring 1980, p. 3–22, precum și A. J. Vanderjagt, *Brill's Studies in Intellectual History*, Leiden, New York, Köln, Brill, 1995, p. 136).

²³ Windling, *op. cit.*, *loc. cit.*

²⁴ Hugo din Saint Victor, *op. cit.*, p. 20.

de absolut (Ernest Bernea)²⁵, ci au fost preocupate de ceea ce numim noi azi, *literatura pentru copii*. Or, în coordonatele epocii, *literatura pentru copii* va avea un rol didactic.

Deși s-a dorit să se pună accent pe naturalețe în exprimare, povestitorii din saloane au creat un stil artificial, unul pretins naiv. Pentru cititorul de azi, realizările respective pot părea, într-adevăr, naive, dar ele au reflectat atât o realitate, cât și o dorință a epocii. Realitatea era constrângerea venită din partea Academiei – instituție, în excusivitate, „masculină” – privind valoarea operelor literare, iar dorința era valorificarea patrimoniului poveștilor populare, nebăgate în seamă până atunci și, pe cale de consecință, neinteresante pentru elitele timpului.

Disputa literară a fost una mai vastă, fiind cunoscută ca *disputa dintre antici și moderni*, desfășurându-se, de fapt, între clasicism, în cadrul căruia s-au remarcat, printre alții, Boileau și Racine, curent care își propunea ca literatura franceză să se inspire din lucrările clasice ale Greciei și Romei antice, și un nou curent, vârful de lance al acestuia fiind Charles Perrault – el însuși membru al Academiei Franceze și părintele unui nou gen literar, *basmul* – unul conform căruia o literatură franceză viguroasă va fi cea care se va inspira din folclor, din creațiile populare²⁶.

Regele Soare înclina spre clasicism și, astfel, spre cultivarea limbii latine, *care avea un caracter intelectual și aristocratic*²⁷, însă gazdele feminine ale saloanelor, puțin ori deloc cunoscătoare de latină, s-au concentrat spre valorificarea moștenirii populare franceze. Limbajul folosit de ele a fost nu numai unul prețios – cum am menționat deja –, ci, din motive politice, unul aluziv, care să evite cenzura oficială, limbaj prin intermediul căruia erau criticate Curtea regală și societatea. Astfel, personajele principale ale acestor povești erau, nu de puține ori, tinere aristocrate inteligente – prințese, de

²⁵ Ernest Bernea, *Îndemn la simplitate* [București], Editura Predania, s. a., p. 6. Jose Luis Borges, celebru pentru povestirile sale fantastice, în care a împletit cu talent idei filosofice și metafizice cu teme ale fantasticului, a afirmat că teologia face parte din literatura fantastică (Gheorghe Grigurcu (ed.), *Mic tratat de estetică teologică*, București, Eikon, 2016, p. 6).

²⁶ John Hajdu Heyer (ed.), *Lully Studies*, Cambridge University Press, 2000, p. XI; Donald Haase, (ed.), *The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales*, Volume 3, Q–Z, Westport (Connecticut) – London, 2008, p. 1118.

²⁷ Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Humanitas, 2008, p. 16, n. 13.

obicei – a căror viață era controlată ori chiar distrusă de arbitrariul taților, de capriciile regilor ori a zânelor rele.

Prima „prelucrătoare de folclor” despre care vom vorbi este baronesa d'Aulnoy. *Din punct de vedere istorico-biografic, poveștile scrise de doamna d'Aulnoy par a fi o palidă copie a furtunoasei sale vieți.* Marie-Catherine le Jumel de Barneville (1650-1705) s-a născut în Normandia și a primit o modestă educație într-un convent local, fondurile întreținerii sale acolo fiind furnizate de François de la Motte, baron d'Aulnoy, un bogat aristocrat cu trei decenii mai în vârstă decât ea. La 15 sau 16 ani, tânăra a fost răpită din convent de baron – cu acordul tacit al tatălui, care a profitat financiar de situație –, și forțată să se mărite cu răpitorul, locul și data ceremoniei rămânând un mister. Baronialul soț era cunoscut în societate ca fiind imoral, alcoolic și dependent de jocurile de noroc, însă trei ani mai târziu, părea că soarta s-a îndurat de nefericita soție, deoarece baronul a fost arestat sub acuzația de înaltă trădare față de suveran. La puțin timp după arestarea soțului, doi indivizi, implicați în eveniment, au mărturisit sub tortură că sunt amanții tinerei baronese și a mamei acesteia. D'Aulnoy a fost eliberat, cei doi au fost executați, iar baronesa și mama acesteia s-au refugiat în Spania. Cele două au călătorit ani buni prin Europa, spionând pentru Ludovic al XIV-lea, după toate probabilitățile, altfel nu se explică întoarcerea lor la Paris, în 1685²⁸, unde doamna d'Aulnoy va deschide aproape imediat un salon literar.

²⁸ Rege al Spaniei era, în acei ani, Carol al II-lea (1665-1700), ultimul Habsburg al monarhiei spaniole. În vremea sa, Spania a cunoscut ciuma și foametea, inundațiile și seceta, iar războiul franco-spaniol (1635–1659) se va încheia cu *Tratatul din Pirinei* (1659), care cuprindea și o clauză conform căreia infanta Maria Theresia, sora vitregă a regelui Carol, urma să se mărite cu regele Franței, Ludovic al XIV-lea (1643-1715), condiție ca acesta să renunțe la drepturile asupra tronului Spaniei, însă nu oricum, ci în schimbul unei dote consistente (care n-a fost plătită niciodată). Carol al II-lea a fost numit *El Hechizado* („Cel vrăjit”), deoarece se considera că incapacitatea sa fizică și psihică s-ar fi datorat faptului că i s-au făcut vrăji. Endogamia a fost cauza deficiențelor regelui, arborele său genealogic imediat fiind populat cu nepoate căsătorite cu unchi, iar o bunică de a sa îi era și mătușă. Nefericitul vlăstar regal, căruia i s-au făcut exorcisme sperându-se într-o vindecare, n-a fost întărcat până la patru ani, tot din acest motiv, el având nu mai puțin de 14 doici. Ce ne interesează în context este faptul, amintit deja, că sora sa vitregă a fost căsătorită cu vărul ei primar, Ludovic al XIV-lea de Bourbon, regele Franței, sora sa bună s-a căsătorit cu Leopold I von Habsburg, împăratul Austriei, iar el, Carol al II-lea, nu avea urmași. În această situație, rudele sale, suveranii Austriei și Franței, plus, prin interferențe genealogico-diplomatice, ducele Bavariei, nepotul împăratului Austriei, au urmărit să preia moștenirea hispanică. În final, la moartea lui Carol de Habsburg, în 1700, pe tronul Spaniei se va instala dinastia de Bourbon, primul suveran fiind Filip al V-lea, nepotul de 17 ani al lui Ludovic al XIV-lea și al Mariei Theresia (Louda, Maclagan, *op. cit.*, p, 102).

Inteligentă, frumoasă, cu o aură de mister în biografia sa, baronesa d'Aulnoy va strânge în salonul ei parizian un grup de nonconformiști de ambe sexe, până când un nou scandal îi va umbri mai degrabă prestigiul social decât viața: un prieten apropiat îi va ucide soțul²⁹.

Poveștile scrise de doamna d'Aulnoy îmbină tradițiile aristocratice cu moștenirea literară a vechii Franțe, moștenire cu rădăcini în cultura Evului Mediu și în cea a Renașterii, de la opera lui Giovanni Boccaccio, la poemele ori nuvelele Margaretei de Navarra (1492-1549) – nuvele scrise în tehnica povestirii cu sertare inspirată tocmai din *Decameronul* lui Boccaccio –, prezentate și discutate în *Noul Parnas*, celebrul salon literar al Margaretei. Ca notă caracteristică, producțiile baronesei plimbă cititorul între două lumi, de la cea reală, palpabilă – uneori dură, alteori tristă –, la cea magică a basmelor. Autoarea cunoștea structura poveștilor din Europa acelor timpuri, astfel că producțiile sale includeau obligatoriu mame vitrege și rele, fete frumoase și nevinovate, precum și tineri chipeși, gata de jertfă pentru copilele respective³⁰.

O membră a salonului doamnei d'Aulnoy a fost Henriette-Julie de Castelnau (1670-1716), contesă de Murat, care va deveni o desăvâșită maestră în domeniul literar cultivat în acele timpuri. Născută la Brest, în Bretania, și ajunsă la Paris la 16 ani, grație mariajului cu contele de Murat, s-a făcut repede remarcată datorită inteligenței și dezinvolturii sale. Entuziasmul ei i-a pricinuit neazuri, deoarece un basm prelucrat de ea a fost deconspirat ca fiind o subtilă satiră la adresa favoritei regelui³¹. Societatea timpului nu a

²⁹ Raymonde Robert, *Le conte de fées littéraire en France de la fin du XVIIe à la fin du XVIIIe siècle*, Nancy, Presses Universitaires de Nancy, 1991, p. 45.

³⁰ *Idem*.

³¹ La Curtea regală a Franței a existat o diferență semnificativă între *favorită* sau *metresă* și *amantă*. Prin formula *maîtresse-en-titre* (sau *maîtresse en titre*: plural *maîtresses en titre*) era desemnată, între domniile lui Henric al IV-lea și Ludovic al XV-lea, favorita principală a regelui Franței, ea deținând un statut semi-oficial, cu propriile apartamente și cu un venit sigur (*The Oxford Essential Dictionary of Foreign Terms in English*, Oxford, Oxford University Press, 2002, intrarea *Maîtresse en titre*/ French: literally, 'mistress in name'). Cu alte cuvinte, *maîtresse-en-titre* era un fel de regină neîncoronată, cu putere de influență – chiar covârșitoare, uneori –, nu și de decizie, în timp ce *amanta* era un personaj trecător. În mare, trei au fost recunoscute drept favorite ale Regelui Soare: naiva Louise de la Valière, inteligenta, extravagantă și intrigantă Françoise-Athénaïs de Montespan, respectiv autoritara, dar rezervată Françoise de Maintenon (Gudrun-Liane Ittu, Constantin Ittu, *Din istoria bucătăriei fine de la Renaștere până în zilele noastre. Repere sibieni*, Sibiu, Editura Universității "Lucian Blaga", 2018, p. 46–47). Dintre ele, doar ultima, doamna de Maintenon (1635-1719) ne interesează, deoarece, în amintirea dificultăților materiale prin care a trecut în tinerețe – născută în închisoarea Niort, unde era întemnițat tatăl ei, Constant d'Aubigné (hughenot fanatic și, prin acesta, adversar al regimului, al regelui catolic), apoi, după eliberarea

iertat-o, ea fiind acuzată de propriul soț ca având un comportament inadecvat rangului, ca fiind lipsită de modestie și suspectă de lesbianism. Trimisă de rege în exil, în provincie, la vârsta de numai 24 de ani (1694), contesei de Murat nu i s-a permis să se întoarcă în capitală decât după decesul lui Ludovic al XIV-lea, care s-a petrecut la scurt timp înainte de moartea ei. Cu toate că era departe de Paris, ea a păstrat contacte epistolare cu prietenele sale, publicând un mare număr de povestiri. Mai mult, și-a deschis propriul salon literar în Loche, localitatea unde fusese surghiunită, numit *Académie du domicile*, recreând astfel atmosfera pariziană și, prin aceasta, scandalizând întreg orașul.

Marie-Jeanne L'Héritier de Villandon (1664-1734) a fost tocmai contrariul celor două personalități feminine prezentate în paginile de mai sus, deoarece a dus o viață independentă, fără sprijinul unui bărbat purtător de nume ilustru. Pentru Marie-Jeanne a fost ceva natural, din două motive: în primul rând, se născuse într-o familie de cărturari care nu au văzut nimic scandalos în dorința adolescenței de a deveni scriitoare. Era fiica unui istoric, sora unui poet și, pe deasupra, nepoata lui Charles Perrault, autor amintit la începutul acestei contribuții ca membru al Academiei Franceze și părintele unui nou gen în literatura franceză, *basmul*. În al doilea rând, modelul luat de ea a fost cel al mentorei sale, Madeleine de Scudéry scriitoare și *salonnière*, care și-a putut permite luxul de a refuza orice propunere de mariaj aranjat, din moment ce veniturile sale din drepturi de autor au făcut-o independentă. După decesul mentorei sale, L'Héritier i-a moștenit salonul literar, dându-i o nouă strălucire. În același timp, s-a apropiat mult de contesa de Murat, căreia, de altfel, îi dedică primele sale producții literare. Demersul apare ca firesc, având în vedere faptul că ambele au prelucrat basme și s-au inspirat din folclorul oral, redescoperindu-l și revalorificându-l în acest fel³².

acestui, locuind cu familia în Martinica, unde Constant a murit în sărăcie în 1645 –, a fondat, în 1684, la Saint-Cyr, pe atunci un sat în apropiere de Versailles, un colegiu, *La maison royal de Saint-Louis*, (devenit ulterior *Saint-Cyr-l'École*), pentru educarea tinerelor nobile fără posibilități financiare. Fondatoarea nu numai că a elaborat regulamentul de funcționare al colegiului, ci s-a ocupat personal de fiecare detaliu. A fost privită ca fiind o profesoară înnăscută, prietenoasă și maternă cu elevele (Christine Duvergé, *Madame de Maintenon's Image in Patricia Mazuy's "Saint-Cyr": Teaching History through Film*, în "The French Review", vol. 81, nr. 2, decembrie 2007, p. 302–310).

³² *Idem*.

Majoritatea personajelor lui Marie-Jeanne L'Héritier sunt feminine, precum, spre exemplu, sunt cele din *Prințesa discretă*, o poveste ciudată și fermecătoare, din care aflăm că un rege și-a închis toate cele trei fiice într-un turn spre a le apăra castitatea. Destul de neobișnuit pentru un basm, acțiunea povestirii se desfășoară într-un timp precis, anume în anii primei cruciade, intenția fiind ca toate criticile și aluziile din poveste să pară a privi exclusiv acel secol al XI-lea francez, nu la realitățile secolului al XVII-lea. Personajul negativ din basm este un prinț dintr-un regat vecin, care reușește nu numai să pătrundă în turn, dar este pe cale să și compromită prințesele. Cea mai tânără dintre ele, Finette sau Finetta este cea care reușește să scape din capcana pusă de prinț și în care moare chiar el. În final, Finette se va căsători cu mai tânărul și blândul frate al prințului dispărut din această lume, ei urmând a domni ani buni și fericiți în învecinatul regat³³.

Povestirea aceasta a fost publicată în *Oeuvres meslees*, colecție de basme editată între 1695 și 1698, cu alte cuvinte, în același interval de timp în care unchiul ei, Charles Perrault (1628-1703), și-a publicat povestirile *Frumoasa din Pădurea Adormită*, în 1696, și *Histoires ou contes du temps passé* (Istorii sau basme din trecut), din 1697. Or, Charles Perrault este considerat *domnul copilăriei dintotdeauna [...] aureolat de peste trei secole de o celebritate universală greu de egalat. Spre această imprevizibilă glorie l-a lansat, începând cu 1697 (pe când avea deja 69 de ani!)*, cu volumul amintit mai sus, *Povești sau basme din trecut*³⁴.

O parte din critica modernă afirmă că basmele publicate de Perrault au fost scrise în mod special pentru copii, numai că, în acel al XVII-lea secol, nu exista încă o literatură pentru copii, una *per se*. Opera sa a fost, ca și a contemporanilor săi în ale povestirilor, destinată exclusiv saloanelor literare. El

³³ <https://www.tor.com/2017/06/22/enchantment-and-distrust-marie-jeanne-lheritiers-the-discreet-princess/> – cf. Marie-Jeanne L'Héritier de Villandon, *The Discreet Princess. Or, the Adventures of Finetta*, 2016.

³⁴ Charles Perrault, *Basme*, Editura Paralela 45, 2014, *passim*. Basmele lui Charles Perrault sunt inspirate, după cum am precizat, din narațiunile populare, plătuite și transmise din generație în generație. Iată câteva titluri: *Cenușăreasa*, *Frumoasa din Pădurea Adormită*, *Tom Degețel*, *Motanul încălțat*, *Scufița Roșie*, *Doctorul Știe-Tot (Idem)*. De fapt, basmul *Cenușăreasa* a ajuns în Europa din Asia, prima mențiune scrisă din lume fiind cea din China, în jurul anului 860, iar prima din Europa provenind din Italia anului 1634, așternută în scris în dialect napolitan. Charles Perrault a publicat-o sub numele de *Cendrillon*, în *Histoires ou contes du temps passé*, după care va fi publicată și de Frații Grimm (<https://en.wikipedia.org/wiki/Cinderella>)

a transformat limbajul rustic, limpede și simplu al poveștilor populare într-unul urban, aristocratic, elegant și rafinat, în măsură să ascundă, sub masca unui umor spumos, criticile la adresa societății și a Curții regale. Deși, în linii mari, poveștile publicate de Charles Perrault se încadrează în curentul epocii, totuși, ele sunt diferite de cele prezentate și discutate în saloanele feminine. În ciuda bunelor relații cu acele aristocrate ale timpului care erau femei independente, prințesele basmelor sale sunt ființe delicate, pasive, neajutorate, lăudate pentru frumusețea și modestia lor.

Operele baronesei d'Aulnoy, a contesei de Murat ori cele culese de L'Héritier de Villandon și Charles Perrault constituie *primul val* din istoria prelucrării basmului. La începutul secolului al XVIII-lea majoritatea autoarelor și autorilor fie părăsiseră această lume, fie mai erau în disgrație regală: Perrault a murit în 1703, d'Aulnoy în 1705, de Murat mai era în exil provincial.

În deceniile următoare va apărea un *al doilea val*, unul care va cuprinde poveștile cu iz exotic, poveștile orientale, din care vor dispărea accentele critice la adresa societății. Cel mai cunoscut exemplu este cel al lui Antoine Galland – erudit poliglot, din 1670 secretarul particular al ambasadorului Franței la Curtea otomană –, cel care a tradus din arabă *O mie și una de nopți* (1704-1717), povestiri care au constituit farmecul lecturilor copilăriei pentru numeroase generații³⁵.

Începutul celui de *al-treilea val* este fixat de specialiștii în domeniu în arcul cronologic al Franței anilor 1730-1740, cu mențiunea că autorii și culegătorii povestirilor activi la mijlocul secolului respectiv au fost puternic influențați de cei din *primul val*.

Revenim la cel de-al doilea val, din dorința de a prezenta un sumar istoric al celor *O mie și una de nopți*. Sursa indirectă a respectivei creații în limba arabă – indirectă, deoarece a fost trecută prin filtrul persan –, a fost literatura sanscrită, aceiași literatură care va genera mai târziu, la nivelul secolului al XII-lea, povestirea *Śukasaptati* sau *Shuka-Saptati*, adică *Cele șaptezeci de povești ale papagalului*– *shukaha* fiind „papagal” în sanscrită, iar *saptati* însemnând „șaptezeci”. Ea cuprinde șaptezeci de povestiri cu substrat moral, despre care se afirmă că au fost spuse de un papagal stăpânei sale, timp de șaptezeci de

³⁵ Micquel André, *Première traduction en français des Mille et une Nuits par Antoine Galland*, <https://francearchives.fr/commemo/recueil-2004/38941>

nopti, pentru a o determina să nu-și părăsească soțul pentru altcineva în timpul absenței acestuia din căminul conjugal³⁶. La rândul ei, cea mai veche mențiune a unei culegeri persane care a stat la baza celor *O mie și una de nopti* în arabă se găsește la Al-Mas'udi, trăitor în secolul al X-lea, sub numele de *Hazar Afsana* („O mie de povești”)³⁷. La nucleul persan se vor adăuga alte contribuții orientale de diverse proveniențe. Cele mai vechi povestiri în arabă din ceea ce va fi cunoscut drept *O mie și una de nopti* circulau încă din secolul al VIII-lea în Bagdad, capitala de atunci a Califatului Abbasid. Povestea Șeherezadei și celelalte, care o însoțeau, nu erau privite ca fiind producții serioase, precum cele de filosofie, matematică, teologie islamică ori poezie, deoarece aparțineau universului popular. Există două surse arabe, una de sorginte irakiană, care îl are ca personaj principal pe califul Harun al-Rașid, iar cealaltă din Cairo, de unde vine povestea lui Aladin și a lămpii sale fermecate. Ajunse în Europa, *poveștile au contribuit la constituirea unei imagini a arabilor și a Orientului pe care aceștia nu și-o revendică*³⁸. Lipsa de apreciere a culegerii în mediile cultivate arabe este cauzată, printre altele, de faptul că ele au fost publicate nu în araba literară, ci în așa-zisa *arabă medie* sau *musulmană*, diferită de, spre exemplu, *araba medie creștină* în care s-au păstrat lucrări ale unor călători arabi creștini care au ajuns până la noi, cum ar fi relatarea despre patriarhul Macarie al III-lea al Antiochiei. De altfel, *Jurnalul* lui Paul de Alep este cel mai cuprinzător text de literatură arabă care se referă la istoria Țărilor Române, a rușilor, a ucrainenilor și altor popoare central- și est-europene de la jumătatea secolului al XVII-lea. Tatăl autorului fusese ales, în 1635, episcop de Alep, luând numele de Meletie, iar din 1647 și până la moartea sa, survenită în 1672, a devenit Patriarhul Antiochiei și al Întregului Răsărit, sub numele de Macarie al III-lea. De altfel, Paul de Alep a redat pe scurt, în *Jurnalul* său, circumstanțele alegerii tatălui său ca episcop (f. 6v),

³⁶ Constantin Ittu, *De la tipologia folcloristului finlandez Antti Amatus Aarne la universul basmului românesc văzut de etnologul Adolf Schullerus*, în „Studii și Comunicări de Etnologie”, S. N., XXXI, Academia Română, Editura Astra Museum, 2017, p. 167–183, la p. 170.

³⁷ Eva Sallis, *Sheherazade Through the Looking Glass. The Metamorphosis of "The Thousand and One Nights"*, 1999, p. 21.

³⁸ Nadia Anghelescu, *Identitatea arabă. Istorie, limbă, cultură*, Iași, Polirom, 2009, p. 19.

respectiv ca patriarh (f. 8r–8v) al Antiohidei Siriei³⁹. Patriarhul Macarie a fost urmat de alți doi ierarhi ai Bisericii Antiochiene, Athanasie al III-lea Dabbas (1685–1694; 1720–1724) și Silvestru (1724–1766), parcursul lor prin Muntenia și Moldova concretizându-se prin tipărituri, traduceri de opere teologice, respectiv relații cu ierarhia bisericească locală⁴⁰.

Din galeria bogată de autori ai celui de al treilea val, ne rezumăm să o amintim doar pe romanciera Gabrielle-Suzanne Barbot de Villeneuve, care a scris basmul tradițional⁴¹ *Frumoasa și bestia*, publicat în 1740, în *La Jeune Américaine et les contes marins*. Basmul va fi prescurtat, rescris și republicat de Jeanne-Marie Leprince de Beaumont, în 1756, în *Magasin des enfants*⁴², apoi de poetul, criticul literar și antropologul scoțian Andrew Lang în 1889, în *Blue Fairy Book*, după ce, în anul anterior, acesta publicase *Perrault's Popular Tales* (Poveștile populare ale lui Perrault)⁴³.

Odată cu prelucrarea, respectiv publicarea basmului *Frumoasa și bestia* de către Jeanne-Marie Leprince de Beaumont părăsim publicul țintă cunoscut, cel al saloanelor, și pășim într-un tărâm nou, inexistent până atunci, cel al *literaturii scrise pentru copii*⁴⁴. După cum am afirmat și la începutul acestui capitol, copiii secolelor respective *auzeau* povești ori basme, fie de la părinți, fie de la domesticii casei, dar *literatură scrisă* nu exista.

³⁹ Paul de Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, studiu introd., editarea manuscrisului arab, trad. în lb rom., note și indici de Ioana Feodorov, București, Editura Academiei Române, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014, p. 7.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 8.

⁴¹ Diferitele opinii privind legătura dintre basmul spus, povestit și cel scris, basmul de autor, sunt sintetizate de doi cercetători finlandezi, Satu Apo și David Hackston, care, într-un articol din revista *Marvels and Tales*, pornesc de la două întrebări esențiale datând, de altfel, de la începutul secolului al XIX-lea: *dacă minunile relatate în basme provin de la prelucrătorii acestor basme sau din tradiția orală ajunsă până la noi?* Concluzia celor doi este că basmele populare au fost influențate de literatura cultă, motiv pentru care sunt desemnate ca fiind *basme tradiționale* (Satu Apo, David Hackston, *The Relationship between Oral and Literary Tradition as a Challenge in Fairy-Tale Research*, în "Marvels and Tales", vol. 21, no. 1, 2007, p. 21). De notat că ficțiunea este mai des întâlnită în narațiunea orală decât în basmul tradițional (Ileana Benga, *Narațiunea tradițională între memorată și basm*, în „Magia rustica”, nr. 4, 2005, p. 85-93, la p. 85-86).

⁴² Madame de Villeneuve, *La Jeune Américaine et les contes marins* (*La Belle et la Bête*), *Les Belles Solitaires* – Madame Leprince de Beaumont, *Magasin des enfants* (*La Belle et la Bête*), în „Féeries”. Études sur le conte merveilleux, XVIIe–XIXe siècle, 6/2009, Grenoble, p. 255–258. De reținut că toate aceste povestiri au fost publicate într-o carte sub acest nume, apărută în 2008, costul acesteia fiind de 281 euro. Pentru varianta românească, cf. Gabrielle-Suzanne Barbot de Villeneuve, *Frumoasa și bestia*, București, Editura Astro, 2018.

⁴³ Jack Zipes (ed.), *The Golden Age of Folk and Fairy Tales. From the Brothers Grimm to Andrew Lang*, Indianapolis/ Cambridge, Hackett Publishing Company, 2013, p. 2016.

⁴⁴ Idem, *Fairy Tale as Myth. Myth as Fairy Tale*, University of Kentucky Press, 1994, p. 27.

După divorț, Leprince de Beaumont se va stabili la Londra, va deveni guvernată, iar după 1750, își va publica creațiile, în periodice pentru tânăra generație, dându-le un aspect pedagogico-didactic, lucru inedit nu numai în Anglia, ci și în epocă. Contextul devenise favorabil, deoarece povestirile scrise de autori precum baronesa d'Aulnoy, contesa de Murat, L'Héritier, ori Perrault vor fi publicate în *Bibliothèque bleue*, o serie care cuprindea cărți ieftine, cu teme populare, distribuite de comercianții ambulanz⁴⁵. Având ca public țintă omul simplu, dar alfabetizat, povestirile respective au fost prelucrate, spre a fi simplificate, au fost scurtate, iar forma rezultată le-a apropiat de specificul inițial al povestirilor populare. Acesta s-a dovedit a fi un element definitoriu al răspândirii lor nu numai în cele mai diverse straturi ale societății, ci și în rândul tinerelor generații⁴⁶.

*

Revoluția franceză din 1789 va declanșa exodul multor familii nobiliare, majoritatea celor rămase căzând sub teroarea ghilotinei. Exilul aristocrației va duce la „mutarea” saloanelor aristocratice în afara granițelor Franței, la Koblenz, Bruxelles ori Londra. Locul elitelor feminine nobiliare va fi luat de reprezentantele altor segmente ori pături sociale. Tot așa, locul discuțiilor privind literatura și comportamentul social elevat a fost luat de cel al disputelor politice aprige⁴⁷. O figura cunoscută din acea epocă a fost Marie-Anne Charlotte de Corday d'Armont (1768-1793), care a devenit cunoscută în istorie deoarece l-a asasinat pe radicalul Jean-Paul Marat – un *maniac al crimei* (Pierre Gaxotte), care îi îndemna pe revoluționari: *masacrați nobilii, preoții, bogații*⁴⁸ – conducătorul iacobinilor, fiind apoi ghilotinată la numai 24 de ani. Marat a jucat un rol crucial în epurarea girondinilor, revoluționari cu vederi moderate, apropiați sufletului tinerei de

⁴⁵ Roger Chartier, *Livres bleus et lecture populaires*, în Roger Chartier, Henri-Jean Martin (eds.), *Histoire de l'Édition française*, Paris, Promodis, vol. 2, 1983, p. 498-511.

⁴⁶ Zipes, *op. cit.*, p. 39.

⁴⁷ Steven Kale, *French Salons: High Society and Political Sociability from the Old Regime to the Revolution of 1848*

(<https://www.amazon.com/French-Salons-Political-Sociability-Revolution/dp/0801883865>)

⁴⁸ Pierre Gaxotte, *La Révolution française*, Paris, Fayard, 1970, *passim*.

Corday d'Armont. Ea aparținea micii nobilimi provinciale, fiind educată într-o mănăstire, la Caen, unde a avut acces, în biblioteca acesteia, la operele lui Plutarh, Rousseau ori Voltaire. Ca rod al lecturilor sale, tânăra își dorea o Franță politic asemănătoare Greciei ori Romei antice, nu una a terorii iacobine, în vremea căreia ghilotina lucra fără răgaz. În acest context trebuie înțeleasă afirmația acesteia: *am ucis un om ca să salvez sute de mii*⁴⁹.

În 15 iulie 1793, altfel spus cu puține zile înainte de moartea sa prin ghilotinare, din 17 iulie, Charlotte de Corday le-a scris oficialităților, din celula sa: *din moment ce mai am puțin de trăit, pot să sper, cetățeni, că veți îngădui să mi se picteze portretul? [...] într-adevăr, așa cum unii păstrează în suflet imaginea unui bun cetățean, curiozitatea îi îndeamnă să vadă și chipurile marilor asasini*⁵⁰. Iată-o pe cea care se considera salvatoarea nației cerând un pictor, nu un confesor în ultimile sale zile. Desigur, gestul era teatral, dar istoricii se întreabă serios dacă nu avem aici un caz de ereditate, în situația în care această victimă-eroină a revoluției era descendentă, pe linie matriliniară, la a cincea generație, din Corneille. De asemenea, istoricii nu uită să adauge că, în mănăstirea în care își petrecuse adolescența, Charlotte de Corday a citit nu numai Biblia, ci a avut acces, cum am menționat fugitiv deja, la operele lui Plutarh – când a venit la Paris, cu gândul să-l asasineze pe Marat, tânăra avea la ea, ca model inspirațional, *Viețile paralele* ale lui Plutarh⁵¹ –, la cele ale Iluminismului, cu precădere Voltaire și Rousseau⁵², ori la creațiile strămoșului ei, Corneille. Ce ne interesează din toate acestea este faptul că, deși tinerele

⁴⁹ Elizabeth, Kindleberger, *Charlotte Corday in Text and Image: A Case Study in the French Revolution and Women's History*, Duke University Press. 1994, p. 973.

⁵⁰ Olivier Blanc, *Last Letters. Prisons and Prisoners of the French Revolution, 1793–1794*, New York, 1987, p. 11.

⁵¹ Plutarh a fost și el – ca Robespierre, peste secole – adeptul rațiunii în politică. Numai că istoricul antic nu și-a propus să instituie *Rațiunea* prin *Teroare*, cum a procedat iacobinul – care afirmase că *suspiciunea este un lucru superb [...] reprezintă pentru libertate ceea ce gelozia reprezintă pentru iubire* –, ci considera că primatul rațiunii constă în a găsi mijloacele cele mai bune spre a ajunge la putere, fără a supăra pe nimeni. În plus, dușmăniile trebuie lăsate la o parte în interes public, în paralel cu accentul pus pe libertatea de exprimare a fiecăruia. Drept exemplu al opiniilor sale politice, Plutarh amintește Atena, care ar fi avut *o liberă și curată democrație* (Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, studiu introductiv, traducere și note de N. I. Barbu, București, Editura Științifică, 1966, p. XXVI-XXX).

⁵² Desigur, aici avem în vedere numai una dintre operele lui Rousseau, anume *Emile sau despre educație*, apărută în 1762, pe care specialiștii o încadrează în domeniul pedagogiei filosofice. Pentru tema noastră este important faptul că, în vremea Revoluției franceze, *Emile* a devenit sursă inspirațională pentru noul sistem național de educație (William Boyd, *The Educational Theory of Jean Jacques Rousseau*, Russel, 1963, p. 127).

timpului nu aveau acces la universități, cultura lor – a unora dintre ele – era una solidă, bazată pe o educație serioasă. O educație care le-a jalonat puternic nu doar opțiunile politice, ci chiar viața⁵³.

Lumea saloanelor feminine se diversifică odată cu Revoluția franceză – în sensul că nu mai este exclusiv lumea elitelor nobiliare – un exemplu fiind cel al Doamnei Roland (Madame Roland), pe numele complet Marie-Jeanne 'Manon' Roland de la Platière (1754-1793), revoluționară și scriitoare, care își avea propriul salon. Provincială ca sorginte, Madame Roland nu numai că va ajunge la Paris în anii de debut ai revoluției, dar soțul ei va deveni, surprinzător pentru contemporani, ministru de interne în 1792, cu sprijinul girondinilor, a revoluționarilor moderați. A fost una dintre cele mai active și mai fructuoase etape a salonului ei, deschis în aprilie 1791, unde se întâlneau, de câteva ori pe săptămână, politicieni și ziariști cu idei republicane și ascendență burgheză, printre care Robespierre și revoluționarul american Thomas Paine, unul dintre Părinții Fondatori ai Statelor Unite. Cu soțul ministru, Madame Roland se va implica în corespondența ministerială, în numiri, pe scurt, va avea o influență mai mult decât firească în acțiunea politică. După instaurarea oficială a *Terorii*, ea va fi prima girondină arestată de iacobini și ghilotinată câteva luni mai târziu. Din închisoare, va scrie o serie de scrisori, această corespondență devenind o sursă neprețuită de informație despre primii ani ai Revoluției franceze⁵⁴.

Salonul, metamorfozat de revoluția franceză, va fi revitalizat de Napoleon, ca parte a strategiei sale de a obține sprijin din partea elitelor tradiționale. În același timp, împăratul și-a propus să diminueze rolul și statutul elementului feminin aici, iar, prin demersul său, și-a ostilizat lumea aristocratelor mai vechi sau mai noi. O butadă din vremea sa spunea că *trei au fost marile puteri care au luptat împotriva sa: Anglia, Rusia și Doamna de Staël*⁵⁵ Saloanele își vor recăpăta relevanța odată cu Restaurația (1814-1830)

⁵³ Nina Rattner Gelbart, *Death in the Bath tub. Charlotte Corday and Jean-Paul Marat*, în K. Steven Vincent, Alison Clairmont-Lingo (eds.), *The Human Tradition in Modern France*, Wilmington/Delaware, 2000, p. 17-30, la p. 20.

⁵⁴ *The History of the Brissotins or Part of the Secred History of the Revolution, and of the First Six Months of the Republic*, Printed at Paris by order of the Jacobin Club, translated from the French of Camille Desmoulins, London, MDCCXCIV [1794], p. 17-21.

⁵⁵ L. R. Wilkinson, Richard Hibbitt (eds.), *Other Capitals of the Nineteenth Century An Alternative Mapping of Literary and Cultural Space*, Macmillan, 2017, p. 51-67.

și, mai ales, cu Monarhia din iulie (1830-1848), când Franța va cunoaște sistemul monarhiei constituționale și când răspândirea ziarelor și, în general, a publicațiilor periodice va oferi celor interesați acces la informația politică⁵⁶. Iar accesul la informație va permite cititorilor să se informeze și, pe cale de consecință, să-și formeze propriile opinii, fapt care a dus la apariția fenomenului cunoscut drept *opinie publică*⁵⁷. Salonul își va continua existența până în jurul anului 1848, când vor apărea alte forme de expresie politică, mai precis se vor structura partidele politice, iar, prin acesta, profilul societății va fi altul.

Desigur, fenomenul saloanelor literare nu s-a mărginit la interiorul granițelor regatului Franței, dar, din moment ce nu ne-am propus o analiză a sa la nivel european, ci l-am privit ca fiind un prim pas în constituirea *asociațiilor de femei* și, în același timp, un reper educațional care va duce la apariția *literaturii pentru copii*, ne oprim aici.

⁵⁶ Joseph Klaitz, *Printed Propaganda Under Louis XIV*, Princeton University Press, 1976, p. 21.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 23.

Educația fetelor în mediul german din Transilvania.

Repere istorice

Invățământul sașilor a fost unul de vechi tradiții, confesional și de bună calitate. Din Evul Mediu, fiecare localitate își avea propria școală, astfel că analfabetismul era un fenomen aproape inexistent. La Sibiu, prima mențiune a unei școli, pe locul unde se află actualul Colegiu Brukenthal, datează din 1380, iar după Reforma religioasă luterană, survenită la mijlocul secolului al XVI-lea, importanța acordată învățământului a crescut. Dascălii din mediul urban și din comunele înstărite erau formați la universități din spațiul protestant germanofon. Pentru a fi admiși la catedră, erau obligați ca, alături de studii teologice, să fi audiat și cursuri din domenii științifice. Deoarece preoția era privită superioară meseriei de dascăl, cei întorși de la studii erau nevoiți ca, înainte de a li se încredința păstorirea unei comunități, să activeze câțiva ani în învățământ. Această practică era benefică pentru biserică, deoarece le dădea preoților posibilitatea să se maturizeze, însă dezavantaja învățământul, în sensul că producea fluctuație mare și îi îndepărta cadrele cele mai bine pregătite. În localitățile mai puțin înstărite, care nu-și puteau permite dascăli cu studii universitare în străinătate, activau așa-ziii învățători-predicatori, persoane cu studii incomplete (în străinătate) sau absolvenți ai gimnaziilor autohtone. De competențele dascălilor bine pregătiți beneficiau însă numai băieții, deoarece abia din secolul al XVII-lea fetele au început să frecventeze, în marea lor majoritate, câteva clase. Instruirea lor era destul de sumară, considerându-se că le era de ajuns să poată citi cărțile bisericesti și să efectueze operații aritmetice simple. În rest, erau implicate de timpuriu în muncile casnice, fiind pregătite ca viitoare soții și mame.

Dacă filozoful englez Francis Bacon (1561-1626) enunțase, la sfârșitul secolului al XVI-lea, cunoscutul dicton *cunoașterea este putere*, deschizând

epoca Luminilor, secolul al XVIII-lea era orientat spre desăvârșirea științifică și morală a omului. Un înalt nivel de cultură trebuia să-i permită să decidă pentru sine și să-i aducă fericirea. Or, acest deziderat nu putea fi atins decât prin educație, un proces anevoios și cronofag, care trebuia să înceapă de timpuriu și aplicat copiilor de ambele sexe.

În anul 1722, Sinodul Bisericii Evanghelice a hotărât obligativitatea învățământului general pentru băieți și fete, în mediul urban și rural. În urma acestei hotărâri, *Universitatea Săsească*, forul administrativ suprem al sașilor, a înființat așa-zisul *fundus nationis*, un fond prin intermediul căruia familiile sărace erau ajutate să-și trimită copiii la școală⁵⁸. Hotărârea Sinodului, dublată de cea a *Universității Săsești*, probează faptului că, la data respectivă, ideile iluministe pătrunseseră în Transilvania. După doi ani, în 1724, tot printr-o hotărâre a Sinodului, s-a stabilit ca instruirea fetelor să-i revină organistului, care astfel devenea *învățător de fete*⁵⁹.

În acord cu idealul educativ iluminist, Casa imperială austriacă a acordat o mare importanță învățământului, pe care l-a proclamat politică de stat. În acest sens, prin *Allgemeine Schulordnung*, reforma învățământului din 1774, au fost puse bazele sistemului de învățământ public în Austria, prevăzându-se înființarea de școli în toate localitățile⁶⁰. În liniile sale generale, prin *Ratio educationis*, reforma a fost extinsă, în 1777, asupra Ungariei și Croației, iar *Norma regia*, regulamentul școlar din 1781, urmărea uniformizarea structurii învățământului primar în Principatul Transilvaniei⁶¹.

Preocuparea *epocii luminilor* pentru formarea tineretului a dus și la apariția unei vaste literaturi didactico-pedagogice, cea mai cunoscută carte aparținând acestui gen fiind romanul lui Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), *Émile ou de l'éducation* (1762). Personalități transilvănene, precum baronul Samuel von Brukenthal (1721-1803), interesate de tot ce era nou în materie

⁵⁸ Berthold Köber, *Kirche und Schule bei den Siebenbürger Sachsen*, în: *Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte* (ed. de Walter König), Köln/Weimar/Wien, Editura Böhlau, 1996, p. 73-80.

⁵⁹ Hildegard Arz, *Mädchenbildung und Frauenberufe bei den Siebenbürger Sachsen (bis 1848)*, în *Siebenbürgische Semesterblätter*, München, 2/1992, p.144-145.

⁶⁰ https://bildung.bmbwf.gv.at/schulen/bw/ueberblick/sw_oest.html (accesat la 28 iunie 2019).

⁶¹ Joachim von Puttkamer, *Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, München, Oldenbourg Verlag, 2010, p. 18; *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae*, Cibinii, Martin Hochmeister, 1781.

de artă și știință, au achiziționat și studiat asemenea scrieri. În Biblioteca Brukenthal din Sibiu se păstrează două exemplare din prima ediție (1762) lui *Émile* – alături de alte titluri importante, cum ar fi celebra carte de pedagogie a lui Rudolph Wilhelm Zobel, *Scrisori despre educarea fetelor* (1773)⁶². Conform modei timpului, autorul recurge la genul epistolar. Astfel, scrie unei doamne din înalta societate, mamă a patru copii – respectiv a trei fete de 3, 8 și 9 ani și a unui băiat mic, a cărui vârstă nu este menționată – 34 de scrisori. În fiecare dintre acestea discută despre un aspect particular privind educația fetelor, autorul folosindu-se de exemple pozitive și negative, pe care pretindea că le-ar fi întâlnit în lungă sa carieră pedagogică de preceptor în casele înaltei societăți. Pentru secolul al XVIII-lea, ideile pe care Zobel le susține, sunt foarte moderne, deoarece este vorba despre principii generale, care puteau fi aplicate în toate mediile sociale.

Principala teză a cărții este cea privind educația centrată pe copil, respectiv a educației adaptate caracterului și capacităților intelectuale ale fiecăruia. În acord cu mentalitatea timpului, Zobel pledează ca educația fetelor să fie diferită de cea a băieților, aducând două argumente în susținerea afirmației sale:

- a. primul fiind acela că fetele au o constituție fizică și psihică mai delicată, de care pedagogul trebuie să țină cont,
- b. iar cel de-al doilea se referă la rolurile sociale diferite, pe care le vor juca la vârsta adultă: bărbații vor îmbrățișa o carieră sau vor practica o meserie, în timp ce femeile vor fi soții, mame și mai ales stăpâne ale casei.

Chiar și în cazul fetelor din familii înstărite, pedagogul este de părere că acestea trebuie să deprindă toată muncile casnice, pentru a putea controla personalul casnic și a se impune în fața acestuia. Pentru autor, care pledează pentru o bună educație a fetelor din toate straturile sociale, soția este cea care, prin inteligență, chibzuință, bune maniere, bun gust etc. contribuie la respectabilitatea casei, sprijinindu-și soțul în carieră.

⁶² Rudolf Wilhelm Zobel, *Briefe über die Erziehung der Frauenzimmer*, Berlin Stralsund, Gottlieb August Lange, 1773. Cartea este accesibilă în format digital la adresele:
https://books.google.ro/books?id=UdGyMAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=de&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.
<https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/df/27143/1/>

Nepriceperea soției, care nu are calitățile necesare de a conduce casa, poate duce la ruina familiai.

Alte idei importante susținute de autor sunt:

- prezența mamei este esențială în educația copiilor;
- indiferent de anotimp, pentru dezvoltarea fizică normală a copiilor, aceștia trebuie să petreacă mult timp în aer liber;
- să fie vaccinați împotriva variolei;
- educatorii/educatoarele trebuie să dea dovadă de blândețe, să nu umilească copilul, să-i stimuleze creativitatea, să participe la jocurile lui, deoarece altfel interiorizează diferite roluri și moduri de comportament;
- preceptele religioase, care stau la baza unei vieți virtuozose, trebuie cunoscute de copil chiar înainte de ca acesta să învețe să citească;
- din fragedă copilărie, fetele trebuie să învețe să fie ordonate și să-și îngrijească îmbrăcămintea;
- să fie mereu ocupate, pentru a nu se plictisi;
- predarea, mai ales a științelor naturii, să fie practică, lecturile să fie alese cu mare grijă, întrucât contribuie la interiorizarea valorilor morale;
- de mici, copiii trebuie introduși în societate, pentru a învăța normele sociale și pentru a-și dezvolta spiritul critic etc.

Nu știm dacă Michael Conrad von Heydendorff sen. (1730-1821) din Mediaș, un reprezentant de seamă al nobilimii funcționărești din Transilvania, văr primar al baronului von Brukenthal, a cunoscut cartea lui Wilhelm Zobel, dar creșterea copiilor a fost un subiect pe care acesta l-a dezbătut atât în scrisori, cât și în jurnalul său personal. Ambele categorii de scrieri se constituie în valoroase surse documentare, din care aflăm amănunte privind educația copiilor într-o familie cultă și înstărită din *epoca luminilor*. Îndatoririle profesionale l-au ținut pe înaltul funcționar ani buni departe de familie – la Sibiu, Cluj și în alte locuri ale Transilvaniei – timp în care a supravegheat de la distanță educația celor patru copii ai săi, Susanne Friederike (1761-1822), Johann Peter (1765-1836), Michael jr. (1768-1857) și Maria Catharina Carolina (1772-1785). Familia încredințase instrucția primară, atât cea a fetelor, cât și

cea a băieților, unor preceptori aleși cu grijă, iar apoi fiii erau trimiși la liceele din Mediaș și Sibiu, unde se pregăteau pentru studii universitare. Din scrierile părintelui, reiese faptul că băieții se bucurau de o educație aleasă și complexă, fiind pregătiți pentru o viitoare carieră în armată sau administrație⁶³. În schimb, educația fetelor viza rolul de soție și mamă, precum și pe cel de stăpână a casei, pe care aveau să-l joace mai târziu. Era important să devină gospodine destoinice, capabile să conducă o casă cu pretenții și totodată să stăpânească manierele și conversația de salon. De altfel, Susanna Catharina, mama lor, le era exemplu, căci întrunea toate aceste calități. În 1809, după moartea ei, soțul, Michael sen., i-a schițat un impresionant portret, afirmând că: *Soția mea, [...] frumoasă în tinerețe, înaltă, cu o minte tipic bărbătească, instruită în toate cunoștințele feminine, un model de evlavie, de virtute obștească și domestică, [...] a făcut din casa mea una a cinstei, fiind stimată atât de cei mărunți, cât și de oameni importanți [...]*⁶⁴. Maria Catharina, mezina familiei, o copilă inteligentă și foarte atașată de părintele ei, îi scria acestuia deseori scrisori, ținându-l la curent cu cele întâmplare acasă⁶⁵. Scrisorile ei erau redactate în limba germană, în timp ce băieților le erau solicitate epistole în latină și franceză. Dispariția Mariei Catharina, la vârsta fragedă de numai 13 ani, i-a lăsat părintelui un imens gol în suflet. Pierderea a fost dureroasă și pentru faptul că fiica cea mare, Susanne Friederike, avea să-i producă o profundă dezamăgire, care l-a determinat să-și pună întrebări legate de modul în care o educase, considerând că eșuase în rolul de părinte. Despre ce este vorba? În mai 1782 avusese loc o căsătorie pripită, Georg Schuster (1750-1794), arhivar în localitate, soțul ales de Susanne Friederike nefiind de condiția socială a tinerei von Heydendorff. La scurt timp, motivul grabei n-a mai putut fi ascuns, aruncând – în opinia tatălui – o imensă umbră asupra reputației familiei. Considera că nu precupețise *niciun efort și nicio cheltuială pentru formarea ei ca femeie deșteaptă și virtuasă*. Fapta ei i se părea foarte

⁶³ *Aus den Briefen der Familie von Heydendorff (1737-1853) mitgeteilt von Friedrich Wilhelm Seraphin*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, vol. 25, Sibiu 1894, p. 187, scrisoare din 8 decembrie 1782. (în continuare *Aus den Briefen*)

⁶⁴ *Michael Conrad von Heidendorf. Eine Selbstbiographie* (publicată de Rudolf Theil), în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu vol. 18/2, 1884, p. 326. (în continuare *Selbstbiographie*)

⁶⁵ *Aus den Briefen*, p. 187, Scrisoare din 8 decembrie 1782, Michael von Heydendorff sen., Sibiu, către soția sa Susanna Catharina.

gravă, deoarece *scrisesse un întreg Cursum Theologicum cu propria-i mână [...]* și beneficiase zilnic, până la logodnă, de o oră de formare morală⁶⁶. În final, tatăl a atribuit împrejurarea în care ea a căzut pradă patimilor lipsei de rațiune și incapacității de a distinge între bine și rău: [...] *la inima ei altfel bună [nu avea] pătrunderea rațiunii, care e necesară pentru a face deosebirea între ceea ce este adevărat și ceea ce este fals*⁶⁷. În ciuda premiselor nefavorabile, căsnicia Susannei Friederike a fost una fericită. Ea s-a dovedit a fi o gospodină pricepută, căreia frații îi cereau mici favoruri, nemaieexistând niciun motiv de a o suspecta de lipsă de inteligență. Astfel, Michael jr., aflându-se în 1791 la Cluj, cu prilejul reuniunii Dietei, împreună cu tatăl său, scria, în 15 aprilie, o epistolă mamei și surorii sale. Plecat de aproape un an, îi era dor de casă, respectiv de bunătățile culinare gătite de cele două. În scrisoare, își ruga mama să-i prepare hencliș, prăjitura tradițională a sașilor, iar în cazul în care aceasta nu era dispusă să-i împlinească dorința, rugămintea era adresată surorii, pe care o ademenea cu o carte de bucate adusă în dar: *O rog pe draga mea soră să înțeleagă aceasta, dacă onorata mamă nu ar avea poftă să gătească ceva. În schimbul osteneții ei aduc o carte de bucate din care poate învăța multe lucruri importante, chiar mai multe decât acum câțiva ani din Belisair*⁶⁸ și din *Prințesa Jenoveva [Genoveva]*⁶⁹, în cabinetul ei secret de lectură⁷⁰. Pasajul citat este interesant, atât pentru cunoașterea preferințelor

⁶⁶ *Selbstbiographie*, vol. 18/1, 1883, p. 38-42.

⁶⁷ Idem.

⁶⁸ Probabil este vorba despre o istorie romanțată a vieții lui Belisarius (aprox. 505-565), comandant al împăratului Iustinian I.

⁶⁹ <https://google-viorica.blogspot.com/2009/08/povestea-genovevei-de-brabant.html> (accesat 27 iunie 2019)

Povestea ei este exemplul tipic al istoriei foarte răspândite a soției caste acuzată pe nedrept și repudiată. Se spune ca Genoveva de Brabant ar fi fost soția contelui Siegfried de Treves, și a fost acuzată pe nedrept de majordomul Golo. Condamnată la moarte, a fost cruțată de călău și a trait 6 ani în Ardeni într-o peșteră, împreună cu fiul ei, fiind hrăniți de o porumbiță. Conteșea, care între timp aflase de trădarea lui Golo, vâna porumbița și astfel i-a găsit ascunzătoarea, reinstaurand-o în poziția cuvenită. Povestea s-ar baza pe istoria Mariei de Brabant, soția lui Ludovic al II-lea, Duce de Bavaria. Maria de Brabant a fost bănuită de infidelitate, judecată de soțul ei, a fost găsită vinovată, fiind decapitată în 18 ianuarie 1236. Când s-a dovedit că verdictul a fost greșit, Ludovic a trebuit să facă penitență. Schimbarea numelui Maria în Genoveva s-ar datoră cultului Sfintei Genoveva, patroana Parisului. Popularitatea istoriei s-a datorat mai întâi cărții Inocenta recunoscută sau Viața Sfintei Genoveva de Brabant (1632), scrisă de iezuitul Rene de Cerisier (1603-1662). A făcut subiectul a numeroase opere în Germania.

⁷⁰ *Aus den Briefen*, p. 523, scrisoarea din 15 aprilie 1791, Michael v. Heydendorff jun., Cluj, către mama sa Susanna Catharina; vezi și Gudrun-Liane Ittu, *Educație școlară și instrucție în scrierile familiei von Heydendorff*, în *Liceul „Stephan Ludwig Roth”. Fragmente istorice III*, Mediaș, Editura

literare ale tinerelor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cât și pentru faptul că este menționată o carte de bucate, dovadă că asemenea tipărituri existau în librării, iar familiile înstărite erau deschise la noutăți din universul gastronomic.

În primul sfert al veacului al XIX-lea, luminatul episcop Georg Daniel Neugeboren (1759-1822) a elaborat un proiect de reformă a învățământului protestant, care aducea îmbunătățiri considerabile instruirii fetelor. Materiile studiate nu mai erau doar cititul și socotitul, programa școlară incluzând de asemenea cunoștințe de anatomie, de igienă și de gospodărie. În ciuda bunelor sale intenții, episcopul era departe de a accepta clase mixte sau educația la același nivel calitativ a celor două sexe, considerându-le chiar *delicte morale și culturale*⁷¹.

După cum am arătat anterior, de-a lungul veacurilor preoții aparțineau elitei culturale, iar casele parohiale erau adevărate focare de cultură, fapt remarcat de călătorul englez Charles Boner, care vizitase Transilvania în deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea: *Casa preotului sas – susținea britanicul – este o oază într-un deșert [...]. Pe pereții casei vezi imagini artistice din țări străine și portrete de personalități literare; vezi cărți în mai multe limbi străine și instrumente muzicale, care demonstrează că locuitorii casei, deși se află departe de marea lume intelectuală, sunt în legătură cu aceasta [...]. Unul este un fin observator, care în călătoriile sale prin Germania, Rusia, Italia sau Grecia a consemnat tot ce era de interes. Altul este un bun cunoscător al istoriei și a notat cu exactitate faptele importante ale trecutului națiunii sale, iar cel de-al treilea studiază caracterul poporului, datinile, ceremoniile și credințele sale, punându-le în relație cu miturile altor popoare [...]. Chiar și cea mai mică dintre casele parohiale nu duce lipsă de educație și cultură*⁷². Așa stând lucrurile, nu trebuie să mire pe nimeni faptul că numeroase fiice de preoți au făcut parte din avangarda mișcării de emancipare. În ultimul pătrar al secolului al XIX-lea, având sprijinul familiei, acestea au fost printre primele femei care au optat pentru practicarea unei

Crissev, 2012, p. 12-26; 24-25; Iulia Mesea, Gudrun-Liane Ittu, *Secvențe din Transilvania secolului al XVIII-lea/Siebenbürgen im 18. Jahrhundert. Ausschnitte* (Expoziție organizată la Muzeul Național Brukenthal în perioada 22 martie-11 iunie 2017, eveniment din Agenda culturală Bicentener Brukenthal 2017), Sibiu/Hermannstadt, Editura Honterus, 2017, p. 102-106.

⁷¹ Heinz Brandsch, *Mädchenbildung und Frauenberufe*, Sighișoara, 1930, p. 20.

⁷² Charles Boner, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig 1868, p. 61-62.

profesii. Desigur, nu trebuie să generalizăm, deoarece și în acest mediu găsim tradiționaliști și progresiști, familii cu mai puțini sau cu mai mulți copii, mai înstărite sau mai nevoiașe.

Dr. Johann Roth, eruditul preot din Daia, de lângă Sibiu, și-a instruit singur cei doi copii, oferindu-le atât educație egală, cât și posibilitatea de a studia în străinătate⁷³. Astfel, fiica, Mathilde Berner-Roth (1873-1934), a devenit artista plastică, iar fiul a îmbrățișat meseria de inginer. Spre deosebire de Mathilde, care și-a putut împlini visul, Regine Ziegler (1864-1925), o altă fiică de preot, considera drept *tragedie a vieții* faptul că părinții nu i-au permis să devină învățătoare, deoarece era *numai o fată*. Situația financiară a familiei nefiind foarte bună, toate eforturile erau canalizate spre unicul fiu, viitorul pictor și profesor universitar Karl Ziegler (1869-1945), care a studiat la Academia de Artă din Berlin⁷⁴. În 1895, după moartea mamei sale, Regine a plecat în capitala Germaniei, loc în care fratele ei se stabilise de un deceniu. Timp de câțiva ani, tânăra a profitat din plin de viața culturală a Berlinului, a audiat cursuri de literatură și filosofie și a scris literatură⁷⁵. A luat totodată lecții particulare de actorie⁷⁶ și a avut strânse legături cu mișcarea feministă internațională⁷⁷.

Pierderea de către sași a statutului de națiune constituțională, în 1867, în urma Dualismului austro-ungar, a produs o stare de anxietate în rândurile acestora. Deși încă mai reprezentau componenta culturală predominantă în orașele sud-transilvănene, alături de ei s-au afirmat însă tot mai pregnant românii și maghiarii. Datorită acestui fapt, au existat voci îngrijorate de eventuala pierdere a locului pe care încă îl ocupau, dar conștiente că numai o cultură temeinică îi poate menține în vârf⁷⁸. Această stare de spirit a cuprins și femeile, care și-au dat seama că sosise momentul să militeze pentru o pregătire școlară mai bună pentru fiicele lor, de fapt pentru una la același nivel calitativ cu a băieților.

⁷³ Helga Lutsch, *Mathilde Roth 1873-1934, eine vergessene siebenbürgische Malerin*, Heidelberg, Verlag Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 2013.

⁷⁴ Regine Ziegler, *Autobiographische Skizze*, în „Von der Heide”, nr. 8, august 1913, p. 1

⁷⁵ Regine Ziegler, *Tagebuchblätter aus Berlin IX*, în *SDT*, 7. octombrie 1907, p. 4-5.

⁷⁶ Regine Ziegler, *Rezitationsstunden*, în „Die Karpathen”, Nr. 4, 1913, p. 97-107.

⁷⁷ Regine Ziegler, *Eine Studie zur Frauenfrage*, în *SDT*, 24 octombrie 1905, p. 2-3.

⁷⁸ *Das Wort "moderrn"*, în *Die Karpathen*, an 4, nr. 1, oct. 1910, p. 4; W. Morres, *Ein Kulturhindernis. Beitrag zur sächsischen Kulturpolitik*, în „Die Karpathen”, nr. 1, martie 1911, p. 346-350.

De la primele forme de organizare la asociații de femei cu programe complexe

Primile forme de organizare ale femeilor germane din Transilvania au fost asociații la nivel local, înființate în deceniul patru al secolului al XIX-lea. Acestea aveau scopuri strict caritabile, anume ajutorarea văduvelor, orfanilor, bolnavilor sau persoanelor și familiilor sărace⁷⁹.

În 1847, la Sibiu, a luat ființă o asociație de femei pentru refacerea și înfrumusețarea bisericilor evanghelice (*Verein zur inneren Verschönerung der evangelischen Kirchen*), mai ales a mării biserici parohiale din centrul orașului, avariata într-un cutremur⁸⁰ și lovită de fulger.

Pentru mișcarea asociativă a sașilor, data de 7 august 1861 este una memorabilă, deoarece a fost înființată, la Mediaș, *Asociația Gustav Adolf / Hauptverein der Gustav Adolf-Stiftung*, care, în același an, a aderat la *Asociația Gustav Adolf* din Germania. Aceasta din urmă ființa deja din 1832, având sediul la Leipzig⁸¹. Scopul principal al asociației, care purta numele regelui suedez Gustav II. Adolf (1594-1632), o personalitate marcantă a Războiului de Treizeci de Ani, mort în bătălia de la Lützen, a fost ajutorarea protestanților din țări catolice, dar și a celor din alte regiuni ale Europei în care aceștia erau în minoritate. Întrucât, în Germania, femeile se alăturaseră din 1851 *Asociației Gustav Adolf* cu filiale proprii, se preconiza ca și în Transilvania să se întâmple la fel. Condiția înființării de *filiale feminine* era însă participarea la scopurile generale, transnaționale ale organizației, ceea ce însemna ca mijloacele financiare să nu fie folosite exclusiv pentru propriile nevoi. La aceasta se

⁷⁹ Ingrid Schiel, *Frei-Politisch-Sozial. Der Deutsch-Sächsische Frauenbund für Siebenbürgen 1921-1939*, Wien Köln Weimar, Böhlau Verlag, 2018, p. 19-20.

⁸⁰ Probabil este vorba despre cel din 23 ianuarie 1838, menționat în *Cronica orașului Sibiu*, <http://roland-giesel.de/hcronik.htm#1>. (accesat 1 iulie 2019)

⁸¹ <https://de.wikipedia.org/wiki/Gustav-Adolf-Werk> (accesat 1 iulie 2019).

adăuga faptul că, toate hotărârile fiind luate de aripa bărbătească, femeile erau degradate în simple executante. Așa stând lucrurile, interesul femeilor pentru crearea de filiale proprii era scăzut, astfel că, la zece ani după înființarea asociației transilvănene, existau 263 de organizații locale ale bărbaților și numai 9 ale femeilor⁸². În 1884, când a luat ființă *Asociația generală de femei a Bisericii Evanghelice C. A. din Transilvania* | *Allgemeiner Frauenverein der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*, despre care va fi vorba mai jos, aceste filiale feminine *Gustav Adolf* au fost înglobate fizic și patrimonial în noua organizație⁸³.

La data respectivă, femeile nu erau prea interesate de soarta protestanților de aiurea, ci aveau alte priorități. Mult mai importantă era înființarea de școli superioare de fete și profesionalizarea femeilor, deziderate pe care le-au susținut și apărut cu tărie. Dacă, în vestul și chiar și centrul Europei, se făcuseră pași importanți în direcția emancipării sexului slab – femeile câștigând în unele locuri dreptul de a urma studii universitare – în Transilvania nu se conturase încă o mișcare de emancipare propriu-zisă. Cu toate acestea, nu se putea face abstracție de spiritul vremii și de constrângerile economice, care cereau ca femeile să învețe o profesie și să iasă din sfera preocupărilor strict casnice.

⁸² Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 23-24.

⁸³ *Ibidem*, p. 31.

Mișcarea privind o mai bună pregătire școlară a fetelor

Această mișcare a debutat la Brașov, unde, în 15 februarie 1872, din inițiativa a două femei cu viziune, Julie Fabritius (1833-1899), soția medicului șef al orașului, și Lotte Lurtz (1835-1913), soție de profesor de liceu, a luat ființă *Verein zur Erweiterung der Mädchenschule/ Asociația pentru extinderea școlii de fete*, devenită, în 1878, *Verein zur Unterstützung der Mädchenschule/ Asociația de sprijin a școlii de fete*. Dacă se pornise la drum cu 144 de membre/membri, după numai câteva săptămâni, numărul acestora se ridica deja la 327.

Urmând exemplul brașovencelor, la 23 august 1875, la Sibiu, s-a constituit o organizație similară, numindu-se *Frauenverein zur Unterstützung der evangelischen Mädchenschule A. B. in Hermannstadt/ Asociația de femei pentru sprijinirea școlii de fete evanghelice C. A. din Sibiu*. Inițiatoarea și sufletul mișcării a fost Josefina Bielz (1830-1904)⁸⁴, soția juristului și inspectorului școlar Eduard A. Bielz. La data înființării, asociația număra 216 membre și a ajuns, în 1906, la 644⁸⁵. Conform prevederilor statutare, calitatea de membru putea fi dobândită numai de femei, iar hotărârile importante erau luate în cadrul adunării generale a acestora. Printre obiectivele asociației se numărau:

- introducerea de ore de lucru manual și gospodărie la clasele elementare;
- introducerea unui număr mai mare de obiecte de studiu, aceleași care erau studiate la clasele de băieți;
- angajarea de învățătoare/profesoare la clasele de fete;

⁸⁴ Ortrun Scola, Annemarie Schiel, *Siebenbürgisch-sächsische Frauengestalten. Ihr Leben und Wirken* (editat de Frauen- und Familienreferat der Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Deutschland), f. a, f. l., p. 22–23; M. K., *Zum 70. Geburtstag von Frau Josefina Bielz*, în SDT, nr. 7992, 31 martie 1900, p. 322; *An die p. t. Mitglieder des Frauenvereins zur Unterstützung der evang. Mädchenschule*, în ibid., nr. 9219, 19 aprilie 1904, p. 403.

⁸⁵ *Aufruf des Hermannstädter Frauenvereins*, în SDT, nr. 660, din 27 februarie 1876, p. 2976-2977.

- o construirea unui local adecvat care să găzduiască un liceu de fete⁸⁶.

În 1895, la 20 de ani de la înființare, *Frauenverein zur Unterstützung der evangelischen Mädchenschule* a reușit să achiziționeze terenul din Seilergasse (str. Banatului), pe care urma să fie ridicată clădirea liceului (actualul Colegiu Agricol Daniil Popovici Barcianu). Josefina Bielz, care se dedicase trup și suflet cauzei îmbunătățirii instruirii femeilor, nu a apucat să-și vadă visul împlinit, școala deschizându-și porțile abia în 1927. După moartea Josefinei Bielz, opera acesteia a fost continuată de alte două femei energice, respectiv de Julie Guist și Selma Fernolend. Clădirea liceului de fete este opera arhitectului Hermann Phleps (1877-1964), originar din localitatea transilvăneană Biertan, care a ajuns profesor la *Technische Hochschule, Universitatea tehnică* din Danzig (azi Gdansk în Polonia)⁸⁷.

Activitatea *Asociației pentru extinderea școlii de fete* a constat în special în colectarea de fonduri pentru finanțarea obiectivelor propuse, iar în acest sens au fost organizate numeroase evenimente culturale, baluri⁸⁸, baluri mascate⁸⁹ și bazaruri, care s-au bucurat de mare popularitate. La organizarea acestora, bărbați importanți ai urbei, care au fost convingși de justetea obiectivelor asociației, au sprijinit evenimentele. Printre ei s-au numărat Johann Leopold Bella (1843-1936), directorul muzical al orașului, și pictorul Carl Dörschlag (1832-1917)⁹⁰.

În mod paradoxal, ideea unei mai bune instrucții școlare pentru fete nu a fost salutăată de toată lumea, iar adversarii ei nu s-au aflat numai în tabăra bărbaților. *Frauenfrage*, problema emancipării femeilor, a fost dezbătută cu pasiune, deseori fără argumente raționale, invocându-se doar *ordinea firească*. Pentru a nu admite femeile în școli de grad superior, se vehiculau teorii misogine, biologice, pseudo-științifice. Se afirma, spre exemplu, că femeile au

⁸⁶ *Zum Neubau der evangelischen Mädchenschule*, în *SDT*, nr. 1114, 26 iulie 1910, p. 4-5.

⁸⁷ *Über die vielseitige Tätigkeit unserer Frauenverbände*, în „Siebenbürgische Zeitung“, München, nr. 4, 15 04 1964, p. 4.

⁸⁸ *Frauenvereins-Ball zur Unterstützung der evang. Mädchenschule*, în *SDT*, nr. 6736, 8 februarie 1896, p. 137; *Ball des Frauenvereins zur Unterstützung der evangelischen Mädchenschule*, în *SDT*, nr. 7936, 24 ianuarie 1900, p. 77.

⁸⁹ *Maskenball des Frauenvereins zur Unterstützung der evangelischen Mädchenschule*, în *SDT*, nr. 7947, 7 februarie 1900, p. 125.

⁹⁰ În *SDT* nr. 6548, din 27 iunie 1895, p. 688, Josephine Bielz mulțumește în numele asociației directorului muzical J. L. Bella și profesorului Carl Dörschlag pentru sprijinul acordat la pregătirea piesei de teatru „Edelweiss” de Ida John.

*sângele mai subțire decât bărbații*⁹¹, iar *creierul lor este mai mic și mai ușor*⁹², ceea ce le-ar împiedica să depună efort intelectual susținut.

În conformitate cu o altă teorie larg vehiculată, femeile erau capabile să depună muncă intelectuală, dar acest efort le costa feminitatea și frumusețea, deoarece le îmbătrânea și le masculiniza⁹³.

Unele femei, care, probabil, se simțeau foarte bine cu statutul lor, acceptându-l, se opuneau pregătirii superioare a fetelor, argumentând că, dată fiind fragila lor constituție fizică, nu pot fi instruite în grupuri, în cadrul unor școli și clase, ci numai individual⁹⁴. Cele mai multe dintre pseudoteoriile la care m-am referit au fost preluate din publicații din străinătate cu tentă misogină, ceea ce nu exclude faptul că au fost însușite și susținute de o parte a populației autohtone.

Un aspect amplu discutat privind emanciparea femeilor la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost acela de a le oferi *posibilitatea de a-și câștiga singure existența*, de a presta o muncă calificată, plătită, în afara gospodăriei, respectiv profesionalizarea lor.

Discuția a comportat două laturi, una economică și una morală. Se pornea de la constatarea (nedovedită științific) că numărul femeilor necăsătorite era în creștere, or, situația acestor *nefericite* nu era de loc de invidiat. Chiar dacă beneficiaseră de o educație aleasă, marea lor majoritate nu o duceau bine în familiile în care erau nevoite să trăiască, de obicei, în cea a unuia dintre frați. Erau tratate ca niște servitoare și, în ciuda muncii pe care o prestau în aceste gospodării, erau considerate poveri ce pricinuiau familiilor cheltuieli suplimentare.

Dorind îmbunătățirea situației acestor *domnișoare bătrâne*, disprețuite de societate, preotul evanghelic Eugen Capesius, din Bradu (jud. Sibiu), propunea crearea unui cămin, în care femei necăsătorite, cu vârsta minimă de 24 de ani, să locuiască și să se gospodărească în comun, făcând fiecare ceea ce știa mai

⁹¹ Dr. Em. Reinert (Tübingen), *Ein ärztlicher Gesichtspunkt in der Frauenfrage*, în *SDT*, nr. 6614, 14 septembrie 1895, p. 995-996.

⁹² *Das Gehirn der Frau*, în *SDT*, nr. 4951, 21 martie 1890, p. 281.

⁹³ *Frauenstudium und Frauenschönheit*, în *SDT*, nr. 7109, 4 mai 1897, p. 459; *Warum sind Frauen hübscher als Männer?*, în *SDT*, nr. 10899, 8 octombrie 1909, p. 9.

⁹⁴ H. S., *Zur Frauenfrage*, în *SDT*, nr. 4832, 29. octombrie 1889, p. 1120 și nr. 4833, 30 octombrie 1889, p. 1124.

bine. Astfel, se puteau obține venituri din lecții de limbi străine sau de muzică. De asemenea, puteau fi realizate obiecte decorative, piese de îmbrăcăminte, podoabe, lenjerie etc., care apoi să fie vândute în magazinul proprietate a *comunei*⁹⁵. Atât preotul Capesius, cât și exponentele organizațiilor femeilor respingeau cu fermitate ideea ca femeile să lucreze în întreprinderi industriale, fabrica fiind pe atunci privită ca un mediu al imoralității și devianței sociale. Ideea lui Eugen Capesius, deși părea realizabilă, nu a găsit adepți, rămânând doar o interesantă utopie.

Într-o societate în care pătrunseseră relațiile capitaliste, participanții la dezbaterile privind emanciparea femeilor, care cunoșteau puțină economie, vedeau în excluderea femeilor din viața economică o irosire de forțe creatoare de plusvaloare, iar cei care priveau problema numai din punct de vedere moral, o considerau un atentat la demnitatea umană. Ambele tabere doreau găsirea de soluții, dar profesiile/meseriile care puteau fi practicate de femei erau puține, având în vedere că se dorea ca munca acestora să fie în concordanță cu „natura femeii”, *gender-specific*, cum s-ar spune astăzi, spre a nu face concurență bărbaților⁹⁶.

Prima profesie care s-a impus pe piața muncii, una tipic feminină, considerată un fel de substitut de mamă, a fost cea de *educatoare*. Tinerele doritoare să-și practice se pregăteau în școli private din străinătate, îndeobște la *Seminarul Köhler* din Gotha. August Köhler (1821-1879) a fost un pedagog german, adept al metodelor pedagogice ale lui Friedrich Wilhelm Fröbel (1792-1852), pe care le-a dezvoltat. Primele grădinițe din Transilvania, care funcționau după metodele lui Fröbel⁹⁷, un adept al filosofiei kantiene, s-au deschis la Brașov (1869), Sibiu (1871), Mediaș (1873), Sighișoara (1876), Făgăraș și Bistrița (1878), respectiv Sebeș (1881). Aceste instituții, înființate din inițiativă privată, au fost foarte bine primite de locuitorii acestor orașe, unele dintre acestea având înscriși peste 100 de copii. Succesul grădinițelor a trezit interesul conducerii Bisericii Evanghelice, *Consistoriul* pronunțându-se, în 1883, atât pentru extinderea acestei forme de învățământ, cât și pentru

⁹⁵ Eugen Capesius, *Ein Vorschlag zur Gründung eines Frauenheims*, în *SDT*, nr. 4853, 22 noiembrie 1889, p. 1210.

⁹⁶ *Zur Frauenfrage*, în *SDT*, nr. 4308, 11 februarie 1888, p. 140.

⁹⁷ <https://earlychildhoodhistory.weebly.com/froebels-kindergarten.html> (accesat 2 iulie 2019).

sprijinirea pregătirii personalului necesar. Astfel, din 1 iulie 1884, la Brașov, în cadrul școlii de fete, erau organizate cursuri cu o durată de doi ani⁹⁸. Până în 1892, când statul maghiar a reglementat învățământul preșcolar, educatoarele au fost pregătite în cadrul cursurilor respective. Apoi, instituția a fost reorganizată în concordanță cu legile statului, rezultatul fiind *Kindergärtnerinnenbildungsanstalt* / *Institutul pentru formarea educatoarelor*, acreditat de ministerul învățământului⁹⁹.

Grădinița, ca formă de învățământ preșcolar, nu trebuie însă confundată cu o altă instituție, numită *Bewahranstalten* (*óvoda*, în maghiară), centre de îngrijire și supraveghere a copiilor mici, care funcționau în special în mediul rural. În aceste centre, care în acel mediu rural funcționau numai în perioadele în care părinții erau ocupați cu muncile agricole, copiii erau supravegheați de îngrijitoare pregătite în cadrul unor cursuri de scurtă durată, de numai 2-3 luni. Din 1888, biserica, prin asociațiile de femei pe care le patrona, a sprijinit înființarea unor astfel de centre în aproape toate localitățile. Pentru numeroase femei, statutul de îngrijitoare era de asemenea o oportunitate de a-și câștiga existență¹⁰⁰.

Militanții și militantele pentru profesionalizarea femeilor aveau mesaje importante atât pentru familii, cât și pentru societate. Primele erau sfătuite să nu vadă viitorul fiicelor lor doar prin prisma unei căsătorii avantajoase, ci investind în pregătirea acestora la fel de mult ca în cea a fiilor. Societatea, respectiv autoritățile, erau îndrumate să creeze infrastructura necesară însușirii unei meserii/profesii de către tinerele femei. Abia după profesionalizarea acestora puteau dobândi o mai bună poziție socială, premisă a participării la conducerea treburilor publice¹⁰¹. Fiind destul de modeste și conservatoare, feministele autohtone nu visau deocamdată la detronarea bărbaților sau la o poziție egală în societate, fiind convinse că *a dori să fii bărbat, dar să rămâi femeie este cu neputință*¹⁰².

⁹⁸ *Zweimonatiger Kurs zur Heranbildung von Sommerbewahranstalts-Leiterinnen*, în *SDT*, nr. 11449, 1 septembrie 1911, p. 5.

⁹⁹ Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 33.

¹⁰⁰ Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 39.

¹⁰¹ *Zur Frauenfrage*, în *SDT*, nr. 4309, 13 februarie 1888, p. 144-145.

¹⁰² *Zur Frauenfrage*, în *SDT*, nr. 4307, 10 februarie 1888, p. 134.

Intens dezbătută, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, a fost *problema admiterii femeilor pe post de învățătoare*¹⁰³, un teren rezervat în societatea săsească bărbaților. *Consistoriul Bisericii Evanghelice*, organismul care patrona învățământul confesional, s-a opus mult timp ideii ca femeile să îmbrățișeze această meserie și, implicit, înființării unei școli pedagogice de formare a lor. Bărbații, temători de concurență, au făcut tot posibilul să le bareze drumul spre catedră. La un moment dat, se susținea că eliminarea bărbaților de către femei ar însemna o *răsturnare a ordinii firești, a ordinii de drept*¹⁰⁴. Comparativ cu învățătorii/ profesorii bărbați, pregătiți în marea lor majoritate în universități din Germania, învățătoarele, beneficiind doar de studii de nivel mediu, porneau la drum într-adevăr cu handicapul unei pregătiri inferioare.

Lehrerinnenfrage, discuția privind învățătoarele, a debutat în 1872, atunci când *Asociația femeilor evanghelice din Brașov* a înaintat o petiție *Consistoriului superior*, forul tutelar al învățământului sașilor.¹⁰⁵ În decursul anilor, filialele asociației de femei din principalele orașe transilvănene au înaintat și ele petiții pe aceeași temă. Cea mai aprigă susținătoare a *Lehrerinnenfrage* a fost Adele Zay (1848-1928) din Brașov, directoarea *Institutului pentru pregătirea educatoarelor* și președintă a *Uniunii libere a femeilor săsești*¹⁰⁶. Planul elaborat de petiționare prevedea ca, în prima fază, învățătoarele să profeseze în școlile de fete și în cele rurale, iar apoi, după înființarea unei școli pedagogice de grad superior, absolventele acesteia să poată preda și în școlile medii de fete.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, școlile săsești au resimțit o lipsa acută de cadre didactice, fapt cauzat, printre altele, și de costurile mari ale studiilor în străinătate, pe care, mai ales familiile de țărani, nu le mai puteau susține. Astfel, în 1878, la Sibiu, a luat ființă *Theologisch-pädagogisches Seminar der*

¹⁰³ Gudrun-Liane Ittu, *Die Frauenfrage bei den Siebenbürger Sachsen*, în *Schreiben zwischen Kulturen. Festschrift für Carmen Elisabeth Puchianu*, Brașov, Editura Universității Transilvania Brașov 2017, p. 37-52.

¹⁰⁴ H., W., *Frauenbildung*, în *SDT*, nr. 10617, 30 noiembrie 1908, p. 4-5.

¹⁰⁵ Erika Schneider, *Eine Bildungsanstalt "mit steigendem Zuspruch"*. Vor 105 Jahren wurde das evangelische Lehrerinnenseminar gegründet, în „Schässburger Nachrichten”, iunie 2009, p. 22.

¹⁰⁶ Ortrun Scola, Annemarie Schiel, *Siebenbürgisch-sächsische Frauengestalten. Ihr Leben und Wirken* (editat de Frauen- und Familienreferat der Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Deutschland), f. a, f. l. , p. 24-26.

ev. *Landeskirche A. B./ Seminarul teologico-pedagogic al Bisericii Evanghelice C. A.*, o instituție destinată pregătirii învățătorilor. În 1891, seminarul a fost reorganizat și mutat într-o clădire nouă dintr-o zonă liniștită din apropierea parcului *Sub Arini*, pe strada Schewis (astăzi B-dul Victoriei 40). Dacă în cadrul seminarului ar fi fost admise și fete, problema privind învățătoarele ar fi fost rezolvată, dar nu s-a dorit o asemenea rezolvare.

În urma petiției din 1872, despre care a fost vorba mai sus, *Consistoriul* s-a opus mai bine de 25 de ani ideii ca femeile să profeseze ca învățătoare, respingând toate argumentele, indiferent de cât de raționale ar fi fost acestea. Dacă, inițial ideea a fost percepută ca o tentativă de *răsturnare a ordinii firești*, mai târziu discuția s-a purtat mai nuanțat. Un argument în favoarea angajării învățătoarelor era acela că femeile sunt educatoare native. Deși nu li se nega această abilitate, argumentul era respins pe motiv că, un popor mic, precum cel săsesc, avea nevoie de o educație severă, de tip masculin și nu de una protectoare, feminină. Apoi, discuția a fost mutată în domeniul moralei, susținându-se că existența de dascăli de ambele sexe în cadrul unei școli ar duce la încălcarea bunelor moravuri. Falsitatea tezei era probată de faptul că, deja din 1885, în școlile de fete activau, alături de cadre didactice masculine, profesoare de lucru manual, de muzică și de desen, nesemnându-se niciun caz de încălcare a bunei cuviințe. Adversarii învățătoarelor mai aduceau un argument, arătând că nu puteau activa în școli din mediul rural, deoarece dascălii, pe lângă munca pedagogică, aveau de îndeplinit și o serie de sarcini extraprofesionale în comunitate (cum ar fi predicator, organist, sfătuitor al țăranilor). Aceste activități contribuiau la coeziunea comunității sătești, or, neputând fi îndeplinite de femei, angajarea acestora ar grăbi dezagregarea comunităților tradiționale¹⁰⁷.

Din cauza rigidității și misoginismului *Consistoriului*, se ajunsese la situația paradoxală ca fetele, care-și doreau să devină învățătoare, să fie nevoite să se pregătească la preparandiile de stat din Cluj sau Budapesta, în limba maghiară, ocupând apoi posturi în școlile de stat, evident tot de limbă

¹⁰⁷ *Weibliche Lehrkräfte an unseren Schulen*, în *SDT*, nr. 7830, 17 septembrie 1899, p. 999; Sabine Liebig, *Zur rechtlichen und gesellschaftlichen Stellung der siebenbürgisch-sächsischen Frau im Laufe der Geschichte*, în „*Südostdeutsche Vierteljahresblätter*“, 46. Jg., 2. Folge, München 1997, (p. 99-106) p. 101-103.

maghiară. O alternativă o constituia pregătirea în spațiul germanofon – Germania, Austria, Elveția – unde, după absolvire, găseau foarte ușor de lucru, întrucât în Elveția și Austria li se permiseseră femeilor să ocupe posturi în învățământ încă de la începutul deceniului al șaptelea.

Nu dispunem de o statistică a tinerelor săsoaice care au luat drumul străinătății, dar spre sfârșitul secolului al XIX-lea numărul lor era unul semnificativ. Făcând față cu brio solicitărilor postului pe meleaguri străine, aceste învățătoare contraziceau arsenalul de argumente false aduse de *Consistoriu* împotriva femeii-dascăl. Performanțele lor i-au încurajat pe cei din tabăra susținătoare a școlii pedagogice de fete să vină cu un argument suplimentar, anume că sașii, punând mai puțin preț pe educația fetelor decât maghiarii, ar putea fi depășiți din punct de vedere cultural de aceștia. Pentru maghiari, trimiterea fiicelor la preparandii devenise chiar o modă, deoarece reprezenta o modalitate ieftină și eficientă de dobândire a unei educații bune, chiar dacă acele tinere nu profesau niciodată. Sașii, mai conservatori, încă mai preferau să-și instruiască fiicele cu profesori particulari, cheltuind astfel sume foarte mari.

În a doua jumătate a anului 1899, apropiindu-se data la care urma să aibă loc cea de-a 20-a *Adunare Generală a Bisericii Evanghelice C. A./Landeskirchenversammlung*, dezbaterile privind înființarea școlii pedagogice de fete a cunoscut un reviriment, iar cotidianul *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* a devenit tribuna de exprimare a taberei care sprijinea proiectul. Aceasta atrăgea atenția asupra unui paradox al societății săsești: forurile conducătoare ale sașilor, care în general urmau modelul german, erau recalcitrante față de o problemă atât de importantă care, în Germania, își găsiseră de mult rezolvarea. Într-o serie de articole publicate în intervalul august-octombrie 1899, s-a reluat întreg arsenalul de argumente și contraargumente folosite în discuția cu pricina timp de peste un sfert de veac¹⁰⁸. În cele din urmă s-a ajuns la concluzia că, *problema învățătoarelor* era una de civilizație și modernitate, or *Consistoriul*, prin atitudinea sa refractară și

¹⁰⁸ *Die Lehrerinnenfrage* I., în *SDT*, nr. 7799, 12 august 1899, p. 858; Lotte Lurtz, *Zur Lehrerinnenfrage* II, în *SDT*, nr. 7801, 15. august 1899, p. 865-866; *Weibliche Lehrkräfte an unseren Schulen*, în *SDT*, nr. 7830, 17 septembrie 1899, p. 999; Josefine Müller, *Unsere Lehrerinnenfrage*, în *SDT*, nr. 7828, 15 septembrie 1899, p. 989.

misogină, scotea comunitatea săsească din rândurile popoarelor civilizate¹⁰⁹. În aceste condiții, și ținând totodată cont de faptul că, în mediul rural, erau aproximativ 50 de posturi vacante, *Consistoriul*, în adunarea sa generală din 18 noiembrie (1899), a dispus elaborarea unui regulament privind condițiile în care urmau a fi acceptate învățătoarele¹¹⁰. Pentru început, respectiv din 1901, erau primite învățătoare pregătite în preparandii de stat sau în străinătate, care susțineau o serie de examene în cadrul *Seminarului pedagogic* din Sibiu. Drept urmare, în intervalul 1902-1905 aproximativ treizeci de tinere au făcut uz de acest drept¹¹¹. În paralel, la Sighișoara s-a trecut la amenajarea unei foste cazărmi pentru a adăposti *Lehrerinnenbildungsanstalt der ev. Landeskirche A. B./ Școala pedagogică de fete a Bisericii Evanghelice*, care și-a deschis porțile în 1904, iar în 1907 dădea prima promoție de învățătoare¹¹². Crearea acestei instituții a constituit un important pas pe drumul emancipării femeilor din mediul protestant german din Transilvania, însă femeile nu s-au putut bucura din plin de bătălia câștigată, deoarece învățătoarelor li s-a impus celibatul. *Consistoriul* se inspirase în această problemă din legislația mai multor landuri germane, precum Prusia, Bavaria, Saxonia, Baden, Hesa, Alsacia și Lorena, legislații care conțineau asemenea prevederi. Căsătorindu-se, învățătoarele pierdeau automat dreptul de a profesa, deoarece, în concepția acelor timpuri, statutul de soție și mamă era incompatibil cu cel de cadru didactic. A avea familie se considera o ocupație *fulltime* – cum s-ar spune astăzi – prea solicitantă din punct de vedere fizic și psihic pentru a se putea practica și un al doilea *job*.

Pentru a le acorda circumstanțe atenuante celor care stabiliseră această regulă, trebuie să avem în vedere că, în general, la începutul secolului al XX-lea, familiile erau mai numeroase decât în ziua de azi, iar munca unei gospodine era – în absența aparatului casnic și a altor comodități precum curent electric, apă curentă, canalizare – solicitantă fizic și cronofagă.

Este interesant să urmărim traiectoria profesională a absolventelor din primii ani de existență ai *Școlii pedagogice* de la Sighișoara, așa cum este

¹⁰⁹ *Lehrerinnenfrage in unserer Landeskirche*, în *SDT*, nr. 7872, 5 noiembrie 1899, p. 1194.

¹¹⁰ *Unsere Lehrerinnenfrage*, în *SDT*, nr. 7884, 19 noiembrie 1899, p. 1251.

¹¹¹ Selma Gottschling, *Im Mädchenseminar*, în „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das gemeine Jahr 1913”, 44. Jg. (Neue Folge XVIII), Hermannstadt, Jos. Drotleff, p. 141-144; p. 143.

¹¹² *Lehrerinnenbildungsanstalt in Schässburg*, în *SDT*, nr. 10464, 1 iunie 1908, p. 5.

reflectată în cel de-al optulea raport anual al instituției. Pentru anul 1906, raportul consemnează un număr de patru absolvente provenite de la preparandii de stat, care susținuseră examene de recunoaștere a studiilor. Dintre acestea, două s-au căsătorit, una s-a angajat pe post de educatoare la orfelinatul luteran din Viena, iar cea de-a patra a acceptat un post de învățătoare într-o școală rurală. În anul următor, cel al primei promoții școlite la Sighișoara, numărul absolventelor a crescut la unsprezece, dintre care patru s-au căsătorit, una s-a angajat ca profesoară de muzică, una a plecat la studii la o universitate din străinătate, una s-a angajat ca profesoară de educație fizică, iar patru au ocupat posturi în școli din mediul rural. În 1908 numărul absolventelor a fost de patrusprezece, dintre care una a decedat, trei s-au căsătorit, una a devenit profesoară de educație fizică, iar nouă s-au angajat în școli din mediul rural și urban¹¹³. În anii următori, numărul absolventelor a rămas relativ constant, oscilând între 12 și 17, situația acestora fiind asemănătoare cu aceleora din anii precedenți. Regula profund discriminatorie, care impunea învățătoarelor celibatul, a adus sistemului de învățământ sășesc an de an pierderi considerabile. Abia lipsa acută de cadre didactice calificate din timpul Primului Război Mondial a făcut ca dispoziția să fie temporar ridicată, ea rămânând însă valabilă până în 1926. În mod surprinzător, chiar și atunci a mai existat un curent de opinie care se opunea căsătoriei învățătoarelor¹¹⁴.

Seminarul pedagogic pentru fete din Sighișoara a fost o unitate școlară de elită, care a pregătit un corp de profesioniste de excepție. Cu ajutorul lor, învățământul primar (confesional) al sașilor s-a menținut la un nivel calitativ înalt.

Prin Reforma învățământului din 1948, toate școlile private și confesionale din România au fost desființate, una dintre victimele noii orânduri fiind și *Seminarul pedagogic pentru fete* din Sighișoara.

¹¹³ Selma Gottschling, *op. cit.*, p.143.

¹¹⁴ Marie Schullerus, *Gattin, Mutter- und Hausfrauenpflichten und Lehrerinnenberuf*, în „Frauenblatt” (supliment pentru femei a SDT) nr. 2, 10 februarie 1927.

În centrul imaginii Josefine Bielz, președinta Asociației de femei pentru sprijinirea Școlii de fete evanghelice C. A. din Sibiu, cu doamne din asociație. (Foto: Wilhelm Auerlich)

*Asociația Generală a Femeilor Luterane din Transilvania –
Allgemeiner Frauenverein der Evangelischen Landeskirche A. B.
in Siebenbürgen*

Dualismul austro-ungar a dus la schimbări fundamentale pentru etniile transilvănene, în general, și pentru sași, în special. În 1876 s-a dispus, pentru a treia oară și de astă dată definitiv, dizolvarea teritoriului de autonomie săsească, iar forul administrativ suprem, *Universitatea Săsească*, a fost degradat la o simplă fundație care gestiona averea etniei. În atmosfera de naționalism etatist fanatic, Biserica Evanghelică a dobândit sarcini noi, devenind, pe lângă apărătoarea identității naționale/ etnice a sașilor, un fel de reprezentantă politică a acestora, iar episcopul, cel mai înalt rang ecleziastic, simbolul afirmării naționale. Episcopul Georg Daniel Teutsch (1817-1893; episcop între 1869-1893) a fost o personalitate puternică, cu viziune, care a gestionat situația cu pricepere și diplomatie, astfel că, în timpul păstoririi sale, Biserica Evanghelică din Transilvania a devenit *Volkskirche/ biserică națională a sașilor*.

În acest context, este important de menționat că sfârșitul secolului al XIX-lea s-a caracterizat, în întreg spațiul protestant, printr-o *renaștere luterană*, prilejuită de sărbătorirea, în 1883, a patru sute de ani de la nașterea reformatorului Martin Luther. Evenimentul a fost sărbătorit și în comunitățile săsești cu mult entuziasm. În anul următor (1884), în cadrul *Vereinstage*, întrunirea anuală a reprezentanților asociațiilor săsești, care a avut loc la Sibiu, s-au sărbătorit cu mare fast șapte secole de la așezarea sașilor în Transilvania, manifestare pe care presa maghiară a perceput-o ca fiind una ostilă politicii statului¹¹⁵.

¹¹⁵ Gudrun-Liane Ittu, *Die 700-Jahr-Feier der Einwanderung der Sachsen in Siebenbürgen und die Vereinstage in Hermannstadt 1884*, în *Studii de etnologie. In honorem Prof. Univ. Dr. Ilie Moise* (coord. Andreea Buzaș, București, Editura Enciclopedică, 2018, p. 412-427.

În timp ce, în 1862, Biserica Evanghelică reușise să strângă în jurul ei, prin *Asociația Gustav Adolf*, energiile bărbaților, femeile rămăseseră în afara unei organizații de o mare anvergură. Din acest motiv, în cadrul celei de-a XI-a *Landeskirchenversammlung/ Adunare Generală a Bisericii Evanghelice*, s-a pus problema înființării unei *asociații generale de femei* la care să adere toate organizațiile deja existente, la data respectivă activând peste 50 de asociații cu obiective foarte diferite. Asociația generală urma să aibă ramificații, respectiv filiale în toate localitățile, filiale care i se subordonau¹¹⁶. Acestor filiale le revenea obligația de a ceda o parte din venituri forului tutelar și de a contribui la realizarea obiectivelor generale. În 22 mai 1884, în *Johanniskirche/ Biserica Sf. Ioan* din Sibiu (din Fleischergasse, azi Mitropoliei 30) a avut loc, în prezența a 150 de delegate din 21 de comune, ședința de constituire a *Allgemeiner Frauenverein der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen/ Asociația generală a femeilor luterane din Transilvania*¹¹⁷. Activitatea acesteia, reglementată printr-un statut aprobat de Ministerul de Interne (maghiar), cuprindea un număr însemnat de obiective, toate menite *a ajuta biserica să-și realizeze sarcinile*¹¹⁸ după cum urmează¹¹⁹:

- a/ Sprijinirea instituțiilor de educație și învățământ pentru fete deja existente, precum și înființarea unora noi;
- b/ Ajutorarea săracilor, sprijin definit în sensul cel mai larg, cuprinzând totodată centrele de îngrijire, grădinițele și a orfelinatelor;
- c/ Înființarea și sprijinirea instituțiilor care pregătesc personal sanitar și de îngrijire a bolnavilor;
- d/ Sprijinirea fetelor și femeilor capabile, inteligente, dar lipsite de mijloace financiare, să devină profesoare de lucru manual, educatoare, surori medicale sau să se califice într-o activitate comercială ori într-o meserie;
- e/ Îngrijirea și înfrumusețarea bisericilor, a cimitirelor etc.

¹¹⁶ Marie Klein, *Der Hermannstädter Ortsverein des Allgemeinen ev. Frauenvereins in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns*, în „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Schaltjahr 1908”, XXXIX Jg. (Neue Folge XIII), Hermannstadt, Jos. Drotleff, p. 49-61; p. 50.

¹¹⁷ Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 27-28.

¹¹⁸ Marie Klein, *Der Hermannstädter Ortsverein des Allgemeinen ev. Frauenvereins in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns*, p. 50.

¹¹⁹ Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 28.

În cuvântarea sa, ținută în cadrul ședinței de constituire a asociației, episcopul G. D. Teutsch a desemnat-o ca fiind o *reuniune a femeilor noastre cu scopul de a presta muncă culturală nobilă pe tărâmul carității evanghelice*¹²⁰, ceea ce însemna că Biserica Evanghelică nu era prea interesată de emanciparea membrilor ei, ci dorea angajarea acestora în folos propriu. Nici în ceea ce privește conducerea *asociației*, aceasta nu se afla tocmai în mâinile femeilor, căci depindea în mare măsură de bărbați cu greutate, atât clerici, cât și mireni. Secretarul asociației era de asemenea bărbat, iar femeile din structurile de conducere aveau relații strânse cu personalități de rang înalt din cadrul bisericii.

Dacă majoritatea asociațiilor de femei existente la data înființării *Asociației generale* s-au integrat în această organizație, *Verein zur Unterstützung der Mädchenschule/ Asociația de sprijin a școlii de fete* din Brașov și *Frauenverein zur Unterstützung der evangelischen Mädchenschule A. B. in Hermannstadt/ Asociația de femei pentru sprijinirea școlii de fete evanghelice C. A. din Sibiu* au preferat să rămână independente/ nesubordonate, gesturi care i-au nemulțumit pe mai marii bisericii.

¹²⁰ *Idem.*

*Filiala din Sibiu a
Asociației Generale a Femeilor Luterane din Transilvania –
Der Ortsverein Hermannstadt des Allgemeinen Frauenvereins
der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*

Filiala din Sibiu a luat ființă în 16 mai 1884, la scurt timp după crearea asociației generale, președintă fiind Henriette Müller, soția lui Friedrich Müller, prim-preotul orașului, iar adjunctă Julie Jikeli (1841-1925)¹²¹. Dintru început filiala număra 436 de membre și reușise să acumuleze, până la sfârșitul anului, 322 fl, sume provenite din cotizații și din activități cultural-recreative¹²². Prima acțiune importantă a filialei a constat în pregătirea darurilor și a serbării de Crăciun pentru copiii din orfelinatul local, acțiune care, împreună cu confecționarea hăinuțelor, i-a revenit și pe viitor. Femeile filialei nu s-au ocupat numai de orfani, ci și de aproximativ 60 de copii din grădinița cu program săptămânal (*Kinderhort*), copii care proveneau din familii sărace și prea ocupate pentru a se îngriji de ei în zilele de lucru¹²³. Numărul membrilor filialei a crescut an de an, ajungând în 1908 la 634¹²⁴.

¹²¹ Marie Klein, *Julie Jikeli zum 80. Geburtstag*, în *SDT*, nr. 14318, 12 ianuarie 1921, p. 4; Marie Klein, *Julie Jikeli*, în "Frauenblatt" (herausgegeben vom Freien sächsischen Frauenbund), III. Jg., Nr. 9, 5 septembrie 1925.

¹²² Florinul austro-ungar sau guldenul austro-ungar sau forintul austro-ungar (în germană *Österreichisch-ungarische Gulden*, maghiară *osztrák-magyar forint*, iar în cehă *Rakousko-uherský zlatý*) a fost moneda Sfântului Imperiu Roman, a Imperiului Austriac, iar apoi a Imperiului Austro-Ungar, din 1754 până la înlocuirea sa, în 1892 cu *coroana austro-ungară*, odată cu adoptarea *etalonului-aur*.
Vezi https://ro.wikipedia.org/wiki/Florin_austro-ungar (accesat 16 iulie 2019).

¹²³ Marie Klein, *Der Hermannstädter Ortsverein des Allgemeinen ev. Frauenvereins in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns*, p. 50-51.

¹²⁴ *Generalversammlung des Hermannstädter Ortsfrauenvereins des allgemeinen evangelischen Frauenvereins*, în *SDT*, 10 iunie 1909, p. 5.

Școlile profesionale înființate și conduse de filiala din Sibiu a asociației sau „femeile pentru femei”

A. Școala pentru pregătirea profesoarelor de lucru manual / *Frauenarbeitsschule des Ortsvereins Hermannstadt des Allgemeinen Frauenvereins der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*

In spiritul statutului *asociației generale*, care prevedea înființarea de instituții de educație și învățământ pentru fete și tinere femei, filiala din Sibiu a creat și condus trei astfel de instituții: *Frauenarbeitsschule/ Școala pentru pregătirea profesoarelor de lucru manual* (înființată în 1885), *Haushaltungsschule/ Școala de menaj* (1888) și *Dienstbotenschule/ Școala pentru pregătirea personalului casnic* (1892), toate trei organizate după modelul unor instituții de profil din Germania, respectiv *Frauenarbeitsschule* din Reutlingen, statul Baden, și Radolfzell de pe lacul Konstanz. Înființată în 1868 ca *Industriezeichenschule/ Școală de desen industrial*, instituția și-a schimbat denumirea, în 1870, în *Frauenarbeitsschule/ Școală de lucru manual pentru femei*, a cărei program includea următoarele cursuri: desen artistic și pictură, cursuri de istorie și literatură, tricotaj și desen industrial, contabilitate, broderie și croitorie, educație fizică, dans și bune maniere, confecționat accesorii și călcat. Datorită înaltei calități a acestora, instituția din Reutlingen dobândise recunoaștere internațională¹²⁵.

La 1 mai 1885, adunarea generală a asociației luase în discuție deschiderea unei școli pentru pregătirea *profesoarelor de lucru manual (Handarbeitslehrerinnen)*, deoarece se preconiza ca, în toate școlile

¹²⁵ <http://frauen-geschichtswerkstatt.homepage.t-online.de/frauenarbeitsschule.htm>
(accesat 10 iulie 2019).

evangelice din mediul urban și rural, lucrul manual să fie introdus ca materie obligatorie pentru fete.

Astfel, la 15 septembrie 1885, *Școala pentru pregătirea profesoarelor de lucru manual* își deschidea porțile pentru 12 de eleve¹²⁶. Instituția era deschisă tinerelor de toate confesiunile și etniile, condiția fiind cunoșterea limbii germane¹²⁷. În urma eforturilor depuse de *Consistoriu*, Friederike Ganzenmüller, o absolventă a școlii din Reutlingen, a fost convinsă să accepte conducerea instituției sibiene. Școala a funcționat inițial în trei încăperi din *Lutherhaus* (azi *Centrul de Dialog și Cultură Friedrich Teutsch al Bisericii Evanghelice C. A. din România* din str. Mitropoliei 30), o clădire inaugurată în 1883 spre a găzdui orfelinatul evanghelic¹²⁸. Cursurile acesteia, cu o durată de 1½ până la 2 ani – funcție de cunoștințele anterioare și capacitatea de învățare a cursantelor, urmăreau formarea intelectuală, estetică și morală a elevelor, îmbinând *în mod organic desenul și pictura cu lucrul de mână, punându-se accentul pe acele materii în care era necesară conlucrarea mâinii, a ochiului și a bunului gust, mașina fiind doar o unealtă ajutătoare*¹²⁹. La început, s-au predat cursuri de croitorie, de broderie și de confecționarea accesoriilor. Deja din luna martie a anului următor (1886), numărul tinerelor interesate de școală a crescut, aceasta datorându-se faptului că au fost introduse cursuri noi, precum și posibilității de a frecventa numai anumite cursuri cu o durată de cinci luni și jumătate. Pentru obținerea diplomei de *profesoară de lucru manual* era însă obligatorie frecventarea tuturor cursurilor:

- a. Împletit, croșetat, macramé și diverse cusături (confecționarea unei cămăși de damă);
- b. Cusut la mașină (cămăși bărbătești, lenjerie de pat și alte albituri);
- c. Broderie în fir alb, colorat și de aur, dantele.

¹²⁶ *Frauenarbeitsschule*, în *SDT*, nr. 3570, 10 septembrie 1885, p. 900.

¹²⁷ *Evangelische Frauenarbeitsschule in Hermannstadt*, în *SDT*, nr. 3550, 18 august 1885, p. 814.

¹²⁸ Gudrun-Liane Ittu, *Aus der Geschichte des evangelischen Waisenhauses in Hermannstadt* (1753-1948), în „*Historia Urbana*”, tom XVIII, 2010, p. 183-191, la p. 186.

¹²⁹ Marie Klein, *Der Hermannstädter Ortsverein des Allgemeinen ev. Frauenvereins in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns*, p. 51.

În urma introducerii acestui nou program și a numărului mare de cursante, a fost necesară angajarea unei noi profesoare, în persoana Lydiei Paulus, care era, de asemenea, absolventă a instituției din Reutlingen. Orice curs se încheia cu un examen teoretic și o probă practică. Cu prilejul sesiunilor de examene, se organizau expoziții cu lucrările elevelor, expoziții care se bucurau de aprecierea publicului. Din punct de vedere financiar, *Școala de lucru manual* funcționa din taxele școlare plătite de cursante, fiind totodată susținută de *Filiala din Sibiu a Asociației Femeilor Luterane*, de băncile săsești¹³⁰, cât și persoane particulare. Cele mai meritoase eleve beneficiau de burse pentru a se perfecționa în străinătate. În darea de seamă pe anul 1886, filiala din Sibiu sublinia faptul că, de la întemeiere, i se acordase școlii în discuție cea mai mare atenție, în vederea ridicării ei la nivelul exigențelor unui învățământ modern și aplicat¹³¹. Datorită acestei preocupări constante, *Frauenarbeitsschule* devenise în câțiva ani o instituție frecventată de tinere din întreaga Transilvanie. Chiar dacă multe dintre ele evitau să se angajeze în învățământ, dobândiseră cunoștințe suficiente pentru a-și deschide un atelier de croitorie–broderie sau de modistă, formând primul eșalon de antreprenoare autohtone. Tinerele, care preferau ca, după absolvire, să-și întemeieze o familie, beneficiau de cele învățate, deoarece puteau face croitorie pentru nevoile casei sau puteau să-și decoreze căminul cu obiecte originale, lucrate cu mâinile lor¹³².

În ședința din toamna anului 1888, *Consiliul de conducere al filialei locale* a luat câteva hotărâri în vederea eficientizării și dezvoltării școlii. Prima măsură viza angajarea celei de-a treia profesoare, de astă dată, absolventă a școlii din Sibiu¹³³. A doua măsură se referea la o mai bună colaborare între școală și public, preconizându-se ca elevele să execute, la comandă și contra cost, sub

¹³⁰ *Widmungen der Hermannstädter Allgemeinen Sparkassa vom Jahre 1841 bis 1891*, în *SDT*, nr. 5477, 12 decembrie 1891, p. 1216 (În acest raport, Casa generală de economii arată că, în primii 6 ani de existență, Școala de lucru manual a beneficiat din partea ei de subvenții în valoare de 2650 fl.)

¹³¹ *Dritter Jahresbericht des Hermannstädter Ortsfrauenvereins des allgemeinen evangelischen Frauenvereins A. B. über 1886*, în *SDT*, nr. 4040, 28 martie 1887, p. 292.

¹³² *Ibidem*, p. 51-53.

¹³³ În 1890, aceasta a fost trimisă la perfecționare, la Viena, unde a obținut rezultate foarte bune vezi, *SDT*, nr. 5152, 15 noiembrie 1890, p. 1152.

îndrumarea atentă a cadrelor didactice, obiecte decorative¹³⁴. Trebuie subliniat faptul că elevele școlii nu realizau numai obiecte tricotate și croșetate, ci și toate genurile de dantelă fină, de la lasetă și filet la frivolité și dantele de Bruges, ultimele lucrute cu ajutorul unor ciocănele.

În 1892, Friederike Ganzenmüller, cea care condusese școala de la înființare (1885), a părăsit instituția, astfel că s-a trecut la căutarea unei înlocuitoare potrivite. Din anunțul pentru concurs, publicat în numărul din 6 iulie 1892 a cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, aflăm că viitoarea directoare, care va începe serviciul pe 1 septembrie, este obligată să lucreze 30-40 ore pe săptămână, munca ei fiind retribuită cu 600 fl pe an¹³⁵. În 25 august, cititorii periodicului au fost informați că noua directoare va fi domnișoara Marie Filtsch, care presupunem că absolvisc *Școala de lucru manual* din Sibiu. Cotidianul informa de asemenea că, sub conducerea noii directoare, la 1 septembrie vor începe trei cursuri, toate cu durata de cinci luni și jumătate¹³⁶.

În anii următori, școala s-a bucurat de mai multe succese, eleva Irma Machniefski obținând, în 1893, premiul I la un concurs lansat de prestigiosul jurnal *Wiener Mode*, iar Mathilde Loew și Ida Stör au obținut mențiuni în cadrul aceluiaș concurs¹³⁷. Un alt prilej de mândrie pentru școală a fost acela că, în 1894, o *Școală industrială pentru femei* din Cluj a fost reorganizată după modelul *Frauenarbeitsschule* din Sibiu¹³⁸. Totodată, mai multe absolvente fuseseră angajate ca profesoare la școli industriale de stat din Cluj și Turda, precum și la institute de educarea fetelor din România¹³⁹.

Șirul realizărilor școlii a fost însă umbrat de circulația unor zvonuri privind suprasolicitarea cursantelor, zvonuri menite a slăbi interesul tinerelor pentru cursurile acesteia. Julie Jikeli, președinta *Filialei din Sibiu a Asociației Femeilor Luterane*, a răspuns cu fermitate detractorilor, demontând argumentele

¹³⁴ *Entwicklung unserer Schulen für weibliche Erwerbstätigkeiten*, în *SDT*, nr. 4529, 31 octombrie 1888, p. 4.

¹³⁵ *Konkurs in der ev. Frauenarbeitsschule Hermannstadt*, în *SDT*, nr. 5644, 6 iulie 1892, p. 660.

¹³⁶ *SDT*, nr. 5663, 28 iulie 1892, p. 744; *SDT*, nr. 5686, 25 august 1892, p. 846.

¹³⁷ *Aus unserer Frauenarbeitsschule*, în *SDT*, nr. 5846, 24 martie 1893, p. 299.

¹³⁸ *Ein Triumph unserer weiblichen Fachschulen*, în *SDT*, nr. 6119, 26 ianuarie 1894, p. 84.

¹³⁹ *Erster Jahresbericht des allgemeinen Frauenvereins der evangelischen Landeskirche A. B. in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns, umfassend das Jahr 1894*, în *SDT*, nr. 6767, 15 martie 1896, p. 268.

acestora. Astfel, arăta că nu poate fi vorba despre o suprasolicitare a cursantelor, de vreme ce programul lor era de doar 30 de ore pe săptămână, în timp ce, la școlile similare de stat, era de 34, iar cel de la Reutlingen prevedea 48 de ore. În continuare, susținea președinta, nici taxele școlare nu erau mari, ele netrebuind confundate cu costurile materialelor folosite la producerea de piese vestimentare sau decorative, care rămâneau în proprietatea cursantelor. Chiar mai mult, se venise în întâmpinarea elevelor mai puțin avute, care nu-și puteau permite să lucreze cu materiale noi, permițându-le să refolosească unele vechi¹⁴⁰.

În 1898, la împlinirea unui deceniu de la succesul obținut de *Filiala din Sibiu* cu prezentarea piesei *Lutherspiel* de Otto Devrient¹⁴¹, s-a hotărât marcarea evenimentului. Festivitățile au avut loc la *Gesellschaftshaus/ Casa comunității*, amplasată pe locul actualei *Casa armatei*. Cu acest prilej, *Școala de lucru manual* a fost prezentă cu o expoziție și cu obiecte donate pentru tombolă, iar bufetul a fost aprovizionat cu delicatese preparate de cursantele *Școlii de menaj*.¹⁴²

Conform unei statistici elaborate de *Filiala din Sibiu a Asociației Femeilor Luterane*, în intervalul 1885-1901, la *Frauenarbeitsschule* fuseseră înscrise 417 cursante, dintre care 273 erau din Sibiu și 144 din alte localități. Dintre cele 273, 149 au absolvit toate cursurile cu succes, obținând diploma de *profesoare de lucru manual*.¹⁴³

Din septembrie 1899, școala își începea activitatea într-un local nou și spațios din *Wiesenplatz 14* (azi Piața Schiller), astfel putând primi un număr mai mare de cursante¹⁴⁴. Mereu interesată să fie la curent cu noutățile din domeniu, din toamna anului 1901, la *Școala de lucru manual* s-a deschis un

¹⁴⁰ *Frauenarbeit des evangelischen Frauen-Ortsvereins*, în *SDT*, nr. 6281, 9 august 1894, p. 820.

¹⁴¹ Gudrun-Liane Ittu, *Das Lutherspiel von Otto Devrient (1838-1894) auf der Bühne des Stadttheaters in Hermannstadt/Sibiu* (1888), în „*Studia Universitatis Cibiniensis*”, Series Historica III-IV, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2006-2007, p. 121-131; Gudrun-Liane Ittu, *Otto Devrients „Lutherspiel” im Hermannstädter Stadttheater: Bekenntnis zum Protestantismus und politisches Manifest*, în *In honorem Vasile Ciobanu. Studii privind minoritatea germană din România în sec. XX/In Honorem Vasile Ciobanu: Studien über die Rumäniendeutschen im 20. Jahrhundert* (editat de/herausgegeben von Corneliu Pintilescu) Sibiu-Hermannstadt, Honterus Verlag, [2017], p. 173-183.

¹⁴² *Ausstellung*, în *SDT*, nr. 7411, 3 mai 1898, p. 457.

¹⁴³ Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 61.

¹⁴⁴ *Frauenarbeitsschule*, în *SDT*, nr. 7812, 27 august 1899, p. 917.

curs de croitorie, în cadrul căruia tiparele se desenau după o metodă nouă, elaborată de *Wiener Frauenerwerbsverein*¹⁴⁵. Prestigioasa asociație din Viena, al cărei scop era profesionalizarea femeilor, întreținea o școală care pregătea doamnele pentru mai multe *meserii feminine*. Domnișoara Friederike Henrich, titulara sus-amintitului curs, era absolventă a școlii sibiene, dar se perfecționase în cadrul renumitei școli vieneze¹⁴⁶. De altfel, mai multe tinere din mediul german din Transilvania, precum pictorițele Hermine Hufnagel (1864-1897) și Mathilde Berner-Roth (1873-1934), frecventaseră cursurile *Wiener Frauenerwerbsverein*, înainte de a-și continua studiile de artă la München.

Din darea de seamă a *Filialei din Sibiu a Asociației Femeilor Luterane*, publicată în *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* din 20 mai 1903, se constata cu mândrie că, după aproape douăzeci de ani de existență, *Școala de lucru manual* se bucura în continuare de apreciere, fapt dovedit de numărul elevelor: în primul semestru (lunile februarie-iunie) al anului 1902 fuseseră înscrise 11 eleve din Sibiu și 9 din alte localități, în timp ce în semestrul al doilea (lunile septembrie 1902-februarie 1903) numărul acestora crescuse la 13 sibience și 16 din alte localități.

Începând din toamna anului 1903, cursantele care doreau să obțină diploma de *profesoare de lucru manual*, erau obligate să urmeze și un curs de limbă maghiară. Pentru cele care nu aspirau la un post în învățământ, acest curs era opțional.

În 25 martie 1906, a avut loc Adunarea Generală a *Filialei*, un eveniment în cadrul căruia Julie Jikeli, care, în intervalul 1899-1906, se retrăsese de la conducerea acesteia din motive medicale, a revenit în fruntea ei¹⁴⁷. La inițiativa președintei s-a luat o hotărâre importantă, anume construirea unei *Vereinshaus/ Case a asociației* în *Kleine Erde* nr. 20 (azi str. Filarmonicii), deoarece sediile *Frauenarbeitsschule* (din Wiesenplatz) și *Haushaltungsschule, Școlii de menaj* din *Schwimmschulgasse* nr. 9 (azi str. Someșului) deveniseră

¹⁴⁵ *Frauenarbeitsschule*, în *SDT*, nr. 8327, 9 mai 1901, p. 509.

¹⁴⁶ *Der hiesige Ortsfrauenverein*, în *SDT.*, nr. 8413, 22 august 1901, p. 911.

¹⁴⁷ H. W., *Generalversammlung des Hermannstädter Ortsvereins des allgemeinen evangelischen Frauenvereins*, în *SDT*, nr. 10772, 10 iunie 1909, p. 5.

neîncăpătoare. Istoricul *Școlii de menaj*, înființată în 1888, va fi prezentat în capitolul următor.

Problema construirii *Casei asociației* era una dificilă, deoarece femeile dispuneau numai de 12.000 K. Până la data de 14 aprilie 1906 se mai strânseseră 3.448 K din donații, iar ulterior sume importante au fost colectate prin prezentarea de concerte caritabile¹⁴⁸ și spectacole de teatru¹⁴⁹. În cele din urmă, *Hermannstädter Sparkasse/ Casa de economii din Sibiu* a acceptat să sprijine proiectul cu un împrumut de 60.000 K, împrumut rambursabil în 100 de rate. Contrar uzanțelor sale, banca nu cerea garanții asociației femeilor. Astfel a fost posibilă achiziția, la prețul de 20.000 K, a casei Grohmann din *Kleine Erde*¹⁵⁰. Imobilul a fost demolat în iulie (1906), spre a face loc impunătorului și totodată funcționalului *Vereinshaus*. Proiectul acestuia i-a aparținut arhitectului sibian Heinrich Eder, cel care a supravegheat și fazele de execuție. Până la venirea iernii, *Vereinshaus* a fost ridicat, iar costurile, până la acel moment, s-au ridicat la 45.000 K¹⁵¹. În anul următor au fost executate finisajele, astfel că, din toamna anului 1907, cele două școli își puteau începe activitatea în casă nouă.

Ministerul (ungar) al Învățământului și Cultelor a venit însă cu o măsură neașteptată, care a umbrat bucuria femeilor, anume anularea acreditării *Școlii de lucru manual*, ceea ce se traducea prin nerecunoașterea diplomelor *de profesoare* emise de această instituție. Așa stând lucrurile, se impunea regândirea planurilor de învățământ și reorganizarea școlii după principii moderne. Consistoriul a făcut demersurile necesare în vederea acreditării unui *Institut de formare a profesoarelor de lucru manual/ Handarbeitslehrerinnenbildungsanstalt*, dar ministerul a respins propunerile sibienilor, făcându-le, totuși, o concesie. Elevele pregătite la instituția sibiană puteau obține diploma dacă susțineau examenele de absolvire la *Școala pedagogică* din Sighișoara, o diplomă valabilă numai pentru școli elementare de fete (nu și pentru școli de

¹⁴⁸ S., *Wohltätigkeitskonzert des evang. Ortsfrauenvereins*, în *SDT*, nr. 9972, 11 oct. 1906, p. 6.

¹⁴⁹ *Frauenvereinsaufführungen*, în *SDT*, nr. 9974, 13 octombrie 1906, p. 6;
J., *Frauenvereinsaufführung*, în *SDT.*, nr. 9978, 18 octombrie 1906, p. 6.

¹⁵⁰ *Generalversammlung des evangelischen Ortsfrauenvereins*, în *SDT.*, nr. 9873, 15 iunie 1906, p. 6.

¹⁵¹ Marie Klein, *Der Hermannstädter Ortsverein des Allgemeinen ev. Frauenvereins in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns*, în „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Schaltjahr 1908”, 39. Jg. (Neue Folge XIII), Hermannstadt, Jos. Drotleff, p. 49-61; p. 59-60.

grad mai înalt, precum *Bürgerschulen/școli civile*)¹⁵². Soluția găsită de minister a nemulțumit conducerea bisericii, astfel că s-a trecut la reorganizarea totală a școlilor filialei. Școala de lucru manual a fuzionat cu cea de menaj, durata de studiu a crescut, iar programa de învățământ a fost adaptată nevoilor timpului.

În iulie 1907, programa de învățământ a ceea ce s-a numit *Fortbildungsschule des Hermannstädter Ortsfrauenvereins/ Școala de perfecționare a filialei Sibiu a Asociației Femeilor Luterane* a fost dată publicității¹⁵³. Era vorba despre o formă de învățământ cu durata de doi ani, al cărei scop era *educarea pentru viața practică*, structurată fiind pe trei module:

- a/ lucru manual;
- b/ menaj – teorie și practică;
- c/ cunoștințe științifice.

În cadrul primului modul, cel de lucru manual, se predă în primul ciclu de învățământ: cusutul la mașină al albiturilor, broderie cu ajutorul mașinii, confecționare de dantelă de Bruges, desen liber; croitorie de piese vestimentare și desenarea tiparelor, iar în cel de-al doilea, tehnici de broderie albă, broderie cu fir de aur, desen, croitorie de piese vestimentare și desenarea tiparelor. Programa celui de-al doilea modul, teoria și practica gospodăriei, nu-l discutăm aici, ci în capitolul despre *Școala de menaj*. Modulul al treilea, rezervat cunoștințelor științifice, cuprindea, pentru primul ciclu de învățământ, matematică aplicată, exerciții stilistice de limbă germană, religie și morală creștină, istoria culturii secolului al XIX-lea, iar în al doilea ciclu, se prevedea studierea istoriei literaturii germane, fizicii, istoriei naturale și a geografiei. În plus, exista posibilitatea studierii unei limbi străine – maghiară, engleză sau franceză – dacă se forma un grup de cel puțin șase doritoare¹⁵⁴. Așa cum se întâmplase înainte la *Școala de lucru manual* și la *Școala de menaj*, elevele nu erau obligate să parcurgă întregul program, ci aveau libertatea să opteze pentru mai puține cursuri, însă numai studiile complete, urmate de examene la *Școala pedagogică pentru învățătoare* din Sighișoara, le calificau pentru practicarea profesiei de *profesoară de gospodărie*.

¹⁵² *Generalversammlung des Hermannstädter Ortsfrauenvereins des allgemeinen evangelischen Frauenvereins A. B.*, în *SDT*, nr. 10127, 16 aprilie 1907, p. 5.

¹⁵³ *Die Fortbildungsschule des Hermannstädter Ortsvereins des allgemeinen evangelischen Frauenvereins*, în, *SDT*, nr. 10202, 17 iulie 1907, p. 5.

¹⁵⁴ *Idem*.

Noua instituție, care a reușit să atragă cadre didactice cu bună reputație, și-a deschis porțile în 3 septembrie 1907. Dintre cele cincizeci de cursante, douăsprezece proveneau din alte localități, fiind cazate în internatul din incinta școlii¹⁵⁵. Pentru funcția de directoare a institutului a fost numită Pauline von Heldenberg, iar titulara cursului de croitorie, Therese Wellmann, era o croitoreasă de lux – astăzi am spune *designer vestimentar* – care învățase și practicase meseria la Viena. Pentru creațiile ei, talentata croitoreasă obținuse mai multe premii¹⁵⁶. Secțiunea de lucru manual și croitorie a *Fortbildungsschule/ Școlii de perfecționare* a rezistat până la reforma învățământului din 1948. În decursul timpului, programa de învățământ a cunoscut unele modificări, fiind adaptată schimbării gusturilor estetice și nevoilor timpului. Dacă până în preajma Primul Război Mondial, interioarele orășenilor stăteau încă sub semnul stilului *biedermaier*, fiind destul de încărcate cu mobilă și decorațiuni interioare, din perioadele următoare s-a renunțat treptat la acestea, reducându-se astfel cererea de obiecte decorative lucrate manual. În schimb, nevoia privind producerea de piese de îmbrăcăminte a rămas constantă în timp.

*Pensionul Dimitriu din Bârlad caută
o profesoară de lucru manual, o educatoare și o profesoară de pian*

¹⁵⁵ *Generalversammlung des Hermannstädter Ortsfrauenvereins des allgemeinen evangelischen Frauenvereins A. B.*, în *SDT*, nr. 10464, 1 iunie 1908, p. 4.

¹⁵⁶ *Hermannstädter Ortsfrauenverein*, în *SDT*, nr. 10221, 8 august 1907, p. 6.

Profesoare și eleve de la Școala de lucru manual. În centrul imaginii Marie Filtsch.
(Foto: Wilhelm Auerlich)

Confecționarea dantelelor de Bruges

B. Școala de menaj –

Haushaltungsschule des Ortsvereins Hermannstadt des Allgemeinen Frauenvereins der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen

Entuziasmul cu care a fost primită *Școala de lucru manual* a încurajat conducerea *Filialei Sibiu* să treacă la înființarea unei noi instituții care să ajute tinerele să devină bune gospodine, anume o școală de menaj¹⁵⁷. Spre deosebire de *Școala de lucru manual*, a cărei înființare fusese primită cu entuziasm, utilitatea unei școlii de menaj a fost pusă sub semnul întrebării. De la lansarea propunerii până la materializarea proiectului, în presa locală au apărut mai multe luări de poziție defavorabile acestuia, unele doamne considerându-l jignitor pentru mame, capabile să-și educe singure fiicele. Prin diplomația-i caracteristică și cu ajutorul unor argumente pertinente¹⁵⁸, președinta *Filialei*, Julie Jikeli, a reușit să contracareze atacurile, sprijinindu-se nu numai pe argumentația proprie, ci și pe literatura de specialitate recentă. Cotidianul *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* a venit în sprijinul proiectului, publicând fragmente din cartea directorului *Frauenarbeitsschule* din Reutlingen, Otto Hahn. Opera intitulată *Die Frau auf dem Gebiete der Arbeit. Erziehung durch Frauenarbeitsschulen/ Femeia în câmpul muncii. Educația primită în școli pentru ocupații feminine* apăruse în 1884 și conținea argumente convingătoare pentru înființarea unei școli de menaj¹⁵⁹.

Amenajată cu sprijin financiar din partea băncilor săsești – *Bodenkreditanstalt, Sparkassa, Vorschussverein* (de altfel, băncile au sprijinit în permanență toate școlile evanghelice) – și a unor particulari binevoitori,

¹⁵⁷ Julie Jikeli, *Haushaltungsschule in Hermannstadt*, în *SDT*, nr. 4321, 27 februarie 1888, p.193.

¹⁵⁸ Julie Jikeli, *An eine „Hausfrau im Namen Vieler“*, în *SDT*, nr. 4346, 27 martie 1888, p. 300.

¹⁵⁹ *Die Frau auf dem Gebiete der Arbeit* (extrase din Otto Hahn, *Die Frau auf dem Gebiete der Arbeit. Erziehung durch Frauenarbeitsschulen*, Reutlingen, J. Kocher's Buchhandlung, 1884), în *SDT*, nr. 4308, 11 februarie 1888, p. 140.

instituția și-a început activitatea în 9 aprilie 1888. Primul imobil din *Schwimmschulgasse*/azi str. *Someșului* a fost unul modest, format dintr-un salon, două bucătării, două dormitoare, cămară, o baie/spălătorie, trei pivnițe, pod și depozit de lemne. Vis á vis de școală, o familie binevoitoare îi pusese la dispoziție o grădină mare și o încăpere în care se afla un cuptor de pâine¹⁶⁰. Scopul așezământului nou-creat era transmiterea de cunoștințe practice și teoretice privind buna administrare a unei gospodării. În acest sens, a fost elaborată o programă inspirată din cea a școlii de profil din Radolfzell, pe lacul Konstanz, școală pe care prima directoare a instituției, Klara Winkler, o absolvise pe cheltuiala asociației¹⁶¹. Pe lângă această specializare, domnișoara Winkler frecventase și cursurile cunoscutului institut de gastronomie Zeleskowitz din Viena¹⁶².

În regulamentul școlii se stipula ca elevele să fi împlinit cel puțin 17 ani, să fi absolvit minim 6 clase și să cunoască limba germană. Cunoștințele teoretice și practice transmise acestora erau: gătitul de preparate, nu prea sofisticate, din bucătăria autohtonă și internațională, diversele tehnici de conservare a alimentelor, prepararea produselor de panificație și cofetărie, aranjarea mesei și servirea ei, spălatul rufelor și călcatul, curățenie generală a locuinței, croitorie simplă, contabilitate generală, grădinărit și creșterea păsărilor de curte, matematică, anatomie și fiziologie, igienă, chimie alimentară, botanică¹⁶³. Cursurile, unul de vară (*Sommerkurs*, aprilie-iulie), și altul de iarnă (*Winterkurs*, septembrie-decembrie), aveau o durată de patru luni și erau deschise tinerelor indiferent de etnie sau religie. Deși ambele cursuri se desfășurau după aceeași programă, li se recomanda cursantelor care-și puteau permite acest lucru din punct de vedere financiar, să le frecventeze pe amândouă, deoarece unele munci erau strict legate de anotimpuri. Odată înscrise, elevele erau obligate să respecte regulamentul școlii și să participe la toate activitățile din program. Tinerele din alte localități

¹⁶⁰ Julie Jikeli, *An eine „Hausfrau im Namen Vieler“*, în *SDT*, nr. 4346, 27 martie 1888, p. 300.

¹⁶¹ *Idem*; Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 82.

¹⁶² Marie Klein, *Der Hermannstädter Ortsverein des Allgemeinen ev. Frauenvereins in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns*, în „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Schaltjahr 1908“, XXXIX. Jg. (Neue Folge XIII), Hermannstadt, Jos. Drotleff, p. 49-61; p. 51; Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 82.

¹⁶³ Julie Jikeli, *Haushaltungsschule in Hermannstadt*, în *SDT*, nr. 4321, 27 februarie 1888, p.193.

locuiau în școală, în regim de internat, în timp ce sibiencele se întorceau acasă după terminarea programului. Acestea aveau însă obligația să fie prezente la ore matinale, vara la ora cinci dimineața, iar iarna la șase.

Prima serie a fost formată din douăsprezece eleve, dintre care jumătate proveneau din alte localități. Cursul s-a încheiat în luna august (1888) printr-un examen teoretic și unul practic, examinatorii fiind foarte mulțumiți de cunoștințele pe care tinerele le dobândiseră. Evenimentului i s-a dedicat o relatare amplă în cotidianul *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, din care aflăm că elevele pregătiseră o expoziție cu rochiile confecționate de ele, iar pe o masă erau expuse meniurile tuturor zilelor pe care le petrecuseră în școală, apoi rețetele aferente acestora și registrul de cheltuieli al casei, registru în care erau evidențiate cheltuielile defalcate pe fiecare cursantă. Comisia era impresionată atât de socotelile exacte ale școlii, cât și de grădina de flori și legume, îngrijită de fete, precum și de pomii fructiferi cu coroanele pe spaliere. Punctul culminant al examenului l-a constituit micul dejun pregătit de cursante, masă care conținea preparate calde și reci și era servită într-un decor foarte frumos¹⁶⁴.

În cadrul mai sus-amintitei ședințe a *Consiliului de conducere al Filialei Sibiu* din toamna anului 1888, în care s-au luat hotărâri privind eficientizarea *Școlii de lucru manual*, una dintre decizii viza și *Școala de menaj*. Astfel, din 1 ianuarie 1889, se introducea un *curs de bucătărie fină* (*Kurs für Feinküche*), cu durata de două luni, acesta funcționând până la începerea cursului de vară. Astfel, școala avea activitate neîntreruptă pe întreg parcursul anului. *Kurs für Feinküche* era recomandat tinerelor cu o oarecare experiență culinară sau celor care absolviseră deja cursurile școlii de menaj¹⁶⁵. Este interesant de remarcat faptul că noul curs începea în dimineața zilei de 1 ianuarie, oferindu-ne dovada că, în mediul luteran din Transilvania, revelionul nu era un prilej de a petrece până-n zori.

¹⁶⁴ *Die Prüfung der Haushaltungsschule*, în *SDT*, nr. 4458, 9 august 1888, p. 789.

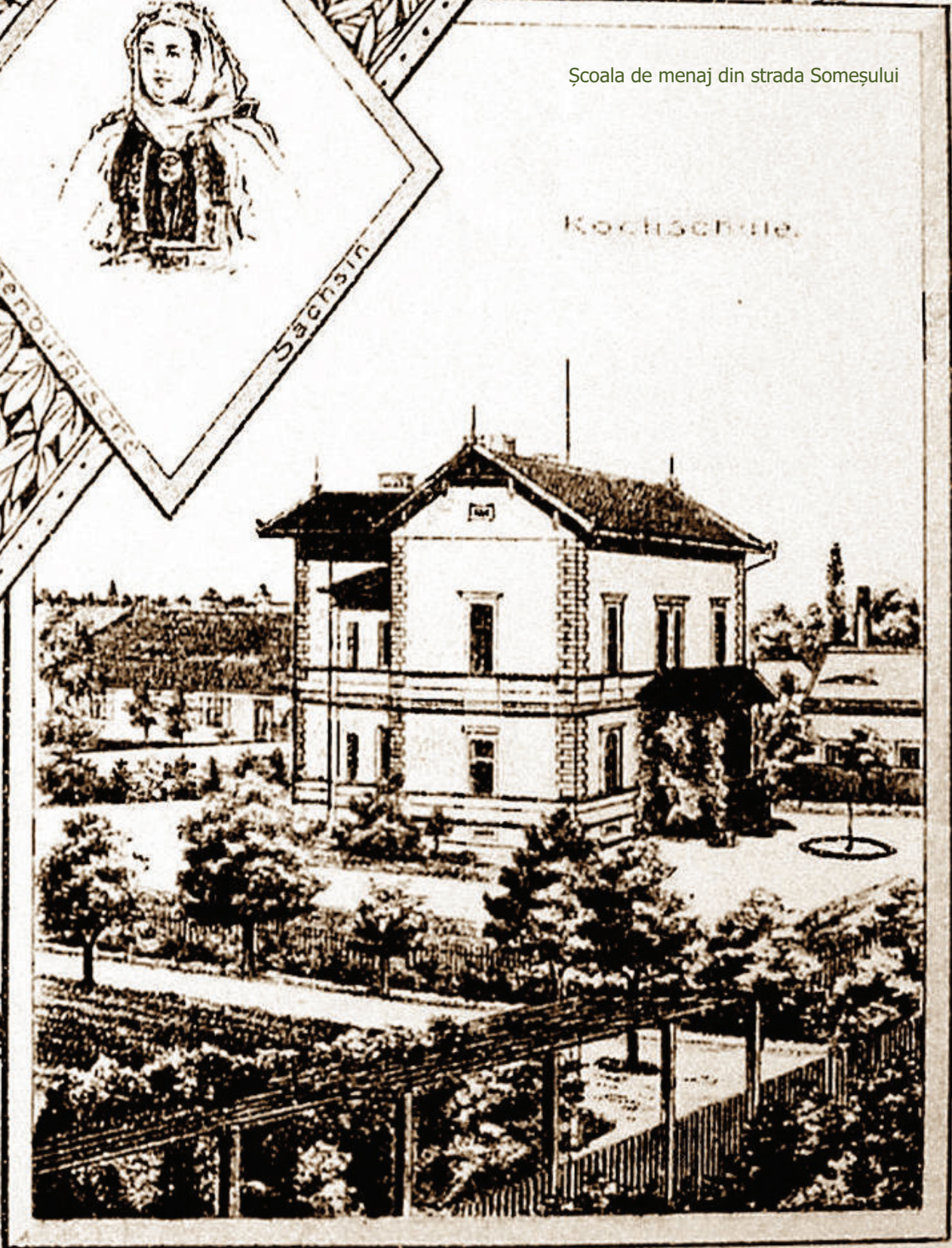
¹⁶⁵ *Entwicklung unserer Schulen für weibliche Erwerbstätigkeiten*, în *SDT*, nr. 4529, 31 octombrie 1888, p. 4;

Siebenbürgische
Sachsen

Școala de menaj din strada Someșului

Kochschule.

VERLAG F. BINDER HERMANNSTADT N. 1111 1898

Gruss aus Hermannstadt

Eleve ale Școlii de menaj, cu profesoara Christine Schuster
(Foto: Wilhelm Auerlich)

În vederea îmbunătățirii situației financiare a școlii, în cadrul cursului de bucătărie fină, se gătea nu numai pentru aparținătorii instituției, ci pentru abonați din afară. Masa de prânz era formată din patru feluri de mâncare – aperitiv, supă, felul doi și desert – și se ridica de la sediul școlii între orele 12⁰⁰-13⁰⁰. De asemenea, în cadrul cursului se executau, la comandă, sub îndrumarea profesoarei, bucate rafinate și prăjituri fine pentru evenimente speciale familiale sau pentru cele ale comunității – preparate din carne, pateuri, aspicuri, creme, salate, torturi, prăjituri¹⁶⁶.

În 1892, Klara Winkler s-a retras din activitate¹⁶⁷, astfel că *Winterkurs* a început, în 5 septembrie, cu o conducere provizorie. Abia din luna următoare, Christine Schuster, noua directoare, care acum urma un curs de perfecționare la Viena, avea să-și preia mandatul¹⁶⁸. Sub conducerea ei, școala de menaj, care din 1890 se mutase într-o casă mai spațioasă cu grădină proprie, situată tot pe *Schwimmschulgasse* azi str. Someșului, a câștigat în popularitate, fiind mult mai conectată la viața urbei decât înainte. Astfel, la evenimentele sociale și culturale ale comunității săsești, bufetul era asigurat de cursantele *Școlii de menaj* sau de cele ale cursului de bucătărie fină¹⁶⁹. Faima *școlii* depășise granițele provinciei, despre realizările ei auzindu-se chiar și în capitală, la Budapesta. În ianuarie 1896, conducerea *Frauenbildungsverein*/ *Asociației pentru cultivarea intelectuală a femeilor* din Budapesta a luat legătura cu Christine Schuster, deoarece dorea să trimită pe una dintre membrele ei la Sibiu, spre a se documenta în privința organizării și funcționării *Școlii de menaj*, asociația budapestană având intenția să înființeze o instituție similară¹⁷⁰. Dar, cum în lunile ianuarie-februarie funcționa numai cursul de bucătărie fină, directoarea a sugerat ca vizita să aibă loc mai târziu, atunci când activitatea instituției avea să fie mai complexă. Le-a trimis celor interesate de școala sibiană o serie de materiale documentare privind scopurile

¹⁶⁶ *Kurs für Feinküche*, în *SDT*, nr. 4564, 11 decembrie 1888, p. 1258; *Haushaltungsschule*, în *SDT*, nr. 5186, 25 decembrie 1890, p. 1310.

¹⁶⁷ Todesfälle (Klara Winkler †), în *SDT*, nr. 6632, 5 octombrie 1895, p. 1082.

¹⁶⁸ *Haushaltungsschule*, în *SDT*, nr. 5686, 25 august 1892, p. 846.

¹⁶⁹ *Ausstellung*, în *SDT*, nr. 7411, 3 mai 1898, p. 457.

¹⁷⁰ *Ein Triumph unserer Haushaltungsschule*, în *SDT*, nr. 6723, 24 ianuarie 1896, p. 81.

și programa instituției. În cele din urmă, vizita nu a mai avut loc, doamnele din Budapesta reorientându-se spre un institut gastronomic din Viena¹⁷¹.

Dintre cursurile oferite de *Școala de menaj*, cel de *gourmet* avea cea mai mare căutare, atrăgând multe tinere de familie bună, însă capacitatea maximă a instituției era de doar șaisprezece cursante. Astfel, an de an, un număr considerabil de solicitante era respins, ajungându-se în situația ca, în 1901, numărul tinerelor respinse să fie egal cu al celor admise. După localitatea de proveniență, în 1901, avem următoarea situație: nouă din Sibiu, două din București, câte una din Sebeș (Alba), Miercurea (Sibiului), Cisnădie, Făgăraș și Petroșani¹⁷². La cursul de iarnă din 1900 elevele veneau: câte una din Sibiu, Brașov, Geoagiu, Săliște, Sibiel, Dej, Cristian (Brașov), Alma Vii, Turnișor (azi cartier al Sibiului) și Vărd, precum și două din Reghin, componență care dovedește fără drept de tăgadă multietnicitatea grupului.

În timpul directoratului Christinei Schuster, examenele de absolvire erau evenimente pregătite cu trudă și grijă pentru detaliu, după cum aflăm din relatările cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* pe 1900¹⁷³ (vezi Anexa 1) și 1901¹⁷⁴. De fiecare dată, comisia a fost mulțumită de cunoștințele teoretice, dar mai ales de cele practice însușite de cursante, de modul de îngrijire a grădinii de flori și a celei de zarzavaturi, precum și de masa servită membrilor comisiei după toate regulile impuse de etichetă. După examenele din vara anului 1901, Christine Schuster s-a retras din activitate. În anii următori s-a ocupat de pregătirea pentru tipar a ceea ce predase, un fel de manual pentru gospodine, care conținea, pe lângă o carte de bucate, multe sfaturi practice privind buna gospodărire a unei case¹⁷⁵. Această operă va fi analizată mai jos.

¹⁷¹ *Absage*, în *SDT*, nr. 6723, 8 februarie 1896, p. 137.

¹⁷² *Der Hermannstädter Ortsverein des allgemeinen evangelischen Frauenvereins A. B.* în *SDT*, nr. 8327, 9 mai 1901, p. 509.

¹⁷³ *Die Prüfungen der Schülerinnen des Sommerkurses der Haushaltungsschule*, în *SDT*, nr. 8066, 29 iunie 1900, p. 675.

¹⁷⁴ *Die praktische Prüfung der Haushaltungsschule*, în *SDT*, nr. 8389, 24 iulie 1901, p. 807.

¹⁷⁵ Christine Schuster, *Küche und Haushalt. Ein Handbuch für angehende und für erfahrene Hausfrauen sowie zum Gebrauch von Koch- und Haushaltungsschulen*, Kronstadt, Verlag H. Zeidner, 1904.

După Christine Schuster, Gabriele von Sachsenheim a condus destinele *școlii*¹⁷⁶. Înainte de preluarea funcției, aceasta a urmat un *curs de bucătărie fină* la Viena, curs încheiat la finele lunii ianuarie 1902. Astfel, în mod excepțional, cursul omonim de la Sibiu începea numai la 1 februarie¹⁷⁷. Mandatul Gabrielei von Sachsenheim a fost unul scurt, deoarece în 1905 aceasta a preluat conducerea internatului *Școlii pedagogice de fete* din Sighișoara¹⁷⁸. Jeanette Kraft, cea de-a treia directoare, a urmat și ea un curs de perfecționare la Viena înainte de a începe activitatea în instituție, motiv pentru care se produsese o nouă dereglare a programului, cursul de bucătărie fină debutând abia în data 18 ianuarie 1905¹⁷⁹. Nu cunoaștem cauza renunțării Jeanettei Kraft la postul de directoare, dar activitatea anului 1906 a *Școlii de menaj* s-a desfășurat deja sub îndrumarea Luisei Hager. Cursurile de vară și de iarnă ale anului în discuție au fost frecventate de câte douăsprezece tinere, în timp ce cursul bucătăria fină, ca de obicei, de șaisprezece¹⁸⁰.

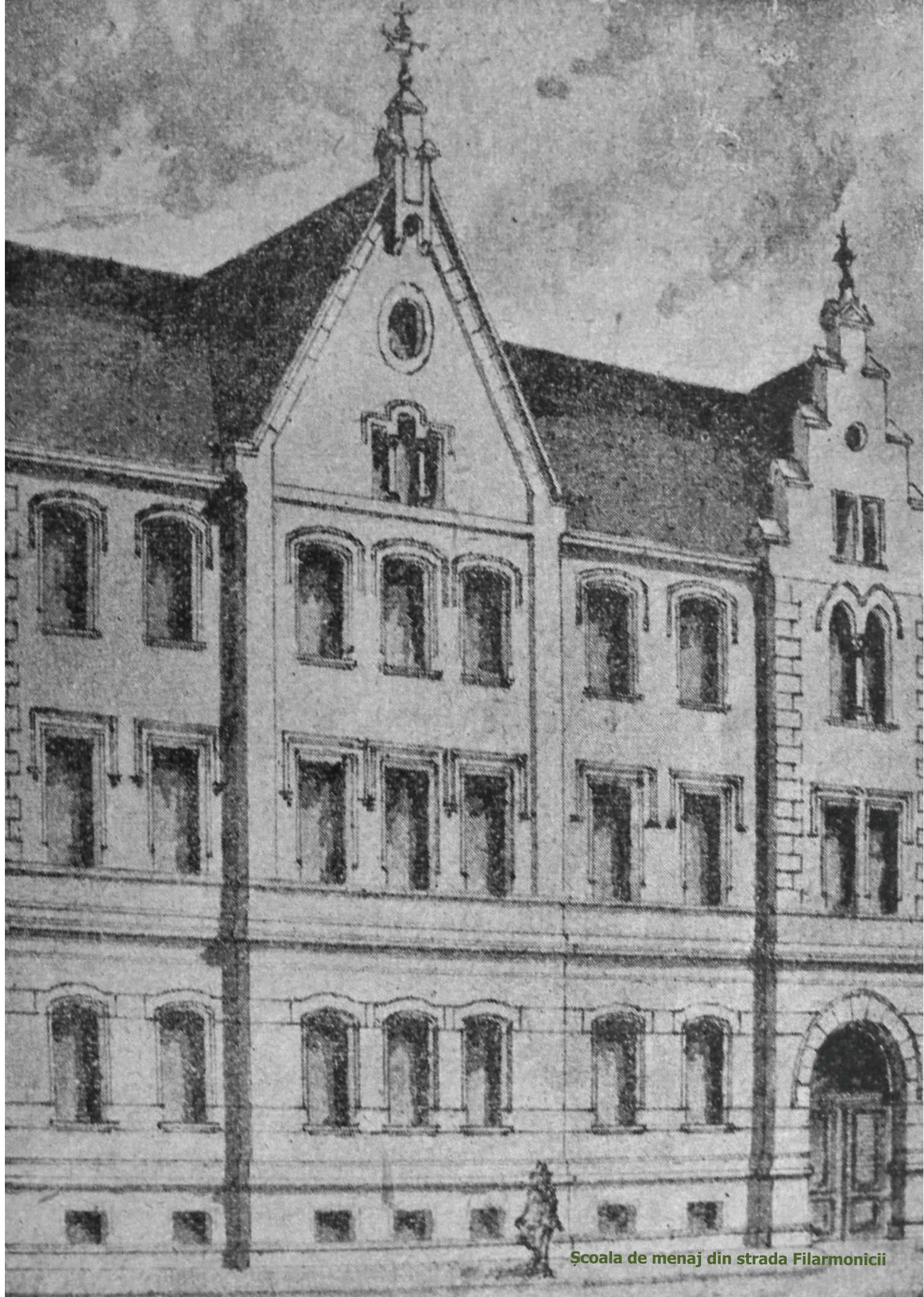
¹⁷⁶ *Die praktische Prüfung der Haushaltungsschule*, în *SDT*, nr. 8389, 24 iulie 1901, p. 807.

¹⁷⁷ *Schulnachricht*, în *SDT*, nr. 8494, 24 noiembrie 1901, p. 1185.

¹⁷⁸ *Konkurs*, în *SDT*, nr. 9288, 12 iulie 1904, p. 738.

¹⁷⁹ *Haushaltungsschule*, în *SDT*, nr. 9416, 9 decembrie 1904, p. 1345.

¹⁸⁰ *Generalversammlung des Hermannstädter Ortsfrauenvereins des evangelischen Frauenvereins A. B.*, în *SDT*, nr. 10127, 16 aprilie 1907, p. 5.

Școala de menaj din strada Filarmonicii

Julie Tikelí Haus

Beim theoretischen Unterricht

Carl Fischer
Küchengeräte
Keremünster

Küche

Nähsaal

Speisesaal

C. Școala de perfecționare pentru femei – (*Fortbildungsschule des Hermannstädter Ortsfrauenvereins*)

După cum am arătat în secțiunea dedicată *Școlii de lucru manual*, aceasta s-a unit, în 1907, cu *Școala de menaj*, iar în planul de învățământ a fost introdus un modul *de cunoștințe științifice*, instituția numindu-se *Fortbildungsschule des Hermannstädter Ortsfrauenvereins* / *Școala de perfecționare a filialei Sibiu a Asociației Femeilor Luterane*.

Reamintim aici faptul că cele trei module predate erau: a/ lucru manual b/ menaj, teorie și practică, și c/ cunoștințe științifice. După reorganizare, instituția a devenit un așezământ foarte modern, pentru timpurile respective, cu dotări la standarde internaționale¹⁸¹. Parcurgerea celor trei module îndreptătea absolventele să obțină diploma de *profesoară de gospodărie și lucru manual*, cu condiția ca examenul final să fie promovat la *Școala pedagogică de fete* din Sighișoara. Elevele aveau însă libertatea de a nu opta pentru toate cursurile, caz în care beneficiau de un plus de cunoștințe, dar nu și de diplomă. Odată cu înființarea *Școlii de perfecționare*, în programa modulului de gospodărie a fost inclusă și *bucătăria fină*, care a pierdut statutul de curs de sine stătător, devenind obligatorie pentru toate elevele.

Ca și înainte de reorganizare, cursantele din alte localități erau cazate la internatul din incinta școlii, acum în *Vereinshaus*, unde beneficiau de condiții mult mai bune decât în vechea clădire din *Schwimmschulgasse 9*. Taxele școlare și cele ale serviciilor oferite elevelor erau următoarele: pentru oricare dintre cursuri se percepeau 8 K, pensiunea completă costa 54 K/lună, folosirea băii 1 K, iar asistență medicală 50 h[elleri]. Dacă pensiunea completă era

¹⁸¹ Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 83

taxată cu 54 K/lună, cursantele care își petreceau toată ziua în școală, dar dormeau în afara internatului, achitau 50 K pentru 3 mese¹⁸².

Din 1910, în școală au funcționat și *cursuri serale de gospodărie*, destinate tinerelor mai puțin avute, care, după absolvirea școlii primare, fuseseră nevoite să-și găsească un serviciu. Conducerea asociației de femei realizase că fetele din această categorie socială rămâneau rareori necăsătorite, dar nu avuseseră timp să învețe în familiile de proveniență cele necesare unei bune gospodine, conform standardelor vremii și anume: să gătească, să coase haine și să le întrețină pe cele vechi, să calce și să țină casa curată. De asemenea, se punea accent pe însușirea unor noțiuni de contabilitate casnică, necesare bunei gospodării a bugetului familial¹⁸³. La școala serală erau primite douăsprezece tinere, a căror vârstă era de cel puțin șaisprezece ani, iar cursurile, gratuite, se desfășurau între orele 18-21. Cina, preparată de aceste eleve, era luată în comun, percepându-se 40 h pe zi, o sumă care acoperea prețul alimentelor folosite¹⁸⁴.

La începutul celui de-al doilea deceniu al secolului XX, asociația de femei a fost preocupată de ridicarea nivelului de trai, de alimentația sănătoasă și de igiena locuitorilor din mediul rural, organizând în acest scop cursuri de gospodărie la sate. Această acțiune a fost sprijinită și finanțată de *Asociația pentru agricultură/ Siebenbürgisch-sächsischer Landwirtschaftsverein*, care a angajat două profesoare itinerante de gospodărie și legumicultură (*Wanderlehrerin für Haushaltungskunde und Gemüsebau*). Asemenea profesoarelor angajate la *Școala de perfecționare*, și acestea erau pregătite la școli de profil din Germania, Austria sau Elveția. De altfel, în Elveția funcționau în epocă cele mai multe și prestigioase școli de menaj destinate fetelor de la țară. În 1911, profesoarele itinerante au ținut cursuri în cinci localități rurale, iar în 1912 în șase, fiind pretutindeni bine primite de femei și fete¹⁸⁵.

În 1915, în plin război mondial, Johanna Gräser (căsătorită Kaiser 1885-1965)¹⁸⁶, o profesoară itinerantă foarte îndrăgită, a publicat cărticica *Sparsame*

¹⁸² *Hermannstädter Ortsfrauenverein*, în *SDT*, nr. 10221, 8 august 1907, p. 6.

¹⁸³ *Hauswirtschaftliche Abendkurse*, în *SDT*, nr. 11113, 25 iulie 1910, p. 5.

¹⁸⁴ *Der Hermannstädter Ortsverein des allgemeinen evangelischen Frauenvereins*, în „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Jahr 1913”, Hermannstadt, Jos. Drotleff, 1913, p. 111.

¹⁸⁵ Ingrid Schiel, *op. cit.*, p. 84.

¹⁸⁶ Michael Grall, *Johanna Kaiser †*, în „Siebenbürgische Zeitung”, 2 ianuarie 1966, p. 3.

*Küche*¹⁸⁷ / *Bucătărie economică*, adaptată vremurilor grele pe care populația le traversa. Prima criză cauzată de război a fost lipsa acută a făinii de grâu, ceea ce a dus la înlocuirea acesteia cu făină obținută din alte feluri de semințe. În paginile cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* au apărut mai multe articole în care se explica populației necesitatea folosirii cu parcimonie a făinii și înlocuirii acesteia, publicându-se totodată numeroase rețete, care se pretau la folosirea unor astfel de erzațuri (vezi Anexa 2).

În mediul rural, s-a continuat tradiția cursurilor de menaj ținute de profesoare itinerante pe întreg parcursul perioadei interbelice, cursuri care au contribuit în mare măsură la îmbunătățirea igienei gospodăriilor, precum și la modernizarea și diversificarea bucătăriei tradiționale.

În decursul celor peste 40 de ani de funcționare, *Școala de perfecționare* a fost frecventată de sute de tinere, care, chiar dacă nu urmăreau dobândirea unei diplome de profesoare de gospodărie, părăseau instituția îmbogățite cu multe cunoștințe valoroase, aplicabile nu numai la un eventual loc de muncă, ci și în gospodăria proprie. Pentru fetele din familii bune era aproape obligatoriu ca, alături de alte forme de învățământ, să fi absolvit Școala de menaj, cursul de bucătărie fină sau, din 1907, cursurile *Școlii de perfecționare*. Pe aceasta din urmă, bărbații o porecliseră *Knödelakademie/ academia de preparare a găluștelor*, acceptând însă cu plăcere soții de la asemenea școli înalte.

¹⁸⁷ Idem. Johanna Gräser, *Sparsame Küche, Ratgeber zur Herstellung einer gesunden und billigen Kost mit Hilfe der Kochkiste* (hg. von der Oberverwaltung des siebenbürgisch-sächsischen Landwirtschaftsverein), Hermannstadt, 1915.

Manualul Christinei Schuster
„pentru viitoare gospodine, gospodine cu experiență,
precum și pentru școlile de gastronomie și de menaj”

In iulie 1901, proba practică a absolventelor *Școlii de menaj* a fost pregătită pentru ultima dată sub îndrumarea lui Christine Schuster¹⁸⁸, cea care, timp de un deceniu, a condus cu mare succes această instituție sibiană¹⁸⁹. Pensionată din motive medicale, profesoara a găsit resurse fizice spre a ordona și completa cele predate în cadrul școlii, încredințându-le apoi cunoscutei edituri Zeidner din Brașov. Astfel, la sfârșitul anului 1904, o monumentală carte, de aproape 800 de pagini, intitulată *Küche und Haushalt. Ein Handbuch für angehende und erfahrene Hausfrauen sowie zum Gebrauch in Koch- und Haushaltungsschulen/ Bucătărie și cămin. Manual pentru viitoare gospodine, gospodine cu experiență, precum și pentru școlile de gastronomie și de menaj* vedea lumina tiparului. Apărută în ediție de lux – cartonată, cu o legătură din pânză de in, conținând 55 de imagini alb-negru și 5 planșe color – aceasta costa 5,5 K, iar în ediție populară – coperti din carton subțire, imagini și planșe alb-negru – 4 K.

Cartea a fost recenzată de Marie Klein și integrată unei povestiri moralizatoare despre o tânără gospodină care, în ciuda faptului că are bucătăreasă și deține cărți de bucate străine, nu este capabilă să servească bucate care țin seama de bugetul familial. Motivele acestei inadecvări sunt educația defectuasă pe care o primise – nu a frecventat o școală de menaj –

¹⁸⁸ *Christine Schuster* †, în *SDT*, nr. 14108, 22 aprilie 1923, p. 3. Mezină familiei senatorului și viceprimarului Sibiului, Samuel Schuster, a moștenit talentul pentru pictură de la mama ei. Aceasta din urmă era și o foarte bună gospodină, a cărei grădină de flori și pomi fructiferi era luată ca model de multe familii sibiene. Christine a urmat cursuri de pictură la Viena și a studiat apoi la un cunoscut institut de menaj din același oraș. Necăsătorindu-se, s-a dedicat în totalitate *Școlii de menaj a Filialei Sibiu a Asociației Femeilor Luterane*, instituție pe care a condus-o timp de un deceniu. În 1901 s-a retras din activitate, publicând apoi celebrul manual și carte de bucate care nu și-a pierdut actualitatea până în zilele noastre.

¹⁸⁹ *Die praktische Prüfung der Haushaltungsschule*, în *SDT*, nr. 8389, 24 iulie 1901, p. 807.

și, totodată, lipsa unui manual serios, adaptat condițiilor transilvănene, cum ar fi cartea Christinei Schuster, un cadou de Crăciun binevenit pentru doamnele de toate vârstele. Recenzenta apreciază faptul că lucrarea conține, alături de rețete din bucătăria internațională, destul de multe din spațiul transilvănean – mai ieftine sau mai scumpe – satisfăcând toate gusturile și toate buzunarele. Remarcă, de asemenea, stilul clar și concis, în care sunt prezentate sfaturile gospodărești și rețetele, adresându-se astfel femeilor din toate categoriile sociale¹⁹⁰.

Christine Schuster a dedicat cartea *Filialei din Sibiu a Asociației Generale a Femeilor Luterane*, organizație în serviciul căreia s-a aflat timp de un deceniu. În prefața primei ediții (1904), autoarea arăta că scrierea manualului se datora experienței didactice pe care o acumulase în *Școala de menaj*, cărților de bucate studiate, mai ales celor străine, din care adaptase rețete pe gusturile și după nevoile autohtone, sugestiilor primite de la gospodine cu experiență, precum și întrebărilor puse de cursantele școlii. De asemenea, profesoara asigura cititoarele că toate rețetele, înainte de a fi introduse în culegere, au fost verificate și încercate în propria-i bucătărie. În încheiere, își dorește ca opera ei să fie o bună sfătuitoare pentru tinerele femei, însoțindu-le pe drumul sinuos al vieții de familie, precum și un manual prețuit în școlile de gastronomie și de menaj¹⁹¹.

Menționez că nu am avut la îndemână prima ediție a cărții, ci numai pe cea de-a doua, din 1911, adăugită și îmbunătățită, prevăzută atât cu prefața din 1904, cât și cu una semnată în mai 1911. În aceasta din urmă, Christine Schuster își exprimă mulțumirea pentru primirea caldă de care se bucurase cartea, iar dispariția ei din librării, în numai câțiva ani, a făcut necesară tipărirea unei noi ediții. Aceasta a fost suplimentată cu numeroase rețete noi, la care s-au adăugat și trei capitole impuse de necesitățile vremii și anume: a./ *Kochkiste* (germ), *Hey-box* (engl.) – cuvânt pentru care negăsind un corespondent în limba română, l-am tradus prin *cutia/lada de gătit* sau *lada cu fân* – b./ alimentația bolnavilor de diabet și c./ bucătăria vegetariană.

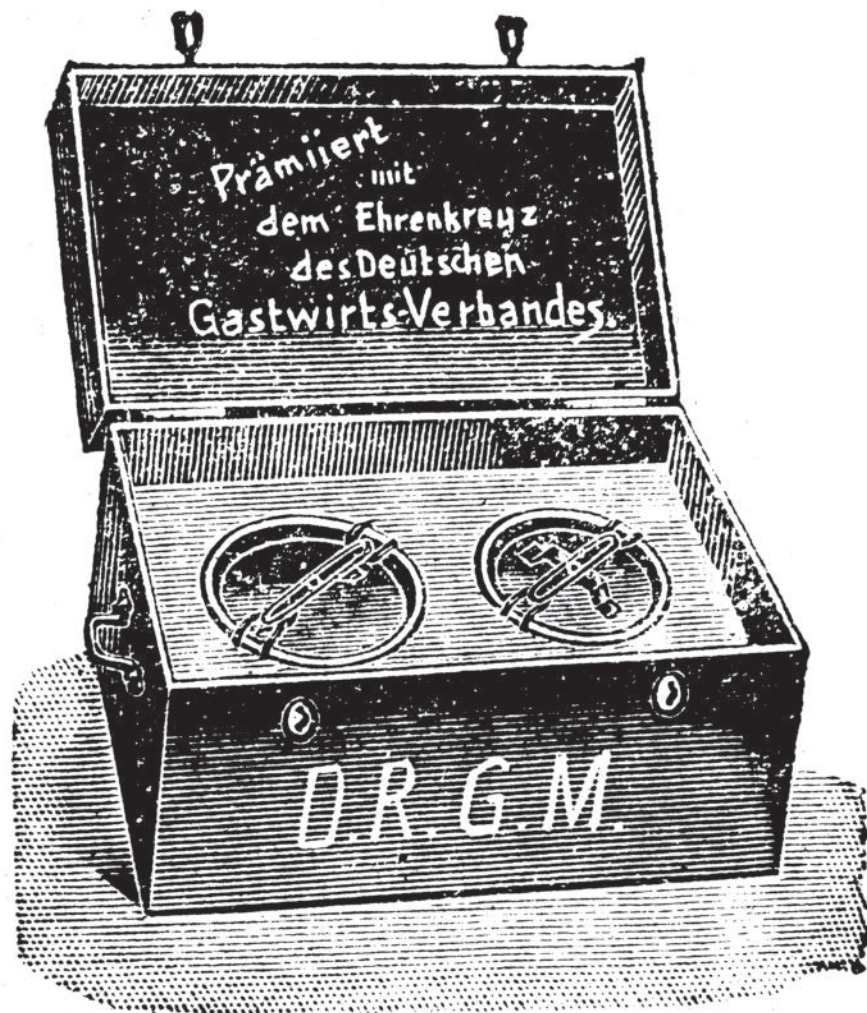
¹⁹⁰ Marie Klein, *Eine Weihnachtsgabe*, în *SDT*, nr. 9424, 18 decembrie 1904, p. 1387.

¹⁹¹ Christine Schuster, *Küche und Haushalt. Ein Handbuch für angehende und für erfahrene Hausfrauen sowie zum Gebrauch in Koch- und Haushaltungsschulen*. Mit besonderer Berücksichtigung der siebenbürgischen Küche, Kronstadt, Verlag von H. Zeidner, 1911, p. [3-4].

Kochkiste - „Cutie de gătit”

(sursa: https://de.wikipedia.org/wiki/Kochkiste#/media/Datei:Marie_Goslich_Kochkiste_006.jpg)

(sursa: <https://de.wikipedia.org/wiki/Kochkiste#/media/Datei:Kochkiste-1.jpg>)

Cartea conține 856 de pagini numerotate, 4 nenumerate la început și la sfârșit, încheindu-se cu 30 de pagini de reclame, toate nenumerate. Exemplarului meu îi lipsește un fascicol cuprins între paginile 746 și 757, parte în care este tratată prepararea săpunului și îndepărtarea diferitelor pete din materialele textile.

O privire asupra cuprinsului cărții, ne dezvăluie următoarea structură:

Primul capitol, intitulat „Cunoștințe preliminare” (*Vorkenntnisse*), conține: explicarea termenilor de specialitate din domeniul gastronomiei, explicarea abrevierilor folosite în carte, măsurile și greutatele, un tabel de transformare a acestora, bucătăria și amenajarea ei, grăsimile, legumele, fructele, plantele aromatice, mirodeniile și ciupercile, mesele zilnice, *bucătăria burgheză*/

*bürgerliche Küche*¹⁹², aranjarea mesei, prezentarea și servirea felurilor de mâncare. Cel de-al doilea capitol este dedicat supelor. În cadrul acestuia sunt tratate, în două subcapitole, cele specific săsești *Kächen*, definite drept *supe săsești tradiționale, gătite cu carne, slănină și adaos bogat de legume sau fructe, acrite și îngroșate cu dresătură sau rântaș*¹⁹³ și *Brocken*, supe ce au ca ingredient de bază pâinea, la care se adaugă supă clară de carne, lapte sau lapte acru, apoi ouă, brânză sau brânză de vaci¹⁹⁴. Urmează un capitol referitor la asieturile calde și reci, apoi unul care tratează prepararea sosurilor – calde, reci, fine, calde pentru preparate reci –, un capitol dedicat preparării garniturilor și unul dedicat gătirii legumelor. În capitolele următoare este discutată prepararea compoturilor, iar apoi a preparatelor din ouă, din lapte, din carne și din pește. Un spațiu amplu este rezervat prăjiturilor și produselor de cofetărie fină, torturilor, glazurilor, diverselor feluri de înghețată și băuturilor. Aprovizionarea cu legume și fructe pentru sezonul rece, precum și diversele forme de conservare ale acestora, sunt de asemenea tratate pe larg în paginile cărții. Modalitățile de conservare a cărnii și a peștelui fuseseră tratate în capitolele dedicate preparării acestora.

Partea a doua a cărții cuprinde cele trei capitole noi, adăugate acestei ediții, urmate de sfaturi cu privire la curățenia și întreținerea locuinței și a spațiilor gospodărești (bucătăria, sufrageria, dormitoare, camera de alimente, pivnița), îngrijirea rufelor și prepararea săpunului, îndepărtarea petelor din țesături, primul ajutor în cazul accidentelor casnice etc, și se încheie cu două tabele privind valoarea nutritivă a alimentelor, cu un indice alfabetic și cu unul tematic, precum și cu o parte consistentă de reclame.

Deoarece în literatura de specialitate în limba română nu am găsit nicio mențiune a *Kochkiste*¹⁹⁵, în engleză *hey-box*, consider necesar să explic ce se

¹⁹² Termenul *bürgerliche Küche* a apărut în epoca industrializării, cu referire la bucătăria clasei mijlocii, clasă a cărei cultură gastronomică era diferită de cea a nobilimii și totodată de cea țărănească. În esență, era o bucătărie de sinteză, în care se regăseau preparate simple și complicate, adaptate mijloacelor financiare ale familiilor din mediul urban. Considerată hipercalorică, autohtonă și conservatoare, specialiștii occidentali în gastronomie au declarat de curând „moartea” acestei culturi gastronomice, vezi <https://www.faz.net/aktuell/gesellschaft/kochkunst-die-buergerliche-kueche-ist-tot-1304840.html> (accesată 15 octombrie 2019).

¹⁹³ *Ibidem*, p. 113-114.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 119-120.

¹⁹⁵ <https://de.wikipedia.org/wiki/Kochkiste> (accesat 14 octombrie 2019).

ascunde în spatele acestor termeni. Din dorința de a face economie de timp și combustibil, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, a apărut o invenție foarte simplă, pe care și-o putea confecționa oricine, cu o investiție minimă. O ladă din lemn era umplută cu fân, paie sau cu un alt material izolator, lăsându-se câteva spații libere, spații în care erau puse vasele cu mâncărurile fierte insuficient. Bine acoperite, oalele sau cratițele se introduceau direct de pe plită în ladă, pentru ca, în spațiul bine izolat, să continue fierberea, timp de câteva ore, în aburii proprii. La scurt timp a început și producția la scară industrială de *Kochkiste*, fiind dezvoltată și o variantă cu două piese cilindrice de mărimi diferite, pe principiul termosului. Spațiul dintre cilindri era umplut cu un material de izolare termică, iar în cilindrul mai mic se introduceau oalele cu mâncare. *Kochkiste* era recomandată în special femeilor angajate, care, înainte de a pleca la serviciu, puteau pregăti preparatele pe jumătate, găsindu-le terminate și calde la întoarcere. Invenția se potrivea gătirii unei mulțimi de preparate, pretându-se în special celor pe bază de legume și leguminoase. Penuria de combustibil (lemn, cărbune) din timpul Primului Război Mondial a făcut ca respectiva ladă să fie întrebuințată la scară largă¹⁹⁶.

În ceea ce privește alimentația vegetariană, căreia Christine Schuster îi dedică un capitol separat, trebuie menționat faptul că, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, au existat numeroase curente spirituale, unele dintre ele vizând formarea de culturi alternative. Adepții acestor idei constituiau comunități apropiate de starea naturală, edenică, viața lor desfășurându-se în concordanță cu ritmurile naturii. Socialismul lor primitiv se manifesta, printre altele, prin purtarea de îmbrăcăminte din fibre naturale, prin dietă vegetariană și prin practicarea amorului liber. Primele astfel de comunități au fost colonia *Himmelhof* (1897-1899) de lângă Viena, și *Monte Verità* de lângă Ascona. Autoarea noastră însă nu se referă la noile curente spirituale, ci la ceva foarte prozaic, anume scumpirea neconținută a cărnii, fapt care obliga din ce în ce mai multe familii să reducă drastic consumul respectivului aliment. Or, acestor familii dorea ea să le ofere alternative de preparate hrănitoare și gustoase.

¹⁹⁶ <https://www.thepeoplesfriend.co.uk/2018/11/12/hay-box-cooking-in-ww1/> accesat în data de 23 septembrie 2019.

Fiind foarte populară, cartea Christinei Schuster a cunoscut, și după moartea autoarei, mai multe reeditări: în 1925, la editura Zeidner din Brașov, în 1955, sub titlul *Mariechen's Saxon Cook Book*, la editura Elva J. Crooks din Cleveland Ohio, coordonată de *The Central Verband der Siebenbürger Sachsen of the United States*, Cleveland Ohio, în 1992, la o editură din Nürnberg, Germania, iar ultima reeditare îi aparține editurii Schiller din Bonn-Hermannstadt/Sibiu, în 2016.

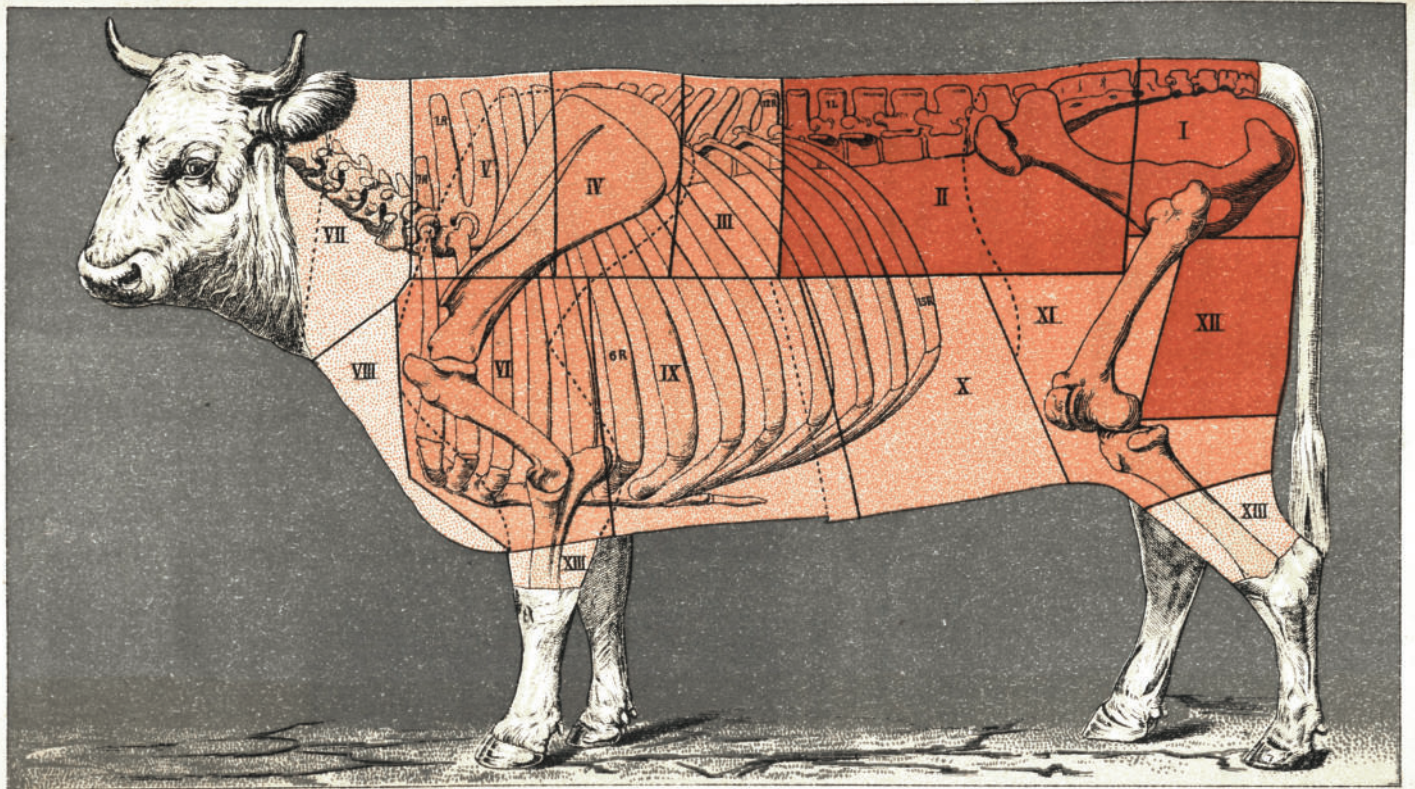
Cele mai multe rețete culinare din cartea *Küche und Haushalt* ar putea să-și găsească cu succes locul în meniurile actuale, ținând cont și de faptul că aparatura modernă – roboți de bucătărie, râșnițe și mașini de tocat electrice, cuptoare cu temperatură reglabilă etc – reduce în mod considerabil efortul și timpul necesar pregătirii acestora. Astfel, multe dintre ustensilele recomandate și dintre sfaturile utile date de autoare gospodinelor țin de istoria domeniului. Folosirea la scară largă a tehnicii frigorifice, precum și prezența alimentelor proaspete pe parcursul întregului an – legume, fructe, carne –, au înlăturat complicatele și cronofagele metode de conservare ale acestora. Curățenia și întreținerea locuinței sunt facilitate de aspiratoare și de o sumedenie de produse chimice, apa caldă curge la robinet, iar gazul metan a înlocuit lemnul folosit drept combustibil. Dar, consecințele negative ale folosirii în exces a produselor chimice, care se manifestă prin poluarea mediului înconjurător, prin proliferarea a numeroase forme de alergii etc. – ar putea fi motive suficiente de întoarcere la alternative naturale sau mai puțin dăunătoare, pe care le putem găsi în bibliografia secolelor trecute.

În concluzie, putem afirma că atât rețetele culinare propuse, cât și sfaturile practice pe care le conține, recomandă cartea Christinei Schuster drept una dintre cele mai importante publicații transilvănene de profil din *belle époque*.

Das Rind. Verkleinerte Abbildung der Wandtafel Karl Schmidt's, Lehrer in Leipzig. Leipziger Schulbilder-Verlag F. E. Wachsmuth

Lith. Lehmann, Kronsradt

- I. Schwanzstück und Hüftenstück. II. Lendenstück, Riff, Beiried. III. Hochrippe, dicke oder feine Gärf. IV. Schulterblatt, Schulter u. Mittelrippe. V. Kammrippe, Gärf. VI. Bug od. Oberarmstück, Däpchen u. Strämpel, Bauchfleisch. VII. Hals. VIII. Wamme oder Brustspitze, Brustkern. IX. Brustkern und Nachbrust, dünne Brust, Palisadenrippe. X. Flanke, Sporriff, dünnes Ripp. XI. Weiche und Wade, Hoff. XII. Hinterschenkel, Schweiförtel. XIII. Oberbein, Wadschinke, Strämpel.
- I. Qualität. II. Qualität. III. Qualität. IV. Qualität.

Imagini din cartea de bucate a Christinei Schuster

größere und kleinere Gabeln, 1 Backlöffel oder Backschaufelchen (Fig. 7) zum Wenden der im Fett gebackenen Speisen.

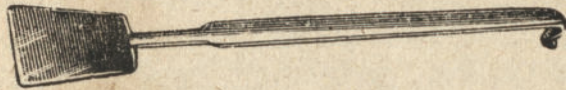

Fig. 7. Backschaufel.

Einige Löffel verschiedener Größe aus Holz zum Abrühren und Abschlagen der verschiedenen Teige und zum Rühren der auf dem Feuer stehenden Speisen, der Einbrenn, gedünsteter Gemüse u. s. w. Einige Metalllöffel, die zum Einkochen von Klößchen, zum Abmessen von Flüssigkeiten und verschiedenem andern sich besser eignen als Holzlöffel, 1 größerer Schöpflöffel (Suppenlöffel), 1 feingelochter Schöpflöffel (Schaumlöffel), emailliert oder aus Porzellan, zum Abschöpfen des Schaumes von dem kochenden Suppenfleisch.

2 oder mehrere Quirl verschiedener Größe aus Holz oder Stahldraht.

1 Schneerute oder Schneeschlagmaschine.

1 Suppensieb (Fig. 8) und (Fig. 9), 2 bis 3 verschiedene

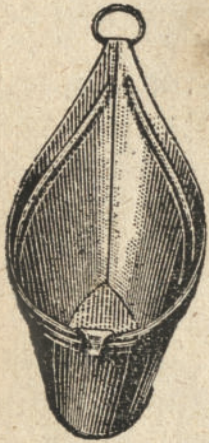

Fig. 8. Suppensieb.

Fig. 9. Suppensieb mit Stiel.

Passiersiebe, oder 1 Patentsieb mit verschiedenen Bodeneinlagen (Fig. 10), 2 Mehlsiebe verschiedener Stärke, 1 ganz feines kleines Sieb zum Zuckersieben, 1 Teesiebchen, 1 Durchschlag.

2 bis 4 Weidlinge (Fig. 11) (tiefe Schüsseln) aus Ton oder emailliertem Blech von verschiedener Größe zum Fleisch- und Gemüsewaschen, dann zum Abrühren und Abschlagen der Teigmassen. Mehrere kleine Schüsselchen und Teller.

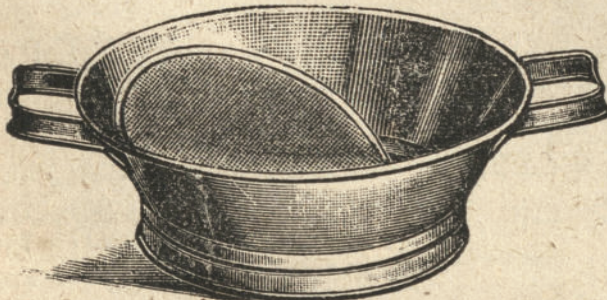

Fig. 10. Patentsieb mit verschiedener Bodeneinlage.

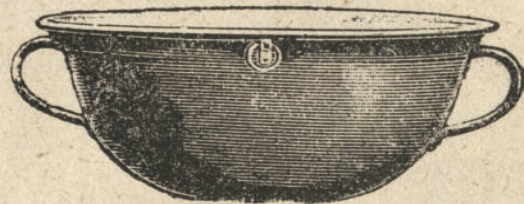

Fig. 11. Weidling.

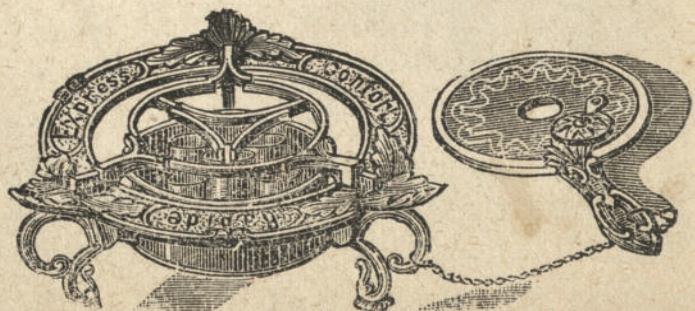

Fig. 12. Schnellfieder (Spirituskocher).

1 bis 2 Roste aus Drahtgeflecht oder Stahlstäben zum Unterschieben unter die Brat- und Backbleche im Bratrohre und zum Bâhen der Semmel und Brotschnitten.

1 Küchenwaage, sogenannte Uhrwaage, (Fig. 13) oder eine Dezimalwaage samt den notwendigsten Gewichten, etwa ein zerlegbares Kilogramm, sowie 1/2, 1, und 5 Kilogrammgewichte.

Fig. 13. Küchenwaage.

Fig. 14. Thermophor-Essenträger.

Von Hohlmäßen: 1/2, 1, 2, 3 Deziliter oder 1 Litermaß aus Metall und ein gradiertes Halblitergefäß aus Glas (Mensur genannt).

Trinkgläser, Flaschen, Einsiedegläser und Steinguttöpfe für Konserven, d. h. für Obstmuß, Essiggurken und Fettvorrat.

1 Mörser, 1 Reibeisen, 1 Kraut- und Gurkenhobel, 1 Gemüsehobel, 1 Mehlspeiserädchen. Verschiedene Formen und zwar: für Einback, Guglhupf, Torten, Pudding und Sulzen, sowie kleine Formchen (Wandel) für Suppen- einlagen und kleine Mehlspeisen. Einige kleine Ausstechformen.

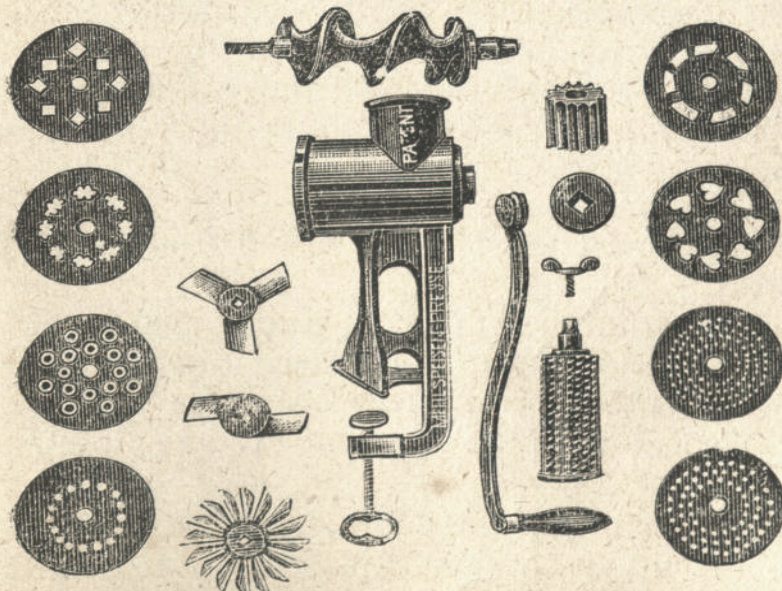
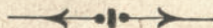

Fig. 15. Fleisch- und Mehlspeisenschneidmaschine „Matador“.

Von Maschinen
sind wünschenswert:

1 Brösel- oder Mandelreibeisemaschine, (Fig. 6 S. 23), 1 Fleisch- und Mehlspeisenschneidmaschine (Matador) (Fig. 15), 1 Erdäpfel- u. Fettpresse, 1 Apfelschälmaschine, 1 Apfelhöhler, 1 Bratmaschine, 1 Spirituskocher, (Fig. 12. S. 24) 1 Dunsttopf zum Erdäpfelkochen u. s. w., 1 Sterilisierapparat.

Benennung der Pilze.

E. = Essbar, *G.* = Giftig.

- I. Fliegenpilz, *Agaricus muscarius*, *G.*
- II. Satanspilz, *Boletus Satanas*, *G.*
- III. Schwefelkopf, *Hypopholoma fasciculare*, *G.*
- IV. Kartoffel-Bovist, *Scleroderma vulgare*, *G.*
- V. Knollenblätterpilz, *Agaricus phalloides*, *G.*
- VI. 1. Speisetaubling, *G.*
 2. Speisetaubling, *G.*
 3. Roter Täubling, *E.*
 4. Gebrechlicher Täubling, *G.*
 5. Verbleichender Täubling, *E.*
- VII. 1. Spitzmorchel, *Morchella conica*, *E.*
 2. Speisemorchel, *Helvella esculenta*, *E.*
- VIII. Echter Reizker, *Lactaria delciosa*, *E.*
- IX. Ring- od. Butterpilz, *Lepiota procera*, *E.*
- X. Parasolpilz, *Boletus*, *E.*
- XI. Birkenpilz, *Boletus*, *E.*
- XII. Eierpilz, Pfifferling, *Cantharellus cibarius*, *E.*
- XIII. Rothtäubling, *Boletus rufus*, *E.*
- XIV. Feld-Champignon, *Panicula campestris*, *E.*

Täublinge
Rosenkranz

Das passendste Geschenk für jede Frau und jedes Mädchen ist:
 Das soeben erschienene Kochbuch

Christine Schuster's Küche und Haushalt.

Ein Handbuch für angehende und erfahrene Hausfrauen, mit
 besonderer Rücksicht der siebenbürgischen Küche.

Gewidmet dem Hermannstädter Ortsvereine des allg. evang. Frauenvereines.
 752 Textseiten mit 55 Textillustrationen.

A. Billige Volksausgabe in eleg. Original-Leinen-Einband K 4.—
 B. Feine Ausgabe auf feinem Papier gedruckt, mit 5 Bunt-
 drucktafeln in garantiert abwaschbarem Orig.-Leinwandeinband K 5 50

In den meisten Buchhandlungen vorrätig oder direkt spesenfrei zu
 beziehen vom Verlage: 58750 5 - 6

Buchhandlung H. Zeidner, Kronstadt.

Christine Schusters
**Küche und
 Haushalt**

Bestes allgemeines und
 siebenbürgisches Kochbuch

Prämiiert mit der
 goldenen Medaille

Gebd. feine Ausgabe K 5.50
 Volksausgabe . . . „ 4.—

H. Zeidner, Kronstadt

Reclame pentru cartea de bucate a Christinei Schuster

*D. Școala pentru pregătirea personalului casnic –
Dienstbotenschule des evangelischen Ortsfrauenvereins Hermannstadt*

După succesul formelor de învățământ profesional discutate anterior, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea s-a pus problema înființării, de către filiala Sibiu, a unei școli de pregătire a personalului casnic. Așa cum s-a întâmplat și în cazul școlilor deja existente, și de astă dată au fost luate ca model instituții de prestigiu din spațiul lingvistic german¹⁹⁷. În timp ce Școala de lucru manual și cea de menaj se adresau preponderent fetelor *de familie bună* din mediul urban, instituția ce urma a fi înființată era gândită pentru profesionalizarea tinerelor din mediul rural.

Problema necesității înființării unei școli pentru pregătirea personalului casnic a fost dezbătută pentru prima dată în cadrul *Vereinstage, a Întrunirii asociațiilor*¹⁹⁸ din 1891, care a avut loc la sfârșitul lunii august, la Sighișoara¹⁹⁹. Atunci se preconiza și școlirea fetelor din familii nevoiașe din mediul urban, care, angajate în case respectabile și avute, ar putea aduce un venit suplimentar familiei. Reprezentantele *Asociației femeilor* erau însă conștiente că aveau de-a face cu o categorie conservatoare și mândră, care cu greu ar fi acceptat o asemenea soluție. Dezbaterea a fost reluată la sfârșitul anului 1893, când, în ediția sa din 23 decembrie, cotidianul *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* a publicat o recenzie a lucrării *Leitfaden für junge Dienstmädchen in besseren Häusern/ Îndrumător pentru tinerele servitoare în case bune* de Mathilde Weber²⁰⁰. Cartea, apărută de curând în a doua ediție, era

¹⁹⁷ Traudel Weber-Reich, *Die Dienstbotenschule, eine Berufsschule für Mädchen, în Des Kennenlernens werth. Bedeutende Frauen Göttingens*, Göttingen, Wallenstein Verlag, 1995, p. 137-138.

¹⁹⁸ Organizate pentru prima dată în 1841, la Brașov, aceste evenimente anuale se desfășurau, pe rând, în toate orașele cu populație germană, Brașov, Sibiu, Mediaș, Sighișoara, Reghin, Bistrița, Sebeș, Agnita, Orăștie, precum și în unele comune mari și bogate precum Codlea, Cincu, Apold.

¹⁹⁹ *Die Vereinstage in Schässburg*, în SDT, nr. 5388, 30 august 1891, p. 844.

²⁰⁰ *Mathilde Weber, Leitfaden für junge Dienstmädchen in besseren Häusern*, Stuttgart, Kohlhammer 1893 (ediția a II-a), în SDT, nr. 6094, 23 decembrie 1893, p. 1325.

recomandată atât tinerelor în cauză, cât și angajatorilor lor. Primelor le dezvăluia cu ce dificultăți se vor confrunta într-un mediu străin și total diferit de cel din care proveneau, iar pe angajatori încerca să-i sensibilizeze pentru temerile și spaimile unor copile – căci cele mai multe dintre servitoare erau foarte tinere – pe care le aveau în grijă și pe care trebuiau să le formeze.

La începutul anului următor, discuția privind necesitatea înființării școlii a continuat, apărând și ideea că Sibiul, găzduind o mare garnizoană, *Dienstbotenschule* trebuia dublată de înființarea unui *Mägdeheim*, un fel de club al servitoarelor. Sub stricta supraveghere a femeilor din asociație, clubul le-ar oferi fetelor oportunități de distracție și dezvoltare personală, ferindu-le totodată de tentații dăunătoare²⁰¹. Între timp, statutul școlii a prins contur, astfel că la începutul lunii februarie 1894 a fost dat publicității spre dezbateri. Principalele prevederi erau următoarele²⁰²:

Scopul școlii era pregătirea de servitoare destoinice – respectiv *bucătărese, cameriste și ajutoare ale stăpânei casei* – și monitorizarea lor ulterioară la locul de muncă. Vârsta minimă de admitere era de 14 ani. Tinerele trebuiau să fi absolvit cel puțin 4 clase și să prezinte un certificat de bună purtare din partea preotului paroh. Taxa școlară a fost stabilită la 15 fl pe lună, iar pentru cazuri sociale exista posibilitatea reducerii sau scutirii – funcție de gravitatea problemelor. Elevele plătitoare aveau obligația să frecventeze cursurile timp de cel puțin 3 luni și să respecte regulamentul de ordine interioară. Spre deosebire de acestea, elevele scutite de taxe trebuiau să parcurgă întregul ciclu de pregătire, iar apoi să lucreze cel puțin un an de zile la o familie respectabilă.

Hausmutter, conducătoarea instituției, instruia elevele în toate operațiile pe care acestea trebuiau să le cunoască, mai puțin în tehnica călcatului, predată de o altă persoană. Alături de instruirea practică, elevele participau câte două zile pe săptămână la cursuri teoretice de cultură generală, adaptate nivelului lor intelectual.

Pe posturile de *ajutoare ale stăpânei casei* erau recomandate numai acele tinere care timp de un an exersaseră și stăpâneau toate categoriile de

²⁰¹ *Zur Dienstbotenfrage*, în *SDT*, nr. 6110, 16 ianuarie 1894, p. 46.

²⁰² *Zur Dienstbotenfrage*, în *SDT*, nr. 6129, 8 februarie 1894, p. 127.

activități casnice precum gătitul și servirea preparatelor culinare, făcutul pâinii, aranjarea mesei, spălatul vaselor, spălarea rufelor obișnuite și fine, călcatul rufelor și repararea acestora – stopat și cârpit – curățenia și aranjarea camerelor, aprinderea focului și curățirea lămpilor.

După absolvire, fetele primeau o diplomă și li se găsea un loc de muncă într-o casă onorabilă. Dacă nu era disponibil un asemenea post, li se permitea să rămână în școală și în internat până la rezolvarea problemei, contribuind la bunul mers al gospodăriei comune. Obligațiile contractuale între *școală* și *servitoare* existau atâta timp cât aceasta rămânea la locul de muncă intermediat de instituția absolvită.

În ceea ce privește retribuiția, $\frac{1}{4}$ din salariul lunar al *fostei bursiere* era reținut de școală, dar în cazul bunei purtări la serviciul intermediat de școală – ce trebuia lunar certificată de angajator – pe o durată de 3 ani, suma era restituită tinerei. După 5 ani de serviciu credincios, filiala asociației îi acorda un premiu. Aceste măsuri erau benefice pentru tinerele nevoiașe, deoarece le ofereau posibilitatea strângerii unui mic capital până la căsătorie, capital necesar pregătirii trusoului.

În cadrul *Adunării generale* din 8 aprilie 1894, s-a votat în sfârșit înființarea școlii, statutul și programa ei, preconizându-se ca în luna iunie să-și deschidă porțile. Locul în care avea să funcționeze era *Keilsche Garten/ grădina Keil* situată sub *promenadă*, având în componență două case și o anexă gospodărească²⁰³. Cu prilejul adunării generale, s-a hotărât și amenajarea *Mägdeheim*, acel club în care servitoarele aveau posibilitatea să se cunoască și să-și petreacă timpul liber frumos și util²⁰⁴. Conducerea școlii a fost încredințată domnișoarei L. Bogner, absolventă a unei instituții de profil din Germania, având-o ca ajutoare pe domnișoara H. Mühlsteffen.

În vederea obținerii de venituri proprii, se ofereau publicului sibian câteva servicii contra cost:

- pregătirea și livrarea prânzului la clienți din afara școlii;
- servirea prânzului pe bază de abonament la sediul școlii;
- spălat, călcat și reparat rufe;

²⁰³ *Dienstbotenschule in Hermannstadt*, în *SDT*, nr. 6228, 7 iunie 1894, p. 585.

²⁰⁴ *Die Generalversammlung des Hermannstädter Ortsvereins des allgemeinen evangelischen Frauenvereins in Siebenbürgen*, în *SDT*, nr. 6181, 11 aprilie 1894, p. 364.

- o *detașarea* temporară a cursantelor – de la câteva ore la câteva zile – la familii care aveau nevoie de ajutor.

Asemenea primelor două școli ale filialei sibiene, *Școala pentru pregătirea personalului casnic* era finanțată din subvenția acordată de băncile săsești, din fondurile asociației de femei, precum și din organizarea de spectacole și alte evenimente. Astfel, în 20 septembrie 1894 câteva doamne din asociație au prezentat comedia *Die kluge Käthe/ Käthe cea deșteaptă*, de Hans Oden, efortul lor fiind răsplătit nu numai cu o sală plină, ci și cu încasări frumoase²⁰⁵.

După ce a funcționat timp de trei ani în *grădina Keil*, școala, a cărei directoare era acum Bertha Jistel, s-a mutat pe Armbrustergasse (str. Arhivelor) nr. 1. Din oferta de servicii către populație s-a păstrat numai servirea mesei la domiciliul instituției, celelalte nefiind solicitate.

Dintru început, școala, care pe întreg parcursul funcționării sale nu a numărat mai mult de 12 cursante într-o serie, a avut de luptat cu conservatorismul țăranilor, care refuzau să investească în pregătirea profesională a fiicelor lor. După ce fetele terminau patru sau șase clase primare, acestea își ajutau părinții la treburile gospodăriei până la întemeierea propriei familii.

De obicei, la *Dienstbotenschule* se înscriau foarte puține elevele plătitoare de taxă, fapt care producea instituției mari dezechilibre financiare. Au existat, de asemenea, nemulțumiri în privința pregătirii fetelor, angajatorii având așteptări foarte mari de la acestea. La un moment dat, Julie Jikeli a recunoscut că durata școlarizării era prea scurtă, elevele neputând ca într-un an de zile să stăpânească toate operațiile la perfecție. Însă extinderea școlarizării la doi ani era, în condițiile date, imposibilă, deoarece necesita costuri suplimentare, or, asociația nu dispunea de asemenea fonduri. Președinta susținea totodată că scopul principal al *Dienstbotenschule* ar fi ridicarea nivelului cultural al tinerelor din mediul rural – cu tot ce implica acest termen – și numai în subsidiar pregătirea de servitoare perfecte pentru doamnele de la oraș²⁰⁶. În cazul în care absolventele școlii s-ar întoarce în satele lor și ar aplica cunoștințele dobândite, ar putea deveni exemple pentru comunitățile respective. Realitatea era însă alta. De regulă, tinerele plecate la

²⁰⁵ *Aufführung*, în *SDT*, nr. 6316, 20 septembrie 1894, p. 985.

²⁰⁶ Julie Jikeli, *Die Dienstbotenschule*, în *SDT*, nr. 6406, 6 ianuarie 1895, p. 20.

oraș și pregătite ca *servitoare cu diplomă* nu se mai întorceau în satul natal. Se angajau o vreme – cazurile în care rezistau 3 sau 5 ani în același serviciu erau foarte rare –, iar apoi se căsătoreau, îndeobște cu meseriași, care și ei erau de curând stabiliți în oraș.

După 12 ani de funcționare poticnită, inițiatoarele proiectului au fost nevoite să admită că acest tip de școală profesională, care funcționa foarte bine în străinătate, nu a avut succes în Transilvania. Modelul a fost preluat *tale quale*, fără o consultare prealabilă cu țărani, și fără cunoașterea psihologiei și mentalităților acestora. Astfel, în cadrul *Adunării generale* din 25 martie 1906, s-a votat desființarea școlii care pricinuiseră asociației locale mari cheltuieli, foloasele nefiind cele scontate²⁰⁷.

²⁰⁷ *Die Generalversammlung des Hermannstädter Ortsvereins des allgemeinen evangelischen Frauenvereins A. B.*, în *SDT*, nr. 9807, 26 martie 1906, p. 5.

*Reclame comerciale
de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX
cu privire la igienă, gospodărie și gastronomie*

Reclama comercială este un instrument în slujba vânzării, o formă de influențare a unui potențial consumator, cu scopul de a-l determina să achiziționeze un anumit produs²⁰⁸.

Publicitatea modernă începe pe la 1850, odată cu revoluția industrială, respectiv cu producția de masă. La cumpăna veacului al XIX-lea cu secolul XX a cunoscut un proces de profesionalizare, reprezentările grafice și textele însoțitoare devenind din ce în ce mai atractive. Aceasta este și perioada în care a luat naștere dictonul *o imagine valorează cât o mie de cuvinte*. Artiști renumiți, precum Alphonse Mucha (1860-1939), Toulouse Lautrec (1864-1901), Felix Vallotton (1865-1925), George Meunier (1869-1942) ș. a. s-au simțit atrași de domeniul publicității, contribuind din plin la înflorirea acestuia²⁰⁹.

În ultimul pătrar al secolului al XIX-lea, Sibiului număra puțin peste 20.000 de locuitori²¹⁰ și era un oraș în plin proces de modernizare. În sprijinul acestei afirmații enumerăm câteva dintre realizările importante ale epocii: în 1872 s-a construit tronsonul de cale ferată Sibiu-Copșa Mică, în 1890 a început construirea cartierului rezidențial *Hallerwiese* (Pajiștea lui Haller), în 1894 s-a realizat o nouă aducțiune de apă potabilă din râul Seviș, în 1896 a intrat în funcțiune Uzina electrică, condiție *sine qua non* pentru dezvoltarea industrială a orașului, în 1895 Sibiul a fost conectat la rețeaua de telefonie a Imperiului, în 1904 a fost construită o baie populară ultramodernă după modelul celei din München, în 1905 s-a dat în funcțiune tramvaiul electric, în intervalul 1906-

²⁰⁸ Christiane Lamberty, *Reklame in Deutschland 1890-1914. Wahrnehmung, Professionalisierung und Kritik der Wirtschaftswerbung*, Berlin, Duncker & Humblot, 2000, p. 10–35.

²⁰⁹ *Toulouse Lautrec and his contemporaries*. Posters of the Belle Epoque from the Wagner collection, Los Angeles County Museum of Art 1985.

²¹⁰ 21465 în 1890, vezi <http://ro.wikipedia.org/wiki/Sibiu>, pagină accesată în 28 octombrie 2019.

1910 a fost înnoit și extins sistemului de canalizare, iar în 1912, respectiv în 1914, orașul s-a extins cu două noi cartiere rezidențiale, anume *Erlenpromenade* (Sub Arini) și *Poplaker Heide* (Calea Poplăcii)²¹¹.

Urmare a avântului economic, orașul avea destui locuitori cu o situație materială bună, situație care le permitea achiziționarea de produse de calitate, de proveniență autohtonă sau străină. Or, sursele de informare despre existența acestora o constituiau ziarele, calendarele, precum și alte publicații în paginile cărora erau inserate reclame comerciale. Chiar de la apariția sa, la 1 ianuarie 1874, principalul cotidian de limbă germană din Transilvania, *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, a inclus în numerele sale cel puțin o pagină de publicitate.

Reclama unui produs cuprindea, de regulă, denumirea acestuia, o imagine sugestivă, precum și un text de prezentare a principalelor caracteristici. Expresie a progresului științific și tehnologic al epocii, publicitatea inserată în publicațiile germane din Transilvania demonstrează gradul de conectare al provinciei la circulația internațională a bunurilor, constituindu-se totodată în indicatori ai modului de viață al cetățenilor acesteia. Este interesant de remarcat faptul că, în paginile de reclame, întâlnim numeroase produse ale firmelor de prestigiu din centrul și vestul Europei – Maggi, Dr. Oetker, Julius Meinl s. a.– firme care, după 1989, au reintrat pe piața românească.

Femeile erau ademenite cu produse de îngrijire personală, cu articole vestimentare moderne, cu jurnale străine, cu biciclete și patine, precum și cu dispozitive, ustensile sau produse chimice menite a igieniza spațiile de locuit și a le ușura munca în gospodărie.

După descoperirea, în 1882, de către bacteriologul german Robert Koch (1843-1920) a bacilului tuberculozei, descoperire onorată în 1905 prin acordarea Premiului Nobel pentru medicină, preocuparea privind igiena personală, a locuințelor și a localurilor publice a luat avânt, ducând, în acest sens, la dezvoltarea unor produse chimice. Timp de mai mulți ani publicațiile autohtone au recomandat soluția *Perolin*, produsă de firma omonimă, fondată în 1904 la Dover²¹² drept *singur produs 100% eficient de purificare a aerului*

²¹¹ Harald Roth, *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2006, p. 167–189.

²¹² <https://trademark.trademarkia.com/perolin-since-1904-71640409.html>, accesat 28 oct. 2019.

din încăperile în care se adunau mulți oameni, recomandat de cele mai importante personalități din domeniul igienei. O altă invenție importantă, filtrul de purificare a apei, *Delphin*, era folosit în scopul reducerii cazurilor de febră tifoidă. Recomandat de Ministerul (cezaro-crăiesc) de război și de somități în igienă și bacteriologice de la universitățile din Budapesta, Viena și Praga, dispozitivul cu o capacitate de purificare de 60 de litri/oră, era comercializat la Sibiu din 1909. Aspiratorul era o altă invenție importantă, cu ajutorul căreia se obținea igienizarea superioară a spațiilor de locuit și a locurilor publice, reducând totodată efortul fizic necesar acestor operațiuni. Marca *Birum*, de calitate excepțională, premiată la Paris în 1907 și 1908, se putea achiziționa la Sibiu din 1909, la prețul de 60 K. Celor care locuiau în imobile fără canalizare și cameră de baie, le era destinat un produs local, cada firmei *Stuchlich*. Fabricată din tablă, aceasta avea atașată o sobiță care, în decurs de 45 de minute, reușea să încălzească 150 l de apă. Doritorii de baie la cadă nu erau nevoiți s-o achiziționeze, ci puteau s-o închirieze pe o zi sau pe o lună întreagă.

Compania Henkel, fondată în 1876, a lansat pe piață, în 1907, binecunoscutul *Persil*, primul detergent autentic, una dintre realizările importante ale industriei chimice de atunci²¹³. Produsele folosite la spălare, anterioare *Persil*-ului, nu erau altceva decât fulgi sau pulberi de săpun. Numele detergentului este derivat de la perboratul și silicatul de sodiu, principalele componente ale produsului. Din 1908, publicațiile din Sibiu au făcut reclamă noului detergent. Un altul, *Neobozon*, produs de Wilhelm Neuber din Viena și având în componența sa ozon, este prezentat drept detergent al viitorului. Săpunurile de rufe și-au împărțit încă mult timp piața cu detergentii, fiind de asemenea recomandate pentru calitatea lor superioară.

Mașinile de spălat, de mare ajutor familiilor și localurilor de alimentație publică, erau oferite celor interesați într-o mare varietate de mărci și modele. Mașina firmei *John's*, foarte complexă, îndeplinea funcții multiple. Alături de mașină de spălat propriu-zisă, aceasta putea fi folosită și drept cazan pentru fierberea rufelor, ca aparat de sterilizat, aparat de curățat perne și dune etc.

²¹³ <http://en.wikipedia.org/wiki/Persil>, pagină accesată la 28 octombrie 2019.

Alături de produse de igienă, aspiratoare, detergenți și mașini de spălat, periodicele sibiene au făcut publicitate unei multitudini de alte produse, printre care cele ale companiilor Weck, Dr. Oetker și Maggi.

La 1 ianuarie 1900 debuta povestea de succes a companiei Weck²¹⁴, fondată de Johann Weck și Georg van Eyck la Ölfingen, în Germania. Obiectul de activitate al acesteia era producerea de aparate pentru conservarea alimentelor prin sterilizare. Acest procedeu a fost elaborat de chimistul Rudolf Rempel, care l-a patentat în 1892. Chimistul german a perfecționat descoperirile precursorilor săi Guericke, Papin, Appert și Pasteur. Este interesant de subliniat faptul că produsele Weck s-au bucurat în epocă de o popularitate atât de mare încât au condus la crearea verbului *einwecken*, verb care, în limba germană, definește tocmai procesul de conservare prin sterilizare.

În 1891, dr. August Oetker²¹⁵ înființa la Bielefeld, în Germania, compania de produse alimentare care-i poartă numele. S-a lansat pe piață cu praful de copt pentru ½ kg de făină, produs recomandat în publicațiile transilvănene de la începutul secolului XX.

Elvețianul Julius Maggi, care în 1872 moștenise moara tatălui său, s-a numărat, la scurt timp după aceea, printre pionierii producerii de alimente la scară industrială. În 1897, și-a înregistrat compania la Singen, în Germania, unde se află și astăzi sediul ei central. În 1908 a apărut celebrul cub Maggi, de supă concentrată, urmat apoi de sosul omonim²¹⁶. Reclame pentru ambele produse se regăsesc ani de-a rândul în paginile publicitare.

În ajutorul gospodinelor veneau nu numai alimente concentrate, ci și noile tipuri de sobe de bucătărie, frigidererele, mașinile de tocat cu multe accesorii, precum și o multitudine de aparate acționate manual, precursoare ale roboților de astăzi.

Într-o reclamă din 1900, este prezentat un dispozitiv de imobilizare a găștelor, dispozitiv care facilita procesul de îndopare a acestora. Util în epocă – când carnea acestor păsări, dar mai ales ficatul mărit, din care se prepara

²¹⁴ https://de.wikipedia.org/wiki/J._Weck, pagină accesată la 28 octombrie 2019.

²¹⁵ http://www.linkfang.de/wiki/August_Oetker, pagină accesată la 28 octombrie 2019.

²¹⁶ <https://en.wikipedia.org/wiki/Maggi>, pagină accesată la 28 octombrie 2019.

deliciosul fois gras, aveau mare căutare – respectul instrument de tortură ne produce astăzi milă față de aceste ființe chinuite.

Incursiunea în universul publicitar al sfârșitului de secol XIX și început de secol XX ar putea continua cu nenumărate exemple foarte interesante. Produsele autohtone și străine, ofertate de paginile publicitare, stau mărturie atât pentru conectarea la modernitate a spațiului transilvănean, cât și pentru includerea lui în circuitul european al bunurilor.

Eiskästen
 Beste Konstruktion 1873
 Sparsam im Eisverbrauch
 Grosse Auswahl! Billige Preise!
 Prospekte auf Verlangen gratis u. franko
Josef Jikeli, Heltauergasse 47

Neuheit pro 1890.
Universal-Küchen-Maschine.
 Sie kocht, presst, rührt, zerkleinert.
 Alle Theile sind gut verjüngt.
 Leichteste Reinigung, leichtster Gang.
 Zum Paluccieren, Fleischschneiden, Gemüseschneiden, Geröstschneiden.
 Diese Maschine (wie wohl amovell, Fleischschneidmaschine „Caterpillar“ etc.) enthält keine Querschnitte zu billigen Maschinen.
Heinrich Kröger, Hermannstadt, Grosser Ring.
 Handlung für Haus- und Küchengeräte, erdgeschützte Lager von Maschinen, Apparaten, etc. Stationen für Eisenbahn, Schienen, Telegraphen etc.

Stuechli's heizbare Badewannen.
 Diese nur 18 1/2 ...
 Gebaut in 7, Stunden für 100 ...
 ...
Gustav Stuechli,
 Hermannstadt, Hermannstr. 13

„Standard“-Fleischschneidmaschinen
 mit Patent-Messerschnitzung sowie Bestandteile hierzu sind billig zu haben bei
Andreas Rieger
 landw. Maschinenfabrik, Eisenwerke und Eisenwarenhandlung Hermannstadt.

Das wichtigste
 Hausgerät für jede Familie ist in der
„John's Voldampf-Waschmaschine“
 vereinigt. 3854 2
 Verwendungsarten: als Waschmaschine, Wasserkochkessel, Sterilisierapparat, Desinfektionsapparat, Bett/edernreinigungapparat usw.
 Verkaufsstelle: Haus- und Küchengeräte-Handlung
Josef Jikeli, Heltauergasse Nr. 47.

Julius Meinl, Kaffee-Tee-Import
 Romänische Zentrale:
Hermannstadt
 Elisabethgasse 51-53

Filialen:
Hermannstadt
 Königin Mariastrasse 24
Kronstadt
 Michael Weissgasse 11
Temesburg
 Skt. Georgplatz 4
Mediasch
 Kleiner Marktplatz

MEINL-KAFFEE
 täglich frisch gebrannt.

SCHOMANN & DUSANOVIC
 LEGUJABB SZAB VÁGÓ ÉS
 TÖMÉS MŰD.
 NEUESTE PATENT SCHOPPUNGS
 UND SCHLACHT METHODE.

Vorrichtung zum Stopfen von Gänsen.
Carl F. Jickeli, Hermannstadt.

Roth'scher Gulasch-Extrakt
 (neueste Erfindung)
 ist das einzige Mittel, um ein feines
Gulasch
 von schönster Färbung, deliciaem Geschmack und
 Soft schnell und bequem zu bereiten. Enthält
 beste und reinste Fette, die richtige Menge von
 Gewürzen, daher jede weitere Zubat entfällt.
 Für jede Haushaltung, Restaurant, Kasernen etc.
 unbezahlbar.
 Preis einer Tafel für 4-5 Kilo Fleisch 80 S.,
 einer kleinen Tafel für 1 Kilo Fleisch 20 S.

Zentral-Depôt:
F. Berlyak,
 WIEN,
 I., Naglergasse Nr. 1.
 Zu haben in allen Spezerel- und Delikatessen-
 handlungen.
 Kleinste Probefendung Sk. 4.— franco gegen
 Nachnahme. (42677) 2-5

Kataloge deutsch und
 magyarisch gratis und
 franko

**TRIUMPH-
 SPAR-HERDE**

Kataloge deutsch und
 magyarisch gratis und
 franko

Vertretung: **Hermannstadt**
Josef Jickeli, Heltauergasse 47

2077 1

Fleisch hackmaschinen
 verzinkt in 10 verschiedenen Grössen
 lagernd zu billigsten Preisen.

4806 1

Sämtliche Bestandteile
 zu Fleischhackmaschinen stets vorrätig.
Neuheit! Neuheit!

Fleischhackmaschinen durch Auswechseln
 von Welle und Ring auch als
 Saftpresse und Passiermaschinen
 zu verwenden.

Carl F. Jickeli
 Hermannstadt.

Infolge der überaus hohen
 Preise der Sauerwässer,
 empfehle ich um so mehr
 die bewährten

„Delphin-Filter“
 welche garantiert Typhus-
 bazillenfreies Trinkwasser
 liefern und daher sicheren
 Schutz gegen die Typhus-
 gefahr bieten.

Gutachten:
 K. u. k. Reichs-Kriegs-
 ministerium. — Hygie-
 nische und bakteriolo-
 gische Institute der
 Universitäten von Bu-
 dapest, Wien, Prag und
 der bedeutendsten Insti-
 tute des Auslandes!

Generalvertreter und Lager:
And. Rieger, Hermannstadt
 Leistung pro Stunde 60 Liter
 Preis 33 K.

Neuauflage-Erfindung!

Zimmer-Staubsaugapparat „Birum“

Der einfachste gründlichste & billigste Staubsauger für Teppiche und Polstermöbel.

Preis 60 K

Unentbehrlich für alle Privathäuser, Pensionen, Hotels, bessere Theater usw.

Der „Birum“ wurde mit folgenden Medaillen ausgezeichnet:
 Vermeilt Medaille: Preisanschreibung Leipzig Paris 1907.
 Solenne Medaille: Hauswirtschaftsausstellung Paris 1907.
 Solenne Medaille: Kochkunst- und hygienische Ausstellung von Paris 1907.

„Birum“ macht Klopfen und Bürsten überflüssig, saugt den Staub vollständig auf, ohne die Gewebe abzunutzen.
 „Birum“ nimmt wenig Raum ein, wird mit Leichtigkeit von einer Person gehandhabt.
 „Birum“ ist von vorzüglicher solider Konstruktion, ist ein vollständig hygienisches Reinigungsmittel, da nicht der geringste Staub aufgewirbelt wird.

Vertretung und Lager
And. Rieger, Eisenhandlung, Hermannstadt.

Schicht's Hirsch-Seife

ist die Beste!

Gehält im Sommerwind
 Gedulicht auf grüner Au —
 Liegt still so fest im Spind
 Als Stolz der braven Frau.

Jede gute Mutter

gibt ihrer Tochter mit der Wissenschaft nach folgenden kostbaren Rat:
 „Nimm Deine Wäsche vor dem gewöhnlichen, wenn auch billigen Seifen, Wasche Sie nur mit Schicht's Hirsch-Seife. Du wirst Deine feinen Leinen-Damaste, die zarten Spitzen und zarten Flaellen sowohl, wie jede andere Wäsche, weiss und bunt, ohne auch große, wie bei anderen, dem Schicht's Hirsch-Seife schon und konserviert die Gewebe. Du wirst bei ausschliesslicher Verwendung von Schicht's Hirsch-Seife die besten Reinigungsergebnisse in Deinem ganzen Heim bei viel Mühe, Arbeit und Geld erlangen.“

Garantie für Reinheit K. 30.000.

Natürlicher feiner
Rindfleischgeschmack
 ist der grosse Vorzug der aus

MAGGI'S

Rindsuppe-Würfeln

hergestellten, anerkannt vorzüglichen
Rindsuppe

Preis **6** Heller

Nur echt mit den Namen **MAGGI** und der
 Schutzmarke Kreuzstern

Liebig's

Fleisch-Extract.

Nur echt mit dem blauen Namenszuge *J. Liebig* garantiert durch die Etiquette.

Ueberraschende Neuheit! 33 9 3

Keine Sorge am Waschtage durch

Persil

Modernes Waschmittel

Garantiert **unschädlich** und **ungefährlich!**
 Einmaliges Kochen — blendend weisse Wäsche
 Spart Arbeit, Zeit und Geld!
 Kein Waschbrett! Kein Reiben! Kein Bürsten!
Einmal verwendet — immer gebraucht
 Allein Erzeuger in Oesterr.-Ungarn: Gottlieb Voith, Wien, III/1
 Zu haben in allen einschlägigen Geschäften

Kocher auf Vorrat!

= Weck's Einmachgläser und Apparat =

sind das beste System zum Einmachen von Obst, Gemüse, Fleisch etc. und zum Sterilisieren von Milch und Fruchtsäften. Erprobt und bewährt!

Prospekte gratis und franko
JOSEF JIKELI
 Helftauegasse 47.
 = Verkaufsstelle der Firma J. Weck. =

Ein Kinder-spiel

ist die Verrichtung der Hauswäsche mit dem vollkommensten selbsttätigen Waschmittel von höchster Wasch- und Bleichkraft. Wäscht von selbst ohne jede Arbeit und Mühe, bleicht wie die Sonne, schont das Gewebe und ist absolut unschädlich.

Persil

Fabrik: **Gottlieb Voith, Wien III/1**
 Ueberall zu haben

Sie baden gut

ist ein gefeßlich geichüptes Wortzeichen für **Dr. Dettler's Badpulver**.

In der That, es gibt Millionen Damen, die mit Dr. Dettler's Badpulver 2 1/2 h gut baden und nie mehr zu der umständlichen und unvortheilhaften Badmethode mit Seife oder Dese zurückkehren.
 Man verlange ausdrücklich Dr. Dettler's Badpulver, da nur dieses das gute Gelingen der Bäderzeiten verbürgt.

Mit ausführlichen Rezepten überall in den Kolonialwaren-, Drogen- und Delikatessengeschäften vorräthig. Das epochemachende neueste Rezeptbuch wird auch unmontirt und portofrei zugesandt, wenn man eine Postkarte schreibt an

Dr. A. Dettler, Baden-Wien
 Stammhaus Bielefeld.

Coordonatele istorice ale apariției școlilor românești de fete din Sibiu

Viața culturală fără femei culte nu este cu puțință

(Septimiu Albini)

De la antropologia imaginarului la ideologie identitară

Curentele culturale care au circulat în Europa secolului al XIX-lea nu au ocolit nici Transilvania. Din acest motiv, educația diferitelor etnii de aici era privită ca educație națională și, prin aceasta, ca *temelie a națiunii*. În cazul românilor ardeleni, pedagogia națională își propunea integrarea tineretului în modul de simțire românesc prin studiul limbii, al istoriei, al literaturii naționale. Dar, ca să înțelegem particularul, trebuie să analizăm, fie și succint, generalul. Iar acest general, privit din perspectiva antropologiei imaginarului și a mentalităților colective, trimite la fenomenul transferului de sacralitate dinspre imaginarul de tip religios la cel de tip social și politic. În acest cadru, lumea de simboluri a conștiinței comunitare profunde face ca ideologia națională să nu fie (doar) un auxiliar al sacralității, deoarece, de acum, relatările Revelației sunt înlocuite de narațiunile mitice care se interțes (se inter-țes, mai corect exprimat) în textura metanarațiunii mentalităților colective. Or, în acest cadru, miturile moderne devin mituri politice. *Timpurile moderne, alături de numeroasele aspecte care par insensibile la supranatural, conțin evidente tendințe de sacralizare, resimțite în realitatea trăită și, nu în ultimul rând, în politică. La geneza modernității stă tocmai necesitatea redefinirii coeziunii sociale, politicul asumându-și, prin transfer de sacralitate, imensa putere a legăturii religioase. Sacralitatea politică în modernitate a câștigat teren pe măsură ce dimensiunea politică și-a cucerit autonomia instituțională în confruntarea cu religia tradițională, asumându-și propria sa*

*dimensiune „religioasă”, propriul caracter de sacralitate, propria prerogativă de a defini și semnifica existența umană terestră pentru individ și colectivitate*²¹⁷.

Trecând, de data aceasta, de la general la particular, mai precis la cel românesc transilvan, chiar dacă scopul era unul unitar, anume ridicarea nivelului cultural al românilor, metodele propuse spre a ajunge la acest scop au declanșat confruntări de idei în rândul elitelor. Antropologia imaginarului ne arată că influențele europene în cultura românească din Ardeal au creat germenii ideilor de laicizare a statului. Puse în practică, în practica politică, aceste idei vor determina noul stat laic să preia asupra sa – sub formă de instanță paternală, protectoare – o serie de funcții sociale pe care biserica le asigurase până în acel moment, fie că vorbim despre starea civilă, caritate, asistență ori educație.

Or, în noua conjunctură, *intelighentia* românească va urma două căi de abordare, diametral opuse, prima susținând păstrarea școlii sub oblăduirea bisericii, iar cealaltă, separarea școlii de biserică și preluarea funcțiilor de către stat. De altfel, evoluția învățământului românesc ardelenesc în secolul al XIX-lea se poate împărți în două perioade:

- a) cea cuprinsă în intervalul 1848–1868, când se va elabora Legea învățământului și când școala românească va cunoaște o dezvoltare importantă, legată, în special, de personalitatea lui Andrei Baron de Șaguna (vicar din 1846, episcop din 1848 și mitropolitul Ardealului între 1864 și 1873, anul stingerii sale din viață).
- b) cea de după 1868, când, după introducerea sistemului dualist în Imperiu, a încetat aplicarea legilor învățământului din Austria în Transilvania – care făcea, de acum, parte din *Transleithania* –, perioada culminând cu momente dificile pentru pedagogia națională, confruntată cu puternice tendințe de maghiarizare²¹⁸.

²¹⁷ Simona Nicoară, *Națiunea modernă. Mituri, simboluri, ideologii*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2002, p. 24.

²¹⁸ Paul Bruszanowski, *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848–1918. Între exigențele statului centralizat și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujană, 2005, p. 86–87.

La rândul ei, perioada (a) se structurează în trei subdiviziuni:

a.1.) Prima a fost epoca liberală, care a durat trei ani, din 1848 și până la abrogarea constituției austriece, la 31 decembrie 1851. Ideologul acestei reforme liberale a sistemului de învățământ a fost pedagogul german Franz Seraphin Exner, autorul documentului *Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesens in Oesterreich* („Proiect asupra principiilor de bază ale sistemului de instrucțiune publică din Austria”). Textul susținea o mai mare implicare a statului în procesul de învățământ, însă cu respectarea libertăților individuale. Altfel exprimat, proiectul de document prevedea o diminuare a rolului Bisericii Catolice în conducerea și inspectarea școlilor. Se preconiza, de asemenea, introducerea în programa școlară a unor noi discipline: limba maternă, istoria patriei, istoria universală, elemente de constituție, geografie, elemente de geometrie, elemente de istorie naturală, lucru manual. De asemenea, s-a considerat necesară dezvoltarea rețelei școlare, asigurarea unei pregătiri mai înalte dascălilor, inclusiv în școli pedagogice cu o durată de 1–2 ani, plus o salarizare corespunzătoare a acestora. Aceste principii se vor regăsi în constituția liberal-moderată din 4 martie 1849, emisă de împăratul Franz Iosif, la sfatul cancelarului și ministrului de externe austriac, Felix Prinț zu Schwarzenberg.

Intenția de a reduce influența bisericii catolice în învățământ nu a avut succesul scontat, opoziția clericală fiind destul de puternică. Spre exemplu, *Conferința episcopilor catolici* de la Viena, din 1849, a atras atenția că *școlile populare* au fost creația bisericii, iar împiedicarea preoțimii să supervizeze actul de învățământ ar declanșa anarhia în acest domeniu. O atitudine identică au avut și episcopii ortodocși, întruniți în *Sinodul general* de la Viena, din octombrie 1850 – iulie 1851, ei mergând pe mâna lui Andrei Șaguna, care susținea că învățământul confesional ortodox trebuie pus nu doar sub îndrumarea, ci și sub inspecția bisericii. Bisericile protestante, în speță cele din Ungaria și Transilvania, au militat cu obstinație pentru păstrarea autonomiei lor școlare și bisericești. Pe cale de consecință, a fost menținut principiul confesional de organizare a sistemului de învățământ²¹⁹.

²¹⁹ *Idem*, p. 88–89.

a.2.) Epoca neo-absolutistă (1852-1855). Prin abrogarea, la 31 decembrie 1851²²⁰, a Constituției din martie 1849, Imperiul Habsburgic va intra în epoca neo-absolutistă. Intenția cancelarului Felix Prinț zu Schwarzenberg era realizarea unei revoluții de sus în jos, cu scopul de a accelera centralizarea și modernizarea statului multi-etnic și multiconfesional. Moartea subită a cancelarului a stopat aplicarea planului, cel puțin pentru moment, iar împăratul, fără să mai numească un nou cancelar, s-a implicat direct în procesul de guvernământ, avându-l pe ministrul de interne, Alexander von Bach, drept *eminență cenușie*²²¹.

Abstracție făcând de regimul politic von Bach, regim care nu intră în sfera noastră de interes, aceasta a fost epoca în care învățământul din Imperiul Habsburgic a cunoscut un grad de dezvoltare pe care nu-l va mai atinge în deceniile următoare, cel puțin nu în provinciile orientale – Ungaria și Transilvania. Sistemul educațional este acum astfel gândit încât să devină un *corpus* funcțional, care pornește de la *Volksschulen* („școli populare”, adică școli primare) și ajunge la nivel universitar²²². În 1851 existau, în Ungaria și Transilvania, aproximativ 10.030 *școli populare*, iar la sfârșitul deceniului neo-absolutist erau aproximativ 12.000 astfel de instituții în Croația, Ungaria, Transilvania și la granița militară. Din 1853 s-a generalizat împărțirea școlilor capitale pe patru clase, astfel că absolvenții clasei a III-a a școlilor triviale (*trivium*: școală ce cuprinde trei părți)²²³ puteau să se înscrie în clasa a IV-a a școlii capitale. Școlile triviale care reușeau să înființeze o a patra clasă au primit numele de *școli parohiale capitale*, fiindu-le permis să elibereze certificate de absolvire echivalente celor emise de școlile capitale²²⁴.

²²⁰ Fiindcă rezultatul dezbaterilor făcute e că numita constituțiune nici în principiile sale nu corespunde referințelor Imperiului Austriac, nici în totalul dispozițiilor sale nu este realizabilă, Noi, după ce am examinat cu diligență toate motivele [declaram] memorata constituțiune din 4 martie 1849 afară de valoare și afară de toată activitatea legală (Patenta imperială, 31 decembrie 1851, tipărită în „Foaia legilor provinciale și a Gubernului”, Mănunchiul IV, 15 martie 1852, p. 91).

²²¹ *Enciclopedia Română*, ed. Corneliu Diaconovici, vol. I, Sibiu, 1898, p. 348.

²²² Jan Surman, *Universities in Imperial Austria, 1848–1918. A Social History of a Multilingual Space*, West Lafayette, Indiana, Purdue University Press, 2019, p. 49–50.

²²³ Denumirea lor își are originea în așa numitele *trivium*, școli ale Evului Mediu, termen care simboliza cele trei principale materii de studiu, adică gramatica, dialectica și retorica, adaptate, prin analogie, la nevoile practice ale scopului pentru care au fost create, anume citirea, scrierea, calcularea.

²²⁴ Brusanowski, *op. cit.*, p. 90.

Prin *Patenta imperială* din 14 septembrie 1852 s-au pus bazele unei organizări administrative uniforme în întreg Imperiul Habsburgic. În Marele Principat al Transilvaniei, prin *Decretul imperial* din 10 ianuarie 1853, s-au înființat zece cercuri administrative, numite în actele românești *prefecturi*, fiecare dintre acestea urmând a fi divizată în 6–12 preturi. Noua organizare administrativă a devenit cadrul pentru modernizarea învățământului din Imperiu. Fiecare unitate administrativă nou-creată avea câte o *secțiune pentru învățământul public*, constituită din *consilieri școlari*, responsabili de organizarea internă, precum și din *referenți administrativi*, responsabili de problemele „externe”, cu alte cuvinte, de cele privind dotarea școlilor. La scurt timp, mai precis în vara lui 1854, *secțiunile* respective au fost desființate, locul lor fiind luat de câte un *referent școlar*, subordonat direct Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Viena²²⁵. Anul 1854 a mai fost martorul emiterii unei legislații școlare unitare pentru învățământul mediu din provinciile apusene ale Monarhiei Dunărene. La 1 ianuarie 1855, același proiect, îmbunătățit în scurtul interval de timp, a fost promulgat pentru Ungaria, Transilvania, Croația și Voivodina²²⁶.

a.3.) Epoca ultramontanistă – a *școlii Concordatului* (1855–1860). Din acel an 1855 se constată o întărire a influenței catolice asupra învățământului din Imperiu. Unele personalități politice vieneze au considerat biserica romano-catolică drept extrem de utilă în politica de stat. Ca răspuns, ierarhii catolici, întruniți în *Conferința episcopală* de la Viena, din 28 aprilie – 17 iunie 1849, au propus, pentru prima dată, semnarea unui *Concordat* între Papalitate și Curtea imperială habsburgică, concordat prin intermediul căruia relațiile stat–biserică să fie puse pe baze noi. *Concordatul* a fost semnat, în 18 august 1855, inaugurând o nouă etapă a guvernării neo-absolutiste, ideologia căreia i s-a dat curs cu acest prilej fiind așa numitul *ultramontanism*. Acest curent ideologic, destul de răspândit în biserica romano-catolică, accentua autoritatea papală și promova un centralism excesiv în biserică. Dacă termenul *ultramontanism* s-ar traduce prin sintagma [*de*] *dincolo de munți*, atunci, prin

²²⁵ *Ibidem*, p. 93-94.

²²⁶ *Ibidem*, p. 94, cf. *Ordinăciunea ministerului de cult și învățământ din 1 ianuarie 1854 pentru toate ținuturile imperiului, prin care se publică dispuseciunile împărătești despre organizarea gimnaziilor*, în „Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat Transilvania. Cursul anului 1854. I. Secțiune. Mănunchiul XIX”, 14 mai 1854, p. 914-916.

definiție îi cuprindea pe toți catolicii din Europa Centrală și de Nord, care se orientau după directivele venite din Roma papală, cu alte cuvinte *de dincolo de munți*, din sudul Alpilor. *Concodatul* a fost privit ca fiind opera Sophiei von Wittelsbach, căsătorită von Habsburg, mama împăratului Franz Iosif²²⁷, și a arhiepiscopului de Viena, Joseph Othmar Ritter von [Cavaler de] Rauscher²²⁸, care, drept răsplată, a fost ridicat la demnitatea de cardinal. În noile coordonate, biserica a obținut un rol major în educație, precum și în alte domenii care, însă, nu intră în sfera de interes a acestui proiect²²⁹. Prevederile tratatului au nemulțumit cercurile liberale din Imperiu, care, cu amărăciune, au denumit școala austriacă drept *o școală a Concordatului*.

Din contră, adepții *Concordatului* au văzut în acest act nu doar un simplu amestec al bisericii în procesul de învățământ, ci și beneficiile angajării unui număr semnificativ mai mare de clerici în școli, cu dublu rezultat pozitiv: reducerea cheltuielilor în domeniul educațional, respectiv ridicarea standardelor din acest univers. Consecința a fost apariția unui număr ridicat de absolvenți, apti să devină funcționari publici, de care statul avea atâta nevoie. În fapt, noua situație a creat germele dezvoltării unei clase de mijloc cu rol semnificativ în istoria Imperiului²³⁰. Întregul sistem educațional era gândit de așa manieră încât să dea posibilitatea recrutării unor noi – unor repetate – generații, nu numai de funcționari publici, cum am arătat deja, ci și de fideli ai Imperiului Habsburgic, care să gândească și să acționeze în același spirit, ei fiind priviți ca liantul monarhiei²³¹.

În provinciile răsăritene ale Monarhiei Dunărene, inclusiv în Transilvania, la opoziția ideologică s-a adăugat dorința apărării identității naționale și confesionale. Ca rezultat al rezistenței depuse, bisericile necatolice din Ardeal au reușit să-și păstreze autonomia școlară. Preocupările elitei românești transilvane privind evoluția în domeniul educațional vor cunoaște un adevărat

²²⁷ Sophia von Wittelsbach (1805-1872) era fiica principelui elector de Bavaria, Maximilian al IV-lea (1799-1825), devenit rege al Bavariei, de la 1 ianuarie 1806, și a celei de a doua soții a acestuia, Caroline von Baden (Jiri Louda, Michael Maclagan, *Lines of Succession. Heraldry of the Royal Families of Europe*, 1991, p. 161 și table 81).

²²⁸ <https://www.britannica.com/biography/Joseph-Othmar-von-Rauscher>

²²⁹ Chris Cook, John Paxton, *European Political Facts 1848-1918*, London, Macmillan, 1987, p. 254.

²³⁰ Gary B. Cohen, *Education and Middle-Class Society in Imperial Austria 1848-1918*, West Lafayette, Indiana, Purdue University Press, 1996, p. 232-233.

²³¹ Pieter H. van der Planck, *Effects on Habsburg educational policies measured by census statistics*, în "Jezikoslovlje", 13:2, 2012, p. 373-393, la p. 374.

imbold odată cu venirea lui Andrei Șaguna ca înalt demnitar ecleziastic. Primul său demers, încununat de succes, a fost scoaterea școlii românești de sub „patronajul” episcopiei romano-catolice de la Alba Iulia, unde ajunsese din 1837²³². Apoi, dreptul de *supremă inspecție* a ierarhului ortodox de la Sibiu asupra școlilor confesionale ortodoxe din Transilvania, instituit unilateral de Sinodul ortodox din 1850, a însemnat *de facto* deplina autonomie școlară. Acest drept i-a fost recunoscut bisericii ortodoxe numai la 23 februarie 1859 și i-a fost adus la cunoștință la 13 septembrie 1861²³³.

Un moment crucial, incusiv pentru procesul de învățământ, l-a constituit (re)înființarea unei mitropolii ortodoxe românești în Transilvania – dispărută la 1700 odată cu trecerea mitropolitului Atanasie Anghel la Uniație –, în primul rând, prin separarea ortodoxiei românești de cea sârbească, de care depindea la acea epocă. Un prim pas a fost făcut la *Dieta de la Sibiu*, din 1863, când limba română a fost declarată limbă oficială în Transilvania, alături de maghiară și germană, iar ortodoxia privită ca autonomă și egal îndreptățită cu celelalte confesiuni²³⁴. La presiunea Curții imperiale vieneze, unde Andrei Șaguna – din 1850 Andrei Baron de Andrei Șaguna – era, pe bună dreptate, apreciat, *Sinodul de la Carloviț*, din august 1864, a acceptat ideea separării celor două ortodoxii (sârbească și românească) și înființarea unei mitropolii românești ortodoxe separate, *coordinată* cu cea sârbească – adică autocefală. În ajunul Crăciunului, cu alte cuvinte, la 24 decembrie 1864, împăratul a scris cu propria-i mână actul de înființare a Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania și Ungaria:

²³² Josif Uilacan, *Despre biserică și școală în anul Marii Uniri*, în „Revista Bistriței”, XXXII, Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, 2018, p. 189-220, la p. 190.

²³³ Brusanowski, *op. cit.*, p. 97.

²³⁴ *Dieta de la Sibiu* din 1863 (de fapt, prima sesiune a fost în 1863, iar a doua în 1864) a fost prima astfel de adunare după anul revoluționar 1848 și prima în care românii au avut majoritatea. Aceasta s-a datorat faptului că regimul liberal, instaurat în Imperiul Habsburgic în 1860, a creat o fereastră de oportunitate pentru români, ei având în Dietă 48 deputați, față de cei 44 ai ungarilor, respectiv 33 ai sașilor. În 1863, împăratul Franz Iosif a convocat forul legislativ transilvan pentru data de 1 iulie, la Sibiu, urmând a fi discutate 11 propuneri incluse pe ordinea de zi. Ne interesează doar primele două: 1– *recunoașterea națiunii române și confesiunile ei*; 2– *recunoașterea limbii române ca limbă oficială, alături de maghiară și germană*. Dar, pentru o corectă informare a cititorului român de pe ambii versanți ai Carpaților, menționăm și propunerea nr. 10: *introducerea cărților funciare*, o realitate a zilelor noastre doar în zonele din România care au făcut, la un moment dat, parte din Imperiul Habsburgic (Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvanei (1863–1864)*, Cluj, Editura Dacia, 1979, p. 81-83).

Iubite baron de Șaguna! Ascultând cererile românilor gr. orientali din Transilvania și Ungaria, în consonanță cu intențiunea manifestată prin rezoluțiunile mele din 27 septembrie 1860 și din 25 iunie 1863, am încuviințat ca pentru dânșii să se înființeze o Mitropolie independentă, coordonată cu cea sârbească, și ca Biserica episcopescă din Transilvania să se înalțe la demnitatea metropolitană. Totodată, aflu a te denumi pe Domnia Ta de arhiepiscop și mitropolit al românilor greco-orientali din Transilvania și Ungaria./ Viena, în 24 decembrie 1864./ Francisc Iosif²³⁵.

După instaurarea Dualismului Austro-Ungar, în 1867, urmează, începând chiar din anul următor, o nouă etapă în istoria învățământului din Transilvania, în situația în care legile din monarhie nu s-au mai aplicat în fostul mare principat. Din acest an, pentru învățământul primar din întreaga Ungarie s-a aplicat legea ministrului cultelor, Josef baron Eötvös²³⁶, care prevedea:

- o obligativitatea școlarizării pentru toți locuitorii între 6 și 15 ani;
- o libertatea învățământului, în sensul că părinții își pot trimite copiii la orice școală vor;
- o în cazul școlilor confesionale românești, autoritatea bisericii este garantată constituțional prin articolul IX, cu excepția dreptului de supremă instrucțiune, care devine un apanaj al statului.

²³⁵ Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie Ortodoxă română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 295–296.

²³⁶ În calitate de ministru al Educației, Josef baron Eötvös de Vásárosnamény, care nu a fost ardelean (născut la Buda și decedat la Pesta), a susținut înființarea, la Cluj, a unei universități cu predare în limbile maghiară, română și germană, însă demersurile sale au fost zădărnice de naționaliștii maghiari. În 1872, la un an după moartea baronului, aceștia vor înființa la Cluj *Universitatea Franz Josef*, cu predare în limba maghiară și doar cu catedre de limba română, respectiv germană (Ignaz Goldziher, *Tagebuch*, hrsg. V. Alexander Scheiber, Leiden, Brill, 1978, p. 284; József Ruzsoly, *Zur Institutionsgeschichte der parlamentarischen Wahlprüfung in Ungarn 1848-1948*, în „Ungarn-Jahrbuch”, Band 12, Jahrgang 1982–1983, München, 1984, p. 149–168, la p. 151). Universitatea a funcționat până în 1919, când a fost înlocuită de *Universitatea Regele Ferdinand I*. Lucrarea baronului Eötvös, *A nemzetiségi kérdés*, a fost tradusă în română de Server Bocu – economist și ziarist bănățean, cu studii la Viena și Paris, redactor la ziarul *Tribuna* din Arad, ministru în guvernul Iuliu Maniu, mort în închisoarea din Sighet – cu titlul *Chestiunea de naționalitate*, văzând lumina tiparului la Arad, în 1906, la Tipografia George Nichin. În ziarul *Tribuna* din Arad, nr. 122, an X, miercuri 28 iunie (11 iulie) 1906, p. 6 se află un anunț-reclamă al cărții în discuție, cu precizarea: *prețul 2 coroane plus 10 fileri porto* (http://documente.bcuccluj.ro/web/bibdigi/periodice/tribunapoporului/1906/BCUCLUJ_FP_P2514_1906_010_0122.pdf).

Urmează tendințe de maghiarizare forțată în școlile românești, fiind de amintit aici doar legile din 1879 (limba maghiară devine materie obligatorie din al doilea an al școlii populare), 1883 (introducerea limbii maghiare în școlile secundare) și 1891 (predarea limbii maghiare de la vârsta de trei ani). Apoi, în 1893, crește salariul învățătorilor la o sumă mult mai mare decât poate susține biserica locală²³⁷.

„Acei stegari ai culturii naționale”

Revista *Transilvania* pe anul 1911 găzduiește, în paginile sale, o contribuție a profesorului Ioan Lupaș, intitulată *Înființarea „Asociațiunii” și conducătorii ei*. Încă de la început, autorul afirmă: *Cea mai de căpetenie problemă pentru un popor care vrea să scape de jugul robiei sufletești și trupești, este să-și creeze o cultură proprie, cu ajutorul căreia să pună în lucrare toate forțele sale intelectuale și fizice [...] amorțite prin o îndelungată stare de letargie*. Conștient de puterea, dar și de valoarea conexiunilor interculturale, profesorul Lupaș nu uită să precizeze că *o cultură cu totul independentă, din chiar originea sa, nu ne poate arăta istoria*. Din acest motiv, influențele și împrumuturile străine pot fi transformate de fiecare popor, *imprimându-le notele distinctive ale caracterului său național*. În mod firesc, acele *influențe culturale străine trezesc naționalitatea și o îndeamnă ca, la rândul său, aceasta să-și creeze o cultură proprie, care, prin notele sale*

²³⁷ Onisifor Ghibu, *Scoala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, București, 1915, p. 18.

*distinctive și originale, să fie în stare a contribui ea însăși la îmbogățirea, sau măcar la varietatea culturii generale*²³⁸.

În continuare, autorul atrage atenția asupra faptului că unele dintre drepturile politice câștigate de românii ardeleni în timpul monarhiei bicefale – atâtea câte au fost, multe, puține – erau într-un permanent pericol de a fi pierdute. În schimb, câștigurile culturale s-au dovedit trainice, exemplul cel mai grăitor pentru mijlocul secolului al XIX-lea fiind fondarea Astrei sau *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*²³⁹.

Privind peste timp, *Asociațiunea* a fost poate *cel mai spectaculos salt calitativ în șirul bătăliilor pașnice ale românilor pentru drepturi naționale, la capătul a numeroase acumulări cantitative*. Un salt calitativ determinat de un complex de împrejurări în care o componentă de neînlocuit a fost *pregătirea, generație după generație, atât a beneficiarilor ei, cât și a creatorilor săi*²⁴⁰.

Lipsa unei societăți cultural-literare începuse a se face simțită la românii ardeleni, motiv pentru care aceștia au înființat, la Sibiu, *Societatea filosoficească a neamului românesc în Mare Prințipatul Ardealului* și a cărei prim manifest programatic va fi reprezentat de prospectul *Vestirilor filosoficești și moralicești* din 1795²⁴¹. Mai târziu, pe la 1850, tineri, pe cât de entuziaști, pe atât de nerealiști, își propuseseră fondarea unei academii române. Istoricul Ioan Lupaș susține că scânteia care va duce, doar peste câțiva ani, la înființarea Astrei s-a datorat apariției, la sfârșitul lui 1859, în publicația *Aradul vechiu* a unui fel de almanah literar, intitulat *Muguri*, care era adresat sau, mai degrabă, dedicat *sexului formos român*. Autorii afirmă că producția literară respectivă a apărut *prin conlucrarea junimei clericale și studioase a claselor gimnaziale superioare*, cuprinzând cincizeci și nouă poezii, unele originale, altele reproduse după autori cu renume. Publicația l-a determinat pe Zaharia Boiu să-i facă o recenzie extrem de severă, scriind că tot ceea ce este bun în

²³⁸ Ioan Lupaș, *Înființarea „Asociațiunii” și conducătorii ei*, în „Transilvania”, An XLII, nr. 4, iulie-august 1911, p. 326-348, la p. 326

²³⁹ *Ibidem*, p. 327.

²⁴⁰ Contantin Ittu, *Aspecte culturale din viața românilor ardeleni reflectate în „Telegraful Român” din Sibiu (1926–1928)*, în „Euroregionalia”, Muzeul de Artă Timișoara, Centrul de Studii Avansate în Istorie al Universității de Vest Timișoara, Anul 1, Nr. 1, 2014, p. 83-100.

²⁴¹ Gheorghe Chivu, *Traduceri și traducători în scrisul beletristic din secolul al XVIII-lea*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, anul X, nr. 1-4, ian-dec. 2016, p. 43-52.

ea nu este *propriu* (autentic), iar tot ce este propriu, nu este bun, în afară de trei poezii, care sunt *ca trei fire de măgheran între urzici*²⁴². Critica lui Zaharia Boiu a avut darul de a declanșa o discuție serioasă privind necesitatea înființării unei societăți literare. În acest sens, *Telegraful Român* va găzdui un articol în care se arată că nu studenții arădeni sunt vinovați de carențele apărute în *Muguri*, ci mai degrabă disfuncționalitățile societății transilvane românești, care nu le oferă posibilități de perfecționare și, în consecință, de exprimare: *Adevărat că copiii de la Arad & Comp. cu idei ungurești, cu sintaxă germană și cu cuvinte latinești nu putură produce o carte românească, și cu atât mai puțin o carte poetică; însă, oare, avem noi un Partenon român, niște sărbători olimpice unde să-i audă pe bătrâni vorbind românește? [...] Aceasta lipsește, cum a lipsit în tot trecutul românesc, care, în părțile sale mohorâte, se caracterizează, între altele, și prin totala lipsă de reuniuni, pe când, dacă am avea, nu o academie, ca a ungarilor din Pesta, ci numai o reuniune modestă, ca a sașilor din Transilvania [...] o reuniune pentru „cunoașterea literaturii române” și pentru „cultura poporului român”, dacă ne-am aduna sub forma asta legală în tot anul, odată la Brașov, apoi la Săcele, la Zărnești, la Făgăraș, la Sibiu, la Rășinari, la Săliște, la Hațeg și așa mai încolo, unde s-ar găsi niște cuartire modeste pentru confluenții reuniunii, apoi am trece și la Lugoj, Lipova, Arad și mai pe urmă la Cernăuți și Suceava – dacă dintr-o contribuție [...] s-ar forma un fond pentru o bibliotecă română, muzeu român etc., – dacă literații noștri, și mai ales cei începători, mai înainte de a-și da lucrările lor pe mâna fiilor lui Gutenberg, le-ar așterne acestei reuniuni spre o revizuire literară – cred că atunci ne-am putea cunoaște mai întâi slăbiciunile noastre, apoi le-am putea îndrepta și pe cele ale tinerilor [...] fără a-i descuraja și a-i desmânda poate pentru totdeauna de la literatură*²⁴³.

La puțin timp după acest demers jurnalistic, urmează, în publicația respectivă, o corespondență din Blaj, autor fiind profesorul Ioan Rusu, care, preluând și dezvoltând ideea, insistă asupra avantajelor apariției unei societăți literare, îndemnându-i pe românii ardeleni *a nu mai sta cu mâinile în sân, să le*

²⁴² Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna. Monografie istorică*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1909, p. 292; cf. *Telegraful Român*, 1860, nr. 8–9; la critica lui Zaharia Boiu răspunde profesorul *Dr. At. Șandor*, în nr. 13 al *Telegrafului Român*, luând apărarea elevilor săi.

²⁴³ *Ibidem*, p. 292–293; cf. *Telegraful Român*, 1860, nr. 12.

*pice mura în gură, ci să-și unească puterile și luminile minții pentru un demers care s-ar finaliza nu doar cu apariția mult-doritei societăți literare, ci îi va scăpa „de judecata lumii și de osânda posterității”²⁴⁴. Apelul a dat roade, căci, peste ani – spre exemplu, în *Telegraful Român* din 1913 – găsim un articol în care se vorbește despre *preoțimea noastră împreună cu învățătorii* ca fiind *stegari ai culturii naționale*²⁴⁵.*

„Vetre de educație”: familia și școala

De reținut că, de la fondarea sa, *Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român* a conceput și a pus în practică un program de emancipare prin cultură a românilor ardeleni. „Instrumentele” folosite în atingerea scopului au fost publicațiile – fie ele reviste, cărți ori calendare – și conferințele, iar publicul țintă al acestora îl constituiau cele mai diverse categorii sociale cu varii niveluri de pregătire. Un personaj colectiv țintă l-a constituit *femeia*, emanciparea și educarea sa ca mamă și gospodină, și, în același timp, ca păstrătoare a tradițiilor, educatoare naturală a tinerelor generații. Consecință firească a desideratului l-a constituit preocuparea pentru susținerea școlarizării copiilor, înființarea și sprijinirea școlilor, pregătirea dascălilor, editarea manualelor, alfabetizarea adulților²⁴⁶. Iar aceasta, în situația în care *femeile au fost în mod natural invizibile în ochii*

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 294.

²⁴⁵ *Telegraful Român*, anul 61, nr. 1, marți 1/14 ianuarie 1913, p. 2. Subiectul a mai fost dezbătut în Constantin Ittu, *Omilii nerostite*, Sibiu, Editura Andreană, 2012, cap. „Preoțimea noastră împreună cu învățătorii – acești stegari ai culturii noastre naționale în paginile Telegrafului Român (1813–1914)”, p. 200–221, la p. 203.

²⁴⁶ Elena Macavei, *Rolul Asociațiunii ASTRA în emanciparea femeii și educația copiilor*, în „Conferințele Bibliotecii Astra”, nr. 50/2010, p. 12–32, la p. 12-13.

istoriilor, în sensul că importanța muncii lor zilnice, influența lor în politică au fost în general trecute cu vederea, iar mobilitatea lor socială a fost discutată exclusiv cu referire la bărbați²⁴⁷.

Pedagogul Petru Șpan accentua asupra faptului că problema *cultivării femeii este vitală* [...] *întrucât femeii îi este rezervat locul de onoare în organismul omenirii, loc care, ocupat cu vrednicie, este chemat să dea direcțiune omenirii către idealul perfecțiunii omenești*²⁴⁸. Un alt pedagog, Vasile Grigore Borgovan (Borgovanu), în broșura *Ionel*, apărută în 1901, afirma: *Femeia, cu mintea luminată, cu inima înnobilită de sentimentele adevărului, binelui, dreptății și frumosului, cu voința tare și statornică a îndeplini ceea ce simte, va naște copii cu însușiri bune și îi va crește în adevăr, în dreptate, în înțelepciune și în dragoste de sine și de omenie*²⁴⁹. La rândul său, George Barițiu, unul dintre ctitorii Astrei, secretar și președinte al acesteia²⁵⁰, redactor al revistei *Transilvania*, a fost un consecvent creator de opinie favorabilă instruirii femeii, a educației copiilor și a tinerilor. Mai întâi, a fost nevoit să militeze împotriva politicii școlare a vremii, care defavoriza educația feminină, considerând inutilă instruirea școlară a fetelor. Armele sale au fost *cuvântul și pana*, el fiind sprijinit în demersul său de personalități transilvane de talia lui Visarion Roman, fondatorul Băncii Albina și membru corespondent al Academiei Române²⁵¹, Petru Șpan, pedagog de vocație, care *a pregătit 18 generații de preoți și învățători*²⁵², Daniil Popovici Barcianu, fiul preotului din Rășinari, Sava Popovici Barcianu și al preotesei Stanca (născută Cioran),

²⁴⁷ Peter Burke, *Istorie și teorie socială*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 66.

²⁴⁸ Macavei, *op. cit.*, p. 14; cf. Petru Șpan, *Întrebări de educațiune și instrucțiune. Studii pedagogice*, Sibiu, 1891.

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 15; am avut la dispoziție versiunea editată în *Biblioteca populară a „Asociațiunii”*, cu titlul *Ionel. Principii morale și creștinești de educațiune*. Cartea a VI. *Puterea pildelor în viața căsătoriților*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1908.

²⁵⁰ După moartea lui Cipariu și a lui Bologa, adunarea generală din Abrud (1888) *alege prin aclamațiune, cu o generală însuflețire ca președinte pe Gheorghe Barițiu, iar ca vicepreședinte pe Nicolae Popea vicar arhiepiscop[al] și în curând episcop al Caransebeșului* (Ioan Lupaș, *Înființarea „Asociațiunii” și conducătorii ei*, în „*Transilvania*”, An XLII, nr. 4, iulie-august 1911, p. 326–348, la p. 341).

²⁵¹ Bujor Surdu, *Visarion Roman (1833-1885)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, p. 35.

²⁵² Ioan Vlad, *Petru Șpan, dascălul de dăscălie al ardelenilor*, Brașov, Editura Pastel, 2013, *passim*. Ideile privind un sistem de învățământ românesc transilvan se regăsesc și articolul intitulat *La organizarea internă a scoleloru de fete*, pe care Petru Șpan l-a publicat în *Transilvania* anul XX, nr. 9-10, Sibiu, 1-15 mai 1889, p. 73-75.

profesor la Seminarul Andreian din Sibiu²⁵³ ori Ion Pop-Reteganul, apreciat de folcloristul Ion Mușlea – directorul Bibliotecii Universității din Cluj, membru corespondent al Academiei Române – *drept cel mai mare folclorist al Ardealului*, fiind probabil cel mai citit autor al epocii, de către țărani români din Transilvania²⁵⁴.

De altfel, Petru Șpan (1860-1911) afirma că educația se face în cele două *vetre de educație*, adică atât *în familie*, cât și *în școală*. El a insistat pentru întocmirea unui plan de învățământ în care conținutul disciplinelor pedagogice să fie conectat la mediul natural și social în care viețuiau viitorii elevi, predarea acestor discipline urmând să se facă în limba română²⁵⁵. Onisifor Ghibu – cu seriozitatea studiilor sale în Germania –, îi va continua ideile și, în măsura posibilului, le va implementa după 1918²⁵⁶. Deși, în aceste coordonate, se poate vorbi despre introducerea *meritocrației*, ca principiu ce se impunea prin prisma ideilor despre modernizare, nu au existat dezbateri separate pe acest subiect în privința femeilor din mediul ardelenesc românesc al vremii. Și totuși, *meritocrația* – manifestă sau nu, dar prezentă – a avut darul de a asigura mecanismele pentru o nouă tipologie socială, cea a femeii învățate, a femeii cu carte²⁵⁷.

Spre a sensibiliza opinia publică în favoarea educației fetelor și a emancipării femeilor, Barițiu și cei care i-au fost alături în acest demers, au publicat articole pe teme pedagogice, răspândind astfel ideile unor corifei în domeniu precum Comenius, Rousseau, Herbart, Pestalozzi, Fénelon, Peter Petersen sau Diesterweg²⁵⁸. În plus, grupul Barițiu și cei care i-au împărtășit convingerile, au fost convinși de justetea dictonului, conform căruia *de educația femeii depinde reputația națiunii*. Desigur, perspectiva lor era una în acord cu epoca, cu alte cuvinte, erau convinși că buna creștere primită de fete de la părinți înțelepți și responsabili în familie era temelia cultivării interesului

²⁵³ *Biserica și școala*, Arad, anul XXVII, nr. 6, 9/22 februarie 1903.

²⁵⁴ Daniela Stancu, *Ion Pop Reteganu (1853-1905)*, în *150 ani de lectură publică. Biblioteca Județeană ASTRA Sibiu. Album documentar 1861–2011*, Sibiu, Editura Armanis, 2011, p. 119 și 145.

²⁵⁵ Theodor Gal, *Petru Șpan – activitatea și gândirea sa pedagogică*, București Editura Didactică și Pedagogică, 1979, p. 32.

²⁵⁶ Ștefan Dumitrescu, *Psihologia și pedagogia poporului român*, ePublishers, 2018, p. 137.

²⁵⁷ Dragoș Sdrobiș, *Limitele meritocrației într-o societate agrară*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 29.

²⁵⁸ Vasile Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania 1860–1918*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 90.

pentru știința de carte. În acest context, Barițiu îndemna *să ne luăm timp pentru a medita și asupra culturii femeilor noastre pentru că ea (femeia), prin copii, dă educațiune generațiilor viitoare*. În același timp, el atrăgea atenția: *să nu ne mai ocupăm ca diletanți de creșterea femeilor noastre ca să nu plătim odată cu viața noastră națională egoismul nostru*. Ca în orice curent de idei, apar și extremele, în cazul acesta, au apărut atât susținători radicali ai emancipării femeilor, cât și conservatori extremi. Cu umorul și ironia care l-au caracterizat, Barițiu își imaginează o femeie emancipată, dar și-o imaginează în așa fel încât să nu șocheze extremele, nu neapărat un ideal feminin: *Să ne creștem femei care să fie, cum zice poporul, și de rugă și de fugă, și de mamă și de doamnă, să se învârtă cu cheile de brâu în bucătărie și cămară ca și în saloane împrejur de oaspeți, să știe a comanda în sfera activității lor femeiești și să poată aprecia vocația bărbaților trecuți prin cursuri scholastice și ajunși la pozițiuni sociale pentru care cea mai înfricoșătoare pedeapsă e să tragă după sine o consoartă care să stea ca o mută în societățile cele mai alese [...] căci apoi să nu ne mai mirăm dacă unii tineri își caută soții din alte națiuni, precum nu avem dreptul să ne mirăm dacă fiicele noastre tremură de frica unor pețitori trecuți prin școale, dară bătărași și brutali în purtările lor [...]*²⁵⁹.

Marea problemă a învățământului românesc era, însă, lipsa școlilor de fete, într-o Transilvanie în care locuitorii germani și maghiari își aveau instituțiile lor de profil²⁶⁰. Din acest motiv s-au făcut insistente apeluri de strângere a fondurilor pentru construirea și, ulterior, întreținerea școlilor. Propunerea concretă pentru înființarea unui *institut pentru creșterea fetițelor române* a venit din partea referentului școlar Anania Trâmbițaș și a fost prezentată în Adunarea Generală a Asociațiunii de la Sighișoara, din 1879, propunere ascultată, dar căreia nu i s-a dat curs.

Din procesul verbal al ședinței Comitetului Asociațiunii, desfășurată la Sibiu, în 29 octombrie 1885, proces verbal semnat de Iacob Bologa, în calitate de vicepreședinte, respectiv Daniil Popovici Barcianu, *secretariu alu II-lea*, aflăm că *Asociațiunea pentru înaintarea în cultură a femeii române* a adresat

²⁵⁹ Horia N. Ursu, *Observatorul (1878-1885) – Tribuna de luptă a lui George Barițiu pentru emanciparea națională a românilor din Transilvania*, în Victor V. Greu (cord.), *Filologie și istorie – Omagiu Marii Uniri*, Sibiu, Societatea de Științe Filologice din România, Filiala Sibiu, 1990, p. 155-163.

²⁶⁰ Macavei, *op. cit.*, p. 19.

un *Apel către publicul român*. Chiar de la început, *Apelul* insistă asupra importanței *influenței ce femeia o are asupra creșterii morale, intelectuale și fizice a individului și, prin urmare, asupra progresului în cultura poporului*. Dacă, *până acum* – suntem la sfârșitul anului 1885 – Astra a acordat sprijin pentru *cultivarea secului bărbătescu, de acum încolo va contribui și pentru înaintarea în cultură a femeii române* [române]²⁶¹.

Pe cale de consecință, la adunările generale ale Asociațiunii, desfășurate la Brașov, Orăștie și Gherla s-a decis înființarea unei școli superioare de fete cu internat, sub auspiciile Asociațiunii, cu scopul ca fetele române să primească nu numai o creștere morală, intelectuală și fizică mai îngrijită, *care pe dânsele să le ridice la nivelul la care se află cu adevărat femeia din țările cele mai înaintate ale Europei și totodată să le facă a se simți și a lucra întru toate ca adevărate fiice ale poporului din sânul [cărui] au ieșit*²⁶². În plus, *pe lângă predarea învățământului obișnuit în opt clase*, urmau să se adauge două cursuri anuale complementare *care privesc mai aproape chemarea femeii* [drept] *conducătoare a economiei casnice*²⁶³.

Abordând aspecte financiare, procesul verbal aduce la cunoștința celor interesați ori preocupați de problemă că suma stabilită de adunările generale ale Asociațiunii spre a fi pusă la dispoziția comitetului pentru înființarea școlii de fete s-a dovedit insuficientă chiar și numai pentru terminarea edificiului propriu zis al școlii. Era vorba despre un edificiu aproape finalizat, iar aici nu au fost incluse în calcul cheltuielile pentru ridicarea unui internat, dotarea școlii, respectiv a internatului cu mobilier adecvat, precum și cu instrumentele necesare *cerințelor pedagogiei*. În aceste condiții, în primul rând, comitetul este îndrumat să facă apel la colecte pentru o completă acoperire a cheltuielilor. În al doilea rând, este sfătuit *să facă cu putință reducerea cât mai însemnată a taxelor pentru internat [și] crearea de locuri libere pentru fete mai sărmâne*²⁶⁴.

Mai târziu, în ședința *comitetului Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, ținută la Sibiu, în 21 iunie 1886

²⁶¹ Jacob Bologa, Daniil Popovici Barcianu, *Apel către publicul român*, în „Transilvania”, anul XVI, nr. 21-22, Sibiu, 1-15 noiembrie 1885, p. 169–170, la p. 169.

²⁶² *Ibidem*, p. 169–170.

²⁶³ *Ibidem*, p. 170.

²⁶⁴ *Idem*.

– procesul verbal fiind semnat tot de Iacob Bologa, vicepreședinte și Daniil Popovici Barcianu, *secretariu alu II-lea* – s-a făcut un nou *Apelu către publiculu român* pe tema înființării unei școli de fete²⁶⁵. Dacă, în linii mari, sunt reiterate ideile din precedentul *Apel*, acum este anunțată, cu nedisimulată bucurie, deschiderea școlii de fete și a internatului pentru anul școlar 1886/1887. Se precizează că *școala aparține școlilor numite, prin legea de stat, școli civile, are ca scop de a da o cultură generală, decât care mai înaltă nu se poate da femeii în școlile publice existente în patrie* [în Imperiul dualist], *și totodată a oferi ocasiune pentru dobândirea de cunoștințe folositoare în ceea ce privește practica vieții, care până acum a fost prea puțin luată în considerare. Iar internatul intenționează a oferi copilelor, ce vor veni din afară de Sibiu, îngrijirile trebuincioase în cele mai favorabile condițiuni*²⁶⁶.

Autorii *Apelului* consideră că acest sistem de școală cu internat oferă tinerelor nu numai posibilitatea de a *câștiga* cultură generală temeinică, ci și cunoștințe adecvate pentru *cultivarea limbii și literaturii noastre române*. În plus, elevele *vor avea ocasiunea de a învăța limba franceză și germană în conversație*, [precum] *și lucruri trebuincioase în economia casnică și viața socială*. [...] *Părinții care ar dori ca și cursul celor 4 clase primare să se facă tot în limba română* au această posibilitate, datorită faptului că Școala Reuniunii Femeilor din Sibiu, funcționând tot în același imobil, *va oferi instrucțiunea primară cerută, iar internatul asociațiunii va oferi îngrijirile trebuincioase întocmai ca și pentru elevele școlii civile și în aceleași condițiuni*²⁶⁷.

²⁶⁵ Iacob Bologa, Daniil Popovici Barcianu, *Apel către publicul român*, în „Transilvania”, anul XVII, nr. 13–14, Sibiu, 1–15 iulie 1886, p. 97–98.

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 97.

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 98.

Reuniunea Femeilor Române din Sibiu

O r, ideea înființării unei școli de fete a fost susținută și de *Reuniunea Femeilor Române din Sibiu*, dar, pentru a înțelege demersul *Reuniunii*, trebuie analizat contextul apariției acesteia. Analiza pornește de la consecințele anului revoluționar 1848/49, consecințe care au provocat acutizarea spiritului de asociere al femeilor române din Transilvania, în scopul implicării lor în evenimentele educaționale ori social-politice ale vremii. Altfel spus, suntem în arcul cronologic care cuprinde a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de o mare importanță pentru evoluția condiției femeii române de pe aceste meleaguri, inclusiv, sub raport juridic. Mai precis, este perioada în care asistăm la implementarea în teritoriul transilvănean a două acte normative de o importanță majoră, *Codul Civil Austriac*, la începutul perioadei analizate, respectiv *căsătoria civilă*, la sfârșitul perioadei avute în vedere. Sub raportul educației feminine, asistăm, în epocă, atât la apariția și creșterea numărului de *școli de fetițe*, cât și la implicarea femeii în susținerea cauzei naționale. Un reper îl constituie tocmai apariția, respectiv activitatea reuniunilor de femei. Deși ne-am propus să ne rezumăm doar la cele sibiene, trebuie menționate *Reuniunea Femeilor Române* din Brașov, fondată la 12/24 martie 1850, reuniuni, societăți și comitete din Blaj, Arad ori din Sălaj, cu precizarea că toate au funcționat legal, după primirea aprobărilor necesare din partea Guvernului de la Budapesta²⁶⁸. Acestea nu au făcut altceva decât să continue și, în aceeași timp, să dezvolte programul de bază al *Reuniunii Femeilor Române* – de fapt, macedo-române²⁶⁹ – de la Buda, fondată în 1815,

²⁶⁸ Mariana Daneș, *Considerațiuni cu privire la activitatea femeilor române din Sibiu*, în „Cumidava”, nr. XXV, Brașov, 2002, p. 164–175, la p. 164-165.

²⁶⁹ La rândul ei, comunitatea macedo-românilor din Pesta, va solicita autorităților în drept, și va obține, înființarea unei școli, prin „permisul” nr. 16194/ 25 iulie 1808, denumirea acesteia fiind *Scola Romanesca normală în libera și krăiasca cetate Pest* (Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 22).

cu 33 de membre fondatoare și cu scopul manifest de a pune bazele unui fond pentru școlile ortodoxe din Ungaria²⁷⁰.

La Sibiu, *24 dame române*, soții de cărturari și mame minunate, active, cu convingeri patriotice însuflețite de prosperarea culturii și educarea tinerei generații lansează, pentru 7 noiembrie 1880, un apel prin care propun înființarea *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*. Inițiativa i-a aparținut Mariei Cosma, care declara că *rostrurile femeii sunt în familie, dar ele se extind dincolo de interesele domestice, îmbrățișând interesele societății, ale colectivității, ale neamului, ale bisericii și ale omenirii*²⁷¹.

La 8 iunie 1881, are loc prima adunare generală, cea de constituire a *Reuniunii*, cu 59 de participante. Dintru început, scopul declarat al acesteia a fost înființarea unei școli primare de fete și a unui internat cu săli spațioase la Sibiu, ideea fiind reluată cu aplomb în anii următori. Președinta Reuniunii, Maria Cosma, nepoata mitropolitului Miron Romanul (1874-1898) și a doua soție a lui Partenie Cosma, directorul *Băncii Albina*, a fost de părere că deși o cultură generală se poate obține la școli similare, în schimb, o *creștere românească nicidecum*. Ea considera că o școală superioară românească pentru fete *este o lipsă generală, nu numai în orașul nostru, ci în țara întreagă*. De reținut că Maria Cosma a condus *Reuniunea* în intervalul de la anul de înființare 1881 și până la retragerea forțată a familiei peste Carpați, la Călimănești și apoi la Iași, începând cu vara anului 1916. Implicarea în numeroase proiecte filantropice, de la școala primară pentru fete, continuată cu școala civilă, internatul, școala pentru industria casnică și menaj, alături de un spital organizat în timpul războiului, toate au fost rodul unei activități metodice și laudabile. La fel, având mereu susținerea soțului ei, Maria Cosma a reușit să susțină tot ceea ce avea legătură cu școala și cultura românească²⁷².

²⁷⁰ Valeria Șoroștineanu, *Reuniunea Femeilor Române din Sibiu în anii Primului Război Mondial*, în „Astra Sabesiensis”, nr.2/2016, Sebeș, Editura Argonaut, Asociațiunea pentru Literatura și Cultura Poporului Român, Despărțământul „Vasile Moga” Sebeș, 2016, p. 55-75, la p. 55.

²⁷¹ Daneș, *op. cit.*, p. 164–165.

²⁷² *Transilvania*, anul 75, nr. 10–12, oct.-nov.-dec. 1944, p. 888.

Orașul Sibiu a fost privit ca fiind cel mai adecvat scopului nobil propus, fiind reședința Mitropoliei Ardealului, sediul celei mai importante și, în același timp, celei mai mari bănci românești, *Albina*²⁷³, nu în ultimul rând, leagănul *Asociațiunii Transilvane pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român*. În plus, în vechiul burg au existat instituții educaționale pentru fete, cum a fost Școala Călugărițelor Ursuline, înființată în 1734, care, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, avea Preparandie pentru învățătoare, școală civilă de fete și grădiniță. Apoi, mai era Institutul Călugărițelor Franciscane, înființat în 1864, pe actuala Str. Dealului (Berggasse), în casa baronului Geringer, la inițiativa contesei Juliana Montenuovo – născută Batthyány (1827-1871) – soția comandantului militar general al Transilvaniei între 1861 și 1866, Wilhelm Albrecht Prinț de Montenuovo (1821-1895)²⁷⁴.

Tinerele de sorginte română se puteau orienta, astfel, spre institutele educaționale ale maicilor ursuline, cu germana și maghiara ca limbi de predare, sau franciscane, cu limba de predare maghiară, cu precizarea că prezența fiicelor de preoți nu era un lucru rar. Însușirea limbii statului ori a mediului cultural-politic dominant constituia, alături de condițiile de locuire, un argument în favoarea alegerii, respectiv a frecventării unor astfel de instituții educaționale, cu perspective de integrare și mobilitate socială²⁷⁵.

Tot în această perioadă, întâlnim și alte instituții cu profil educațional, cum au fost cele din Brașov și Cluj, unde tinerele care doreau să urmeze gimnaziul ori aspirau la statutul de învățătoare puteau urma fie Institutul

²⁷³ La 1871, sașii aveau 10 institute de credit, iar maghiarii 12, în timp ce românii ardeleni vor fonda o astfel de instituție în 1868. Experiența săsească în materie financiar-bancară va fi un factor de prim ordin pentru înființarea primei bănci cu un capital românesc. În Ungaria dualistă nu a existat o lege comercială proprie până în 1875, fapt care va permite înființarea Băncii *Albina* pe baza dispozițiilor Codului civil austriac, introdus prin *Patenta imperială* din 1 septembrie 1853. Potrivit acesteia, o societate de credit se putea înființa pe baza unei aprobări speciale, primită printr-un *rescript imperial*, în urma unui referat al ministrului de industrie și comerț. Referatul ministrului se întocmea pe baza cererii de autorizație pentru funcționare și a statutelor băncii, înaintate de către fondatori (Mihai D. Drecin, *Banca "Albina" din Sibiu. Instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 30). Un singur exemplu pentru sprijinul acordat mișcării culturale a românilor ardeleni: în anul 1891, banca a sprijinit 11 eleve ale școlii civile de fete cu internat, *din donațiunea de 1000 cr./coroane* (Octavian Goga, *Mijloacele de propagandă literară și culturală ale „Asociațiunii” și dezvoltarea lor*, în „Transilvania”, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 349-392, la p. 370).

²⁷⁴ Constantin Ittu, *Instantia crucis*, Sibiu, Editura Andreiană, Editura Universității "Lucian Blaga", 2016, p. 51.

²⁷⁵ Mihaela Grancea, Ioan Popa (coord.), *Viața cotidiană în Sibiu secolelor XIX-XX*, Sibiu, Editura Astra Museum, 2015, p. 165-166.

Francez pentru domnișoare din Brașov, fie Pedagogia de fete la Cluj. În Banat, mai precis la Arad, ființa o Preparandie pentru fete considerată a fi cea mai bună dintre toate cele amintite în aceste rânduri²⁷⁶.

Școala civilă de fete cu internat

Cum am arătat mai sus, în ședința *comitetului Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*, ținută la Sibiu, în 21 iunie 1886 a fost anunțată inaugurarea școlii de fete și a internatului pentru anul școlar 1886/1887. În prima monografie a școlii, cea din 1887, Septimiu Albini – profesor încă din acel prim an, iar din 1887 devenit director – a scris, aproape cu religiozitate, în primele rânduri: *În 15 septembrie nou 1886 s-a împlinit una dintre cele mai arzătoare dorințe ale poporului românesc din această monarhie. Prima școală de fetițe cu caracteru mai superioru s-a deschis în acea zi: „școala civilă de fete cu internatu”*²⁷⁷.

Noua instituție de învățământ a fost creată după modelul școlilor de stat din acea vreme, motiv pentru care Septimiu Albini (1861-1919) – după mamă, nepotul mitropolitului greco-catolic Alexandru Sterca Țoluțiu [nobil] de Cărpiniș (1853-1867) –, considera oportun să precizeze: *ea se ține de categoria școlilor așa numite „civile”, în care se primesc eleve care au trecut cursul de patru ani*

²⁷⁶ Șoroștineanu, *op. cit.*, p. 55-56.

²⁷⁷ S[eptimiu] A[lbini], *Școala civilă de fete cu internatu a „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român” din Sibiu. Monografie*, Gherla, Editiunea „Cancelariei Negruțiu”, 1887, p. [3].

ai școlii elementare sau primare. Planul de învățământ este cel uzitat și în școlile de stat, după cum de la sine se înțelege, cu convenita considerațiune la limba românească. [...] Accentuez aci numai atâta, că limbilor moderne li s-a lăsat importanța convenită într-un institut de fete. Limba maghiară se propune în toată extensiunea prescrisă de lege. Asemenea și limba germană și, ca studiu facultativ, și cea franceză se cultivă cu îngrijire, și printr-un metodu practicu și prin exerciții de conversațiune se dă toată silința ca elevele să și le însușească, ca astfel să poată vorbi între dânsese²⁷⁸. Accentul pus pe prezența orelor de limba maghiară se încadrează în siajul legilor din 1879, când această limbă devine materie obligatorie din al doilea an al școlii populare, respectiv cea din 1883, care prevedea introducerea sa în școlile secundare²⁷⁹. În plus, *instrucțiunea muzicală se află parte în mâinile, parte sub conducerea recunoscutului maestru, a d-lui profesor G. Dima de la Institutul Andrean [azi Facultatea de Teologie Ortodoxă] din Sibiu*²⁸⁰. Directorii școlii au fost, în ordine, Daniil Popovici Barcianu, Septimiu Albinu, cum am menționat deja, Ioan Popescu, Ioan Crișan și Vasile Bologa, care, în 1911, la un sfert de veac de la deschiderea școlii, va publica o prețioasă monografie a acesteia.

Autorul primei monografii insistă asupra importanței internatului, locul unde *elevele venite din locuri străine sunt adăpostite în localuri spațioase, construite conform tuturor regulilor pedagogice și igienice și – nu uită să adauge profesorul – sunt puse sub ocrotirea unui corp profesoral-pedagogic select, deoarece profesorii, profesoarele și guvernantele s-au ales și angajat cele mai apte persoane, din câte au concurat, profesorii în special, toți cu pregătire academică*²⁸¹. Direcțiunea internatului a fost asigurată, încă de la început, din 1886, de baronesa Elena Popp – o doamnă *cu animă* [suflet] *nobilă și cultură superioară, care, din iubire și devotament s-a consacrat grelei misiuni de a substitui pe maicele copilelor.*

²⁷⁸ *Ibidem*, p. 7.

²⁷⁹ Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 18.

²⁸⁰ Albinu, *op. cit.*, p. 8.

²⁸¹ *Idem*.

Era fiica fericitului Baron Ladislau Popp, fost vice-guvernator al Transilvaniei și președinte al Asociațiunii²⁸². Au urmat Elena Pătrașcu (1887-1912), Ana Broșteanu (1912-1913), Eugenia Greavu (1913-1916). În intervalul anilor 1916-1917 internatul a fost închis, iar din acel an directoare a devenit Leontina Bunea (1917-1919), urmată de Ana Broșteanu (1919-1923), Constanța Octavia Colbozi (după 1923). În noua clădire au fost mutate și clasele Școlii Civile Primare de Fete – cea mai mare realizare a *Reuniunii Femeilor Române din comitatul Sibiului*²⁸³, școală în care, în primul an, au fost înmatriculate 17 eleve în clasele I-IV – care funcționa din octombrie 1883²⁸⁴, unde, în prezent, este Școala ajutoare de hipoacuzici²⁸⁵.

Revenind la istoricul *Școlii civile de fete cu internat*, la celebrarea unui sfert de secol de activitate, în 1911, directorul acesteia, Vasile Bologa, a publicat, cum am precizat mai sus, o prețioasă monografie, în care a

²⁸² Vasile Bologa, *Școala civilă de fete cu internat a Asociațiunii. Istoricul înființării și dezvoltării în cei dintâi 25 de ani*, în „Transilvania”, nr. 4 jubiliar, iulie-august 1911, p. 409–456, la p. 436. Ca să înțelegem importanța acordată alegerii acestei prime directoare a școlii, precizăm că baronul Vasile Ladislau Popp (1819-1875) – născut la Berindu, jud. Cluj, ca de-al doilea fiu al preotului paroh greco-catolic Ananie Pop – a fost, mai întâi, *cancelist* (practicant) la *Tabla Regească* (Curtea de Apel) din Tg. Mureș, iar după absolvirea examenului în avocatură (*cenșura* de avocat) s-a stabilit la Reghin, unde s-a căsătorit cu Elena Oltean, strănepoată a lui Petru Maior. În 1859, Vasile Ladislau Popp devine consilier la Ministerul de Justiție din Viena, în decembrie 1860, consilier la Cancelaria Aulică a Transilvaniei, iar în 1861 este numit vicepreședinte pe probleme juridice al Guberniului Transilvaniei, fiind singurul român ardelean care a ocupat o atât de înaltă demnitate în istoria modernă a Transilvaniei. În 1865 a devenit, prin numire imperială, cel dintâi președinte al Tribunalului Suprem al Transilvaniei, iar, la inaugurarea lucrărilor acestei instituții, desfășurată la Viena, în 15 iulie 1865, în prezența împăratului Franz Iosif, baronul Reichenstein a ținut o cuvântare în care îl elogia pe proaspătul președinte al Tribunalului cu următoarele cuvinte: *Dacă aș avea, Maiestate, proces chiar cu tatăl lui Popp, nici atunci nu m-aș îndoi a concrete cauza mea imparțialității fiului*. În 1865, la 45 de ani, Vasile Ladislau Popp va fi numit consilier intim de stat al împăratului, primind și rangul de *baron imperial*, formula de adresare fiind, de acum încolo, *Excelența voastră* (Elie Dăianu, *Al doilea președinte al Asociațiunii Vasile L. Bar. Pop 1819-1875*, Sibiu, Editura „Asociațiunii” (Astra), 1925, p. 51, 64 și 65-66; Keith Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, Dacia, 1972, p. 67-71).

²⁸³ În 1876 are loc o reformă administrativă în partea de est a Monarhiei Austro-Ungare, implicit și în Transilvania, iar din acel an, Sibiul devine centrul administrativ (condus de un prefect) al comitatului cu același nume (Cornel Diaconovici, *Enciclopedia Română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 950-951). L-am ales pe bănățeanul Cornel Diaconovici (1859-1923), deoarece a fost nu numai prim secretar al Astrei, ci și redactor principal al *Enciclopediei române*, 3 vol., editate la Editura W. Kraft din Sibiu, 1898, 1900 și 1904. De asemenea, Diaconovici va edita un ziar care privea realitățile din regatul României după accederea la tron a regelui Carol I, ziar intitulat *Rumänische (Rumanische) Revue* (1885-1894), numai că, din cauza greutăților întâmpinate, va fi nevoit să-i mute sediul de la Budapesta la Reșița, Sibiu, în final, la Timișoara (Ileana Stanca Desa, *Presa comunității germane din România. 1919-1930*, în „Muzeul Național de Istorie a României”, nr. XII, București, 2000, p. 263-272, la p. 264).

²⁸⁴ Daneș, *op. cit.*, p. 168–169.

²⁸⁵ Cornel Lungu[†], *Sibiul românesc. Oameni și locuri*, Sibiu, Editura Salgo, 2010, p. 18.

menționat eforturile comune ale principalelor instituții ale românilor din Ardeal, și nu în ultimul rând, eforturile *Reuniunii de femei din Sibiu*²⁸⁶. Autorul nu ascunde frământările de început, prezentându-le cu un frumos parfum de epocă: *Alt capitol de sbucium a fost pentru stabilirea statutului de organizare al școlii și a planului de învățământ. Un mic tablou și despre acestea. Statutul de organizare al școlii și planul de învățământ s'a compus mai întâi pentru patru clase secundare și s'a prezentat comitetului în 7 August 1884, prin referentul comisiei Dr. D. P. Barcianu. Comitetul a primit statutul de organizare, cu privire la planul de învățământ însă a decis: să se compună pentru opt clase secundare. Astfel modificat planul de învățământ s'a înaintat adunării generale din Orăștie (la 17 August 1884) dimpreună cu statutul de organizare. [...] După resgândire de jumătate de an însă, se admite principiul: să se organizeze școala în 2 categorii. 1 Categoria 1 cu VI clase, pentru trebuințele clasei de mijloc a poporului român, iar categoria a 2 a cu VIII clase, pentru trebuințele clasei superioare a societății române, și încă două cursuri complementare (supletorii)*²⁸⁷.

La 16 februarie 1886, Barițiu trimisese o opinie separată, în care preciza că disputa pentru o școală fie cu patru, fie cu opt clase, *pe mine mă pune la stranie mirare*²⁸⁸. În cazul unei școli cu numai patru clase, nu merită sacrificiul făcut de comunitatea românească *pentru un edificiu pompos și pentru mobilarea lui*. Și continuă: *sau că doară comitetul votând proiectul de statut cu 8 clase a violat legea de instrucțiune Art. XXXVIII? Eu am cetit și studiat din nou acea lege întreagă și am aflat, că aceea prevede și școale de fete nu numai de 8, ci chiar și de 10 și 11 clase; [...] Voind însă Asociațiunea să înființeze o școală superioară așa numită civilă (Bürgerschule), apoi aicia §. 68 pretinde ca fetițele să frecventeze 4 ani, dară după §. 69 se pot primi în această școală superioară numai dacă vor produce testimoniu scolastic din a IV-a clasă elementară, sau dacă vor depune examen din obiectele clasei a IV-a elementară. Aci iarăși 4 cu 4 fac 8 clase [...] eu aflu necesitatea imperioasă de*

²⁸⁶ Șoroștineanu, *op. cit.*, p. 56.

²⁸⁷ Vasile Bologa, *Istoricul înființării*, p. 426.

²⁸⁸ *Ibidem*, p. 428.

a susținea și adopta pentru viitoarele școli de fete ale Asociației noastre numărul de opt clase²⁸⁹.

Anul întâi al Școlii civile de fete cu internat s-a deschis cu 43 de eleve, iar internatul cu 23 de eleve – diferența între cele două cifre fiind făcută de prezența elevelor externe – spre bucuria celor interesați, care priveau noul institut educațional românesc transilvan drept *sanctuarul nostru propriu*. În primul sfert de secol de existență, școala aceasta a fost frecventată de 2308 eleve, iar internatul a găzduit 1543 dintre ele, *din diferite ținuturi locuite de poporul român; un număr considerabil din România și Bucovina*, învățământul fiind organizat *după cele mai întemeiate principii pedagogice moderne*²⁹⁰.

De reținut că, în programul privind condițiile de primire în școală, erau prevăzute și cursuri aplicate, *pentru economie și industria casnică*, incluse la sugestia *Reuniunii femeilor române din Sibiu*²⁹¹. Cât privește, însă, programul cotidian al elevelor, *regulamentul interior* din 1887 prevedea că *elevetele trebuie să fie ocupate în majoritatea timpului, fără a fi peste măsură încordate, prin ocupațiune se dezvoltă educarea armonică a tuturor facultăților sufletești și trupești ale acestora. Regulamentul aduce precizări conceptului educațional de ocupațiune, prin aceasta înțelegându-se, pe lângă instrucțiune, lucrul de mână și meditațiunea și gimnastica, conversația și preumblarea*²⁹².

Încă din primul an școlar s-a instituit practica editării periodice a unui *anuar* al școlii, care urma să apară la finalul ciclului de învățământ, *anuar* ce conținea, în linii generale, o serie de capitole cu date și statistici. Însă, *în fruntea fiecărui Anuar s'a publicat și câte un tractat pedagogic, științific etc. izvorât îndeobște din trebuințele noastre proprii pentru o îndrumare firească și normală a educației și culturii femeii române*. Astfel, până în 1890, ele cuprindeau temele:

- ✓ *Necesitatea înființării de școli române pentru fete*, de Enea Hodoș, profesor (în 1886/7);
- ✓ *Limba română în școlile de fete*, de Septimiu Albini, profesor (în 1887/8);

²⁸⁹ *Ibidem*, p. 428-429.

²⁹⁰ *Ibidem*, p. 442-444.

²⁹¹ Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (mai departe DJSAN), Fond 45, Școala civilă de fete/Astra (1886-1949), 2/1901.

²⁹² *Ibidem*, 256/887, f. 6.

- ✓ *Învățământul pedagogic ca cel mai de aproape scop al învățământului educativ*, de Dr. Vasile Bologa, profesor (în 1888/9);
- ✓ *Individualitatea în educațiune*, de Dr. Petru Șpan, profesor (în 1889/90)²⁹³.

În schimb, *anualele* din prima decadă a secolului al XX-lea arată o nouă etapă în evoluția învățământului de acest gen, în care nu se mai impun precizări ori clarificări, ci se abordează subiecte discutate ori dezbătute în Europa. Doar câteva exemplificări:

- ✓ *Despre importanța educației fizice*, de Victor Păcală, profesor (1906/7);
- ✓ *Ifigenia în Taurida, de Goethe. (Studiu din literatura germană)*, de Dr. Ion Borcia [Borcea], profesor (în 1907/8);
- ✓ *Faust, de Goethe. (Studiu din literatura germană)*, de Dr. Eleonora Lemeny, profesoară (în 1908/9);
- ✓ *Cum să studiem?*, de Victor Stanciu, profesor (1909/10)²⁹⁴.

Din paginile *Anuarului* pe anul 1913 aflăm atât lista profesoarelor și pe cea a profesorilor, cât și materiile pe care le predau, iar la rubrica *Știri școlare*, întâlnim următoarea informație, care ne interesează în raport cu tema acestui excurs: Lucreția Grecean, profesoară suplinitoare, a predat limba maghiară și caligrafia în clasa I–II și *economia de casă* în cursul complementar (12 ore pe săpt.)²⁹⁵. *Materialul de învățământ* predat în anul școlar 1912-1913 a cuprins următoarele cursuri pentru clasa I-a: *religiunea și morala, limba română*, cu ore speciale de gramatică, *limba maghiară, limba germană, aritmetica*, inclusiv *geometrie și desemn aritmetic, istoria naturală, geografia, lucru de mână, desemn [desen], caligrafie, muzică vocală și gimnastică* – în total, 12 materii. La clasa a II-a s-au predat următoarele: *religiunea și morala, limba română*, cu gramatică, *limba maghiară, limba germană, aritmetica*, aici fiind inclusă și geometria, *istoria naturală, geografia, lucru de mână, desemn, caligrafie, muzică vocală și gimnastică* – în total, 12 materii. Clasa a III-a: *religiunea și morala, limba română, limba maghiară, limba germană, aritmetica, geografie, istorie, chimie, lucrul de mână, desemn, muzică vocală, gimnastică* – în total, 12. Materiile clasei a IV-a a fost: *religiunea și morala, limba română, limba*

²⁹³ Bologa, *op. cit.*, p. 452.

²⁹⁴ *Ibidem*, p. 452-453.

²⁹⁵ *Anuarul școlii civile de fete cu internat și drept de publicitate a „Asociațiunii...” pe anul școlar 1912-1913*, publicat de Dr. Vasile Bologa, director, Nagyszeben (Sibiu), Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1913, p. 43.

maghiară, limba germană, aritmetică, geometrie, fizică, istorie, igienă, economia de casă, lucru de mână, desen, muzică vocală, gimnastică – în total, 14 materii. La cursul complementar elevele aveau de învățat la religie, limba și literatura română, istorie, pedagogia de casă, limba maghiară, limba germană, fizică și chimie, limba franceză, economia de casă, lucru de mână, pictură, muzică instrumentală (pian sau violină)²⁹⁶. Periodicul școlii ne oferă și o listă a cărților și revistelor avute la dispoziție de eleve. Mai întâi, cărțile: Carmen Sylva, *Poveștile Peleşului* (5 ex.), Al. Odobescu, *Mihnea Vodă cel Rău* (2 ex.), Gr[igore] Alecsandrescu [Alexandrescu], *Proză și versuri* (2 ex.); revistele avute la dispoziție au fost *Transilvania* (Sibiu), *Hivatalos Közlöny* [Monitorul Oficial] (Budapesta), *Telegraful Român* (Sibiu), *Drapelul* (Lugoj), *Viitorul* (București), *Natura* (București), *Deșteptarea* (Brașov)²⁹⁷.

Anuarul pe anul următor, 1914, începe cu un lung articol, pe nu mai puțin de 15 pagini, intitulat *Educația caracterului*. Se afirmă că toată lumea vorbește despre caracter, dar fiecare îl înțelege și îl explică în felul lui. Formarea caracterului constituie *o problemă* care a preocupat, rând pe rând, aproape pe toți oamenii luminați ai omenirii și în parte aproape întreaga omenire²⁹⁸. Urmează, ca și în numărul anterior, *materialul de învățământ*, care, în linii mari, nu diferă de cel prezentat deja în rândurile de mai sus, motiv pentru care evităm repetiția.

La 1914, când *Școala Civilă de Fete a Asociațiunii* a trecut printr-o serie de probleme financiare, pe prima pagină a *Telegrafului Român* apărea un editorial ce solicita elitei românești să acorde un interes real învățământului românesc pentru fete, învățământ care avea menirea de a ridica structura de mijloc a societății românești. Apoi, în testamentul său întocmit în 1915, Mitropolitul Ardealului, Ioan Mețianu (1899-1916), lăsa o parte din averea sa pentru o mânăstire de călugărițe în Ardeal și, dacă nu ar fi fost posibil, banii urmau să fie folosiți pentru înființarea de școli pentru fete, deoarece era la fel de necesar ca societatea să se ocupe de creșterea acestora²⁹⁹.

²⁹⁶ *Ibidem*, p. 45-55.

²⁹⁷ *Ibidem*, p. 67-68.

²⁹⁸ *Anuarul*, 1914, p. 3-17.

²⁹⁹ V. Șoroștineanu, *Învățătoarele de la școala confesională ortodoxă a Arhiepiscopiei Sibiului. Între acceptare și necesitate*, în „Astra Sabesiensis”, nr. 1/2015, Sebeș, Ed. Argonaut, Asociațiunea pentru Literatura și Cultura Poporului Român, Despărțământul „Vasile Moga” Sebeș, p. 92.

Anuarul pe 1915 debutează cu rubrica *știri școlare*³⁰⁰, după care urmează un model de împărțire în rubrici și capitole ca și numărul precedent, model păstrat și în aparițiile următorilor ani. Aflăm de aici personalul școlii și al internatului, *conspectul* elevelor înmatriculate în anul școlar respectiv, date statistice, *mijloace de învățământ*, cu alte cuvinte, ce cărți reviste și ziare au avut la dispoziție elevele, fonduri de binefacere, selecții din cronica școlii și a internatului, examene, înștiințări pentru anul viitor.

În *Anuarul* pe 1916 răzbate preocuparea pentru influența nefastă a războiului asupra procesului de învățământ. *Înceiem al doilea an școlar de la începutul războiului. [...] publicul nostru, deși absorbit desăvârșit de jertfele și procupațiunile războiului, a dat dovezi de orientare mai temeinică și mai înțelegătoare cu privire la cercetarea școlii. [...] În urma acesteia, ordinea și frecvența școlii s-a îmbunătățit foarte mult, încât dezvoltarea învățământului s-a continuat în mod normal și cu rezultat îmbucurător*³⁰¹.

După Unirea din 1918, Consiliul Dirigent al Transilvaniei Banatului și ținuturilor românești din Ungaria, organism politic provizoriu, cu atribuții legislative, executive și administrative limitate în Transilvania, în perioada 2 decembrie 1918 - 4 aprilie 1920, a decis preluarea conducerii serviciilor publice din ținuturile unite cu Regatul României, una dintre acțiunile decise fiind naționalizarea tuturor școlilor din Ardeal. Pe cale de consecință, *Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Transilvania* a hotărât, prin dispoziția nr. 5.742 / 14 iunie 1919, să se organizeze licee de fete în orașele Sibiu, Arad și Cluj, la început cu 5 clase, urmând să se completeze succesiv până la 8 clase. În acest scop, a fost înaintată *Comitetului Asociațiunii* adresa nr. 7.198/ 29 iunie 1919 cu propunerea ca școala civilă de fete să fie declarată desființată, iar profesorii, profesoarele și elevele acestei școli să treacă la liceul de fete de stat, în grija Asociațiunii rămânând doar internatul. Comitetul Astei acceptă propunerea (adresa nr. 399/15 iulie 1919), în varianta unei fuziuni a școlii civile cu liceul înființat de stat – în cele din urmă, s-a procedat la transformarea școlii civile în liceu. În anul școlar 1919/1920, noul liceu a funcționat cu clasele I-V (în primii patru ani de studii existând clase paralele), cu 20 de profesori și 497 eleve. În internatul administrat în continuare de Astra

³⁰⁰ *Anuarul*, 1915, p. 3-4.

³⁰¹ *Anuarul*, 1916, p. 3.

erau adăpostite 161 eleve. Funcționarea liceului în aceeași clădire cu internatul, în condițiile creșterii numărului elevelor, a afectat buna desfășurare a procesului educațional. Problema localului va marca întreaga existență a liceului în perioada 1919-1945. Din anul școlar 1922/23, liceul a purtat numele de *Școala secundară de fete*, gradul II, în acel an încheindu-se ciclul de opt clase. Prin decretul nr. 3866/22 decembrie 1925, școala a primit numele de *Liceul de fete Domnița Ileana*, – după numele principesei Ileana a României (1909-1991), fiica cea mică a regelui Ferdinand I al României și a reginei Maria –, nume păstrat până la reforma școlară din 1948, când liceele au fost intitulate simplu și numerotate ca *Școli Medii*³⁰².

După Unire, în școlile ardelenе s-au adoptat planurile de învățământ din Vechiul Regat, schimbări importante având loc la nivelul cursului superior – echivalent claselor V-VIII –, reorganizat pe trei secțiuni, *clasică, modernă și reală*, în conformitate cu reforma lui Spiru Haret din 1898. Au fost aduse critici aspre atât noilor programe, prea încărcate, cât și deselor schimbări de manuale și programe. Astfel, consilierul școlar al Consistoriului evanghelic C.A. Sibiu, Carl Albrich, cerea, la un moment dat, ca *munca școlii să fie scutită de graba mare, cauzată de încărcarea programei analitice spre a rămânea mai mult timp pentru o tratare temeinică și adâncire în materia reclamată de adevăratul scop cultural educativ al liceului*³⁰³.

La liceele de fete, în locul limbii latine se ținea un curs de educație și gospodărie. În cursul superior al liceului, obiectele comune celor trei secții erau religia, româna, franceza, germana, dreptul constituțional, economia politică, filosofia, istoria, cântul și gimnastica. La toate acestea, se adăugau, la secția clasică, latina, greaca, desenul, matematica și fizica, apoi, la secția reală, matematica, științele naturale, fizica, engleza sau italiana, geografia, igiena și desenul liniar, în timp ce, la secția modernă, era vorba despre latină, geografie, matematică, științele naturale, fizică, igienă și desen. Cele două secții ale liceelor de fete, clasică-modernă și modernă, aveau ca obiecte comune religia, româna, franceza, germana, istoria, filosofia și pedagogia, instrucția civică, istoria artelor, educația, gimnastica, gospodăria și lucrul de

³⁰² Ioan Popa, *Liceele teoretice sibiene între 1918-1948*, Sibiu, Editura Magister, Casa Corpului Didactic, 2005, p. 19.

³⁰³ *Ibidem*, p. 32.

mână. Separate erau latina, geografia, matematica, fizica, științele naturale, dicția și desenul (secția clasică-modernă), respectiv, italiana sau engleza, matematica, anatomia, filosofia, igiena și pictura (secția modernă). Invățământului religios i s-a acordat o atenție deosebită până la 1948, când a fost interzis de autoritățile comuniste³⁰⁴.

Liceul de fete de Stat din Sibiu

In noile coordonate, ulterioare anului 1918, se va edita *Anuarul Liceului de fete de Stat din Sibiu, împreună cu internatul de fete al „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român”*, pe anul școlar 1921/22, publicat de Dr. Vasile Bologa, director, Sibiu, Tiparul Tipografiei „Dacia Traiană”, 1922. Știrile din anul școlar respectiv sunt unele firești pentru un proces de învățământ în plină transformare și umbrit de unele incertitudini. Însă, aceste stiri au fost dublate de informații privind festivitățile și ceremoniile publice desfășurate de autoritățile române³⁰⁵. Paginile următoare sunt rezervate atât unui tabel nominal, desfășurat pe mai multe pagini, cu elevele înscrise, cât și a unuia cu personalul didactic (p. 9-14), după care ne este pus la dispoziție *materialul de învățământ* (p. 15-18). *Liceul de fete de Stat* va prelua o parte din corpul profesoral al fostei *Școli civile de fete*, precum Eugenia Tordășianu (născută la Bozovici/Caraș-Severin și cu școala normală făcută la Győr), Delia Olariu, Eleonora Lemeny-Rozvany, Silvia Porsche, Pulcheria Smigelschi, Sabin Oprean. Continuitatea s-a caracterizat și prin

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 31.

³⁰⁵ *Anuarul*, 1922, p. 3-8.

păstrarea conducerii liceului, căci dr. Vasile Bologa, director al școlii civile din anul 1893, și-a menținut funcția până în 1926, când s-a pensionat. În continuare, conducerea a fost asigurată de profesoare, nu de profesori³⁰⁶.

În acel *Anuar* pe anul școlar 1921/22, inedite sunt cele două „grupe” de eleve, prima fiind a *elevelor înmatriculate în anul școlar 1921/22 la liceul de fete de Stat din Sibiu* – cu *tabloul examenelor particulare* și cel al listei *elevelor care au depus examen de corigență în Sept. 1922* –, iar cea de a doua, a *elevelor din internatul „Asociațiunii”*³⁰⁷. Conform unui alt tabel, majoritatea acestora erau, sub raport confesional, ortodoxe, urmate, procentual, de cele greco-catolice, la care s-a adăugat un număr redus de romano-catolice și doar câteva luterane, reformate, unitariene, respectiv israelite.

În privința naționalității lor, majoritatea o formau româncele, dar apare o elevă de naționalitate franceză, respectiv o săsoaică³⁰⁸.

Urmează obișnuitele rubrici: *date statistice* ori *mijloace de învățământ*. La această ultimă rubrică se precizează că instituția a avut 1007 cărți *la finea anului 1920/21*, iar în anul școlar următor, liceul a achiziționat 361 publicații, dar a primit și 1548 de cărți sub formă de donații: 1) Ministerul instrucțiunii publice din Franța, 180 opere franceze; 2) Dr. N[icolae] Ittu, medic în Sibiu, *Odele lui Quintus Horatius Flaccus*, plus *Cicerone, Despre bătrânețe*, precum și un *Dicționar mitologic*; 3) Comisiunea monumentelor istorice pentru Transilvania: *Urme al războaielor romanilor cu dacii*, de I. Mațian; 4) dr. I. P.-Voinești, prof. de universitate în Cluj, *Privire generală asupra Geologiei României*, [donație] de autor; 5) Locusteanu, *Rănitul*, episod dramatic din războiul cel mare, [donație] de autor; 6) Secretariatul General al Instrucțiunii publice din Cluj a făcut, de asemenea, o generoasă donație. În privința ziarelor și a periodicelor, din lista îmbogățită, a dispărut, cum era și firesc, *Hivatalos Közlöny* [Monitorul Oficial] de la Budapesta³⁰⁹.

Ziua Mamei va deveni, în anii '30, o sărbătoare tradițională a școlilor de fete, fiind organizată în jurul lui 21 mai, ziua Sfinților Împărați Constantin și

³⁰⁶ Popa, *op. cit.*, p. 57-58.

³⁰⁷ *Anuarul*, 1922, p. 19-27.

³⁰⁸ *Ibidem*, p. 28.

³⁰⁹ *Ibidem* p. 30-31.

Elena. Pentru această festivitate, școlile românești erau mobilzate de *Societatea Femeilor Ortodoxe Române*³¹⁰.

Interesul tot mai mare pentru învățământ, reflectat în numărul mare de solicitări de frecventare a cursurilor liceale, a avut drept consecință necesitatea construirii unui nou sediu. Piatra de temelie a imobilului din str. Carmen Sylva – actuala clădire a Facultății de Litere și Arte, Bulevardul Vicoriei nr. 10 –, a fost pusă în anul 1937, iar construcția a fost finalizată în anul 1940. În toată acea perioadă, cursurile s-au ținut în clădirea *Liceului de băieți Gheorghe Lazăr*. Din cauza condițiilor politice și istorice de după 1940 – cedarea Ardealului de Nord Ungariei Horthiste – Universitatea din Cluj este nevoită să-și mute temporar sediul în Sibiu și, din lipsa unui sediu, cursurile vor fi ținute în incinta *Liceului de fete Domnița Ileana*. Prezența universitară a avut și efecte colaterale pozitive, în sensul că, în 1942, *Academia Teologică Andreană* va primi dreptul de a elibera diplomă de licență³¹¹. În 1945, imobilul revine proprietarului de drept, *Liceului Domnița Ileana*, care, din 1948 se va numi *Școala medie nr. 3*, apoi, din 1970, primește denumirea de *Liceul Teoretic Octavian Goga*, fiind mutat într-o nouă locație, iar din 2005 va deveni *Colegiul Național Octavian Goga*, care în anii 2004, 2007, 2010, 2013, 2016 și 2019 obține certificatul de *Școală Europeană*³¹².

³¹⁰ Popa, *op. cit.*, p. 66.

³¹¹ *Ibidem*, p. 18.

³¹² <http://wikimapia.org/5695358/ro/Colegiul-National-Octavian-Goga>

Școala de menaj și industrie de casă

Am menționat deja că *Reuniunea Femeilor Române din Sibiu*, înființată în anul 1881, și-a înscris în raportul de constituire, din 7 noiembrie 1880, ca scop principal, *înființarea unui institut român de creștere pentru fete, împreună cu internat în Sibiu*. Obiectivul a fost realizat, cum am menționat mai sus, atât prin înființarea unei *școli de fetițe* – de fapt, a *Școlii Civile Primare de Fete*, în 1883 –, cât și a unei *școli civile de fete cu internat*, în 1886. Inițiativa particulară a avut un rol hotărâtor, președinta *Reuniunii* fiind vioara întâi, după cum aflăm din chiar documentele de epocă: *toate (școala de menaj și industrie) au fost înființate la inițiativa doamnei Maria Cosma*³¹³. Profilul acestei nepoate a mitropolitului Ardealului, Miron Romanul (1874-1898), se regăsește inclusiv în mesajul epistolar către unchiul ei, în care îl felicită pentru *ținuta demnă* avută în Camera Magnaților³¹⁴, când s-a discutat legea pentru înființarea grădinițelor de stat, cu limbă de predare obligatorie, limba maghiară. Scrisă într-un stil elegant, dar ferm, telegrama trimisă de *Corneliile române, îngrijorate de soarta Grachiilor lor*, a fost semnată de 42 de membre ale *Reuniunii*³¹⁵.

Însă una dintre „ctitoriile” *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*, și a președintei sale, Maria Cosma, *Școala de menaj și industrie de casă* – care, peste ani, își va schimba denumirea în *Școala profesională de fete* – a demonstrat că expozițiile organizate de elevele acestei școli, alături de cele ale *Școlii civile de fete*, au convins mulți părinți că *școala noastră este la fel de*

³¹³ Șoroștineanu, *Reuniunea*, p. 65.

³¹⁴ *Camera Magnaților* – sau *Főrendiház* în maghiară, respectiv *Magnatenhaus*, în germană – a fost, până în 1918, prima cameră a Dietei Ungariei, forul legislativ suprem din jumătatea estică a Dublei Monarhii. Cealaltă s-a numit *Camera reprezentanților* – sau *Képviseelőház*, în maghiară –, din ea făcând parte reprezentanți aleși prin scrutin electoral (Maria Berény, *Poveștile caselor. Români în Buda și Pesta*, Giula-Gyula, 2013, p. 60-62).

³¹⁵ Șoroștineanu, *op. cit.*, p. 58; cf. Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Romanul (1874-1898), după acte, documente și corespondențe*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1986, p. 128.

*bună ca cele străine*³¹⁶. Totodată, prin intermediul *Anuarului Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*, Maria Cosma precizează: *cu inima plină de indignare am descris ambiția părinților de a-și crește fetele în școli străine, înconștrii, cei mai mulți, de crima ce comit și umilirea ce aduc școalelor noastre susținute cu atâta jertfă din partea particularilor inimoși și organizate însutit mai bine pentru trebuințele noastre. Am criticat și lipsa de educație națională și rațională a fetelor noastre*³¹⁷.

Valoarea de necontestat, pentru acel timp și peste timp, a periodicului Reuniunii, *Anuarul din Sibiu*, este probată inclusiv de faptul că este menționat în cartea autoarelor Mary Zirin, Irina Livezeanu, Christine D. Worobec, June Pachuta Farris, intitulată *Women and Gender in Central and Eastern Europe, Russia, and Eurasia* (Routledge, 2007, 2091 p.), volum despre care se afirmă că *este prima bibliografie cuprinzătoare, multidisciplinară, apărută în mai multe limbi în ultimul mileniu atât pe tema "Women and Gender in East Central Europe and the Balkans" (vol. I), cât și pe cea care privește "The Lands of the Former Soviet Union" (vol. II). Cartea acoperă teritorii vaste din [fostele imperii] imperiile țarist, habsburgic și otoman, precum și din Germania ori Grecia [...]. Subiectele sunt dintre cele mai diverse, de la statutul legal [al femeilor] la tradițiile de căsătorie [și includ] aproximativ 30.000 de intrări bibliografice publicate până la finalul anului 2000, la care se adaugă site-uri web, precum și contribuții nepublicate până în acel moment*³¹⁸.

Că ideea unor instituții românești, precum *Școala de menaj și industrie de casă*, era una bună o dovedește inclusiv un articol din *Gazeta Transilvaniei*, apărută la Brașov, în 1912, intitulat *Școale de menaj pentru țărance*. Între altele, articolul accentua rolul benefic avut de școala de menaj pornind de la relatarea unui deputat român în parlamentul de la Budapesta. Parlamentarul respectiv povestea că *în turneul meu [electoral de] acum patru ani am fost invitat, la prânz, la un popă din Munții Apuseni. Om bun și de ispravă, român neprihănit, ca toți moții și mai avea creștinul și două fete ca doi bujori. Pe cât erau de frumoșele, pe atât de slăbuț se pricepeau ele la bucătărie. La prânz*

³¹⁶ *Cuvânt de deschidere ținut de doamna Maria Cosma la adunarea generală [a Reuniunii femeilor române din Sibiu] din 14 iunie, 1914, în Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1913/14, Sibiu, Editura Reuniunii, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1914, p. 10.*

³¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

³¹⁸ <https://www.amazon.com/Gender-Central-Eastern-Europe-Eurasia/dp/0765607379>

fusese destulă voie bună, dar mâncărurile cu atât mai subțiri, ba încă și afumate, iar serviciul la masă, lipsit de orice gust. După patru ani, adică anul trecut, mi-am făcut turneul prin cerc [prin circumscripția sa electorală]. Poftindu-l preotul la prânz, deputatul a avut parte de o mare surpriză, situația era cu totul schimbată [...]. Masa curată ca cerceul și împodobită cu flori, bucatele fine și gustoase, fetele și mai frumoase și pedant de curate. Secretul acestei prefaceri? Fuseseră amândouă, în acest răstimp, la școala de menaj din Sibiu³¹⁹. Gândind gospodărește, autorul articolului afirma că ar fi de dorit înființarea mai multor instituții de profil – în Brașov, Sibiu, Deva, Hațeg, Caransebeș, Lugoj, Arad, Cluj, Dej, Abrud etc.–, rezultatul ar fi că o singură elevă a acestor școale va fi în stare să învețe pe celelalte tovarășe din sat și curentul de primenire se va înfăptui în curând³²⁰.

Cuvântarea cu care Maria Cosma a deschis adunarea generală a *Reuniunii*, din 9 iunie 1912, ne aduce noi elemente privind situația *Școlii de menaj*, în sensul că a fost angajată *din toamna trecută, dșoara V. Greavu*, ca inspectoare și profesoară de limbi străine. Noua achiziție a fost profesoară *la Institutul Oteteleşanu, susținut de Academia Română și absolventă a Școlii Superioare de menaj din Freiburg/Fribourg*. Capacitățile noii angajate au permis reorganizarea școlii de menaj din Sibiu, păstrând tot ce a fost necesar din vechiul program, pe care l-a îmbogățit cu ceea ce s-a putut aplica locco din programa școlară din Freiburg/Fribourg. În același timp, a fost creat un curs de doi ani *pentru fete harnice și talentate, dar lipsite de mijloace*, care își propun să se califice *de conducătoare superioare de menaj și industrie casnică. Este un câștig dublu, atât pentru fete, deschizându-le o carieră nouă, dar mai ales pentru familiile române, care nu vor mai fi silite să-și angajeze puteri străine*³²¹.

Vorbitorul a reiterat o veche dorință, în legătură cu *internatele de băieți și mesele studenților*, care era, în opinia sa, *cea mai arzătoare necesitate culturală a momentului*, una de care ar trebui să se ocupe *toate reuniunile de femei din centre cu liceu*. Argumentația e mișcătoare, tulburătoare, de-a

³¹⁹ *Școale de menaj pentru țărance*, în „Gazeta Transilvaniei”, anul LXXV, nr. 9, Brașov, vineri 13 (26) ianuarie 1912, p. 1-2.

³²⁰ *Ibidem*, p. 2.

³²¹ *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1911/12*, Sibiu, Editura Reuniunii, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1912, p. 8-9.

dreptul: *Dvoastră știți cu toții, cât au să sufere bieții băieți, chiar și cei cu mijloace materiale, departe de casa părintească; cu cât mai grea e însă viața acelor cari, pe lângă studiul încordat, trebuie să-și câștige pâinea de toate zilele cu lecții private, cari sunt rău adăpostiți și și mai rău hrăniți. De creștere să nu mai vorbim. Cine să le-o dea, femeile cari și ele năcăjite și sărace luptă pentru existență, cele mai multe singure lipsite de cultură?*³²²

*Raportul Adunării Generale pe 1911/12 – firește, al Reuniunii –, anunță, printre alte probleme legate de clădiri, renovarea și adaptarea clădirii vechi pentru noile cerințe ale școlii economice și industriale. În noile condiții, edificiul reuniunii oferă toate încăperile, de care școala economică și industrială are trebuință ca școală și ca internat. De asemenea, un aspect important: cumpărarea realității [imobilului] din Berggasse [azi, str. Dealului] nr. 9, care are rolul de a adăposti școala pentru economia și industria de casă. Este vorba despre școala care a funcționat inițial, din 1905, la parterul edificiului Băncii Albina, din actuala Str. Mitropoliei nr. 16. Efortul nu a fost inutil, deoarece secțiunea industrială a fost frecventată de toate elevele care erau înscrise la școala de menaj, la care s-au adăugat și alte 6 tinere interesate. Cealaltă secțiune, pentru economia de casă (pentru menaj) a avut 18 eleve în primul curs, respectiv 24 eleve în cel de-al doilea curs, în timp ce la bucătărie fină s-au înscris doar 3 eleve, motiv pentru care acel curs nu s-a mai ținut în anul școlar 1911/12*³²³.

De asemenea, același *Raport al Adunării Generale pe 1911/12* menționează decizia comitetului de conducere ca anul școlar viitor al secțiunii de menaj să fie împărțit în două cursuri, unul de la 1 septembrie până la 31 ianuarie și altul de la 15 februarie până la 15 iulie, având a se ține și un curs separat de bucătărie fină de la 1 februarie până la 30 aprilie, iar la secțiunea industrială să se țină un curs de 5 luni din 1 septembrie până la 31 ianuarie și un al doilea curs tot de 5 luni din 15 februarie până în 15 iulie, precum și un curs de un an³²⁴.

Din *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1913/14* aflăm că la conducerea Școlii pentru economia și industria de casă din anul școlar

³²² *Ibidem*, p. 10.

³²³ *Ibidem*, p. 12-13.

³²⁴ *Ibidem*, p. 14.

respectiv s-a aflat (tot) *domnișoara Valeria Greavu, deși dânsa, de la 1 septembrie, a trecut în serviciul Asociațiunii, ca directoare a internatului acesteia*³²⁵. Am insistat pe sintagma *domnișoara Valeria Greavu* pentru a preciza că, atât în școala de fete germană, cât și în cea românească a timpului erau admise ca profesoare doar domnișoarele. Se considera că, prin mariaj, obligațiile asumate matrimonial nu-i permit unei căsătorite să se mai achite conștiincios de îndatoririle pedagogico-educative care-i revin. Din acest motiv, au părăsit școala două domnișoare profesoare, anume Tullia Bogdan, conducătoarea secțiunii de menaj³²⁶, și Virginia Podoabă, *măr[itată] dr. Ittu*, conducătoarea secțiunii industriale³²⁷. De altfel, nici soțul, dr. Nicolae Ittu, nu va fi străin de lumea școlii românești, deoarece, doar câțiva ani mai târziu, după preluarea de către statul român a liceului/colegiului Gheorge Lazăr (de azi), îl întâlnim ca medic al liceului și profesor de igienă³²⁸.

³²⁵ *Anuarul*, 1914, p. 14.

³²⁶ *Ibidem*, p. 14-15.

³²⁷ *Ibidem*, p. 15-16.

³²⁸ Popa, *op. cit.*, p. 54.

Eleve ale Școlii de menaj
(sursa: Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale, Fond ASTRA)

Eleve ale Școlii de menaj
(sursa: Revista Luceafărul, nr. 11, 1911, p. 251)

Revenind la anul școlar 1913/14, secțiunea de menaj a școlii a fost frecventată în primul trimestru de 15 eleve, iar în cel de-al doilea de 9. *Examenui semestrial s-a ținut la finea lui ianuarie a. c. și a dat un rezultat mulțămitor.* În schimb, secțiunea industrială a numărat 9 eleve în primul trimestru, iar în următorul 10 eleve. În plus, la această ultimă secțiune s-a ținut, în iulie 1913, un curs de vopsit cu culori vegetale, cu 22 de participante, lucru privit ca mulțămitor pentru scopul școlii³²⁹.

La sfârșitul lunii august 1914, anul de debut al Primului Război Mondial, în Sibiu au sosit primii răniți de pe front, iar spitalele care îi puteau adăposti au fost Spitalul Militar de Garnizoană nr. 22 și Spitalul civil (public) Franz-Iosif, spital ale cărui lucrări începuseră după 1904 și s-au închetat în chiar anul 1914. Până în septembrie, însă, cifra răniților s-a ridicat la 1000, majoritatea acestora fiind români. În acea situație, Maria Cosma, președinta *Reuniunii Femeilor Române din Sibiu*, a decis să pună la dispoziția Crucii Roșii clădirea Școlii de menaj și industrie de casă, de pe Str. Dealului (Berggasse), ca spital de rezervă, spital de rezervă gândit a avea douăzeci de paturi, cancelarie, bucătărie și sufragerie³³⁰. Spitalul a fost inaugurat în 2 noiembrie 1914, cu 21 de răniți și a funcționat neîntrerupt până la data de 1 octombrie 1915, timp în care au fost tratați 264 de ostași răniți, majoritatea lor fiind români, dar și maghiari, germani, polonezi, turci, evrei și sârbi. Serviciul a fost asigurat de dr. Nicolae Ittu³³¹, care a oferit asistență medicală gratuită, colectivul fiind completat cu superioara spitalului, Maria Buceșan și cu surorile de caritate Maria Radu, Veturia Lepădatu, Virginia Ittu, Ana Voileanu, Elena Muntean. Din cauza faptului că dr. Nicolae Ittu a fost trimis pe front, la 1 octombrie 1915, nu

³²⁹ *Idem.*

³³⁰ Șoroștineanu, *Reuniunea.*, p. 59; cf. *Act de caritate*, în "Telegraful Român", nr. 92, 1914, p. 375; *Îngrijirea răniților*, în "Telegraful Român", nr. 112, 1915, p. 455.

³³¹ Dr. Nicolae Ittu s-a născut în Vale/Săliștea Sibiului, la 15 octombrie 1874, a fost student medicinist la Universitatea din Budapesta între 1895 și 1900 – în carnetul de student, numele fiindu-i maghiarizat în Ittu Miklos –, s-a stabilit la Sibiu în jurul anului 1908, când își deschide un cabinet pe str. Regina Maria (azi str. Bălcescu) nr. 37. Va face parte din Comitetul director al Băncii *Lumina*, iar din 1912 va deveni *membu pe viață* al Reuniunii agricole române din Sibiu. După război, își va deschide, în februarie 1919, un cabinet medical pe str. Regina Maria nr. 36, iar din 1928, va deschide *Sanatoriul Dr. Ittu* din str. Copernic (*Arhiva fam. Ittu*, mulțumesc pe această cale domnilor Marian Bozdoc (Sibiu) și dr. Mircea Dragoteanu (Cluj) pentru informațiile suplimentare pe care au avut amabilitatea și generozitatea de a le oferi subsemnatului). La acest sanatoriu avea loc, *în jurul lui 1930, controlul medical obligatoriu pentru aprobarea cazării la sanatoriul de pe lângă Schitul Păltiniș. Dr-ul Ittu a construit la Păltiniș o cabană devenită celebră, astăzi cunoscută drept Vila Noica* – dr. M. Dragoteanu.

s-au mai trimis răniți aici. Buna organizare a acestuia a făcut ca arhiducele Franz Salvator să se oprească și la spitalul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu – întâmpinat fiind de mitropolitul Ardealului Ioan Mețianu – în vizita sa, efectuată la 15 ianuarie 1915, în calitatea sa oficială de inspector-general al Crucii Roșii³³².

De reținut că schimbările de natură demografică din perioada războiului au dus la creșterea rolului femeilor, fapt ce l-a determinat pe Roman R. Ciorogariu, episcopul ortodox al Oradiei (1921-1936) și membru de onoare al Academiei Române, să afirme public necesitatea recunoașterii dreptului *de a fi respectate*³³³. Pe de altă parte, David Prodan evoca starea dramatică în care se aflau elevii și studenții acelor ani: *Mi-a rămas în amintire mai mult foamea, decât învățătura*, iar în ultimii ani ai războiului *aceasta devenise cumplită*³³⁴.

Pe de o parte, toate acestea au fost dublate de schimbări politico-dinastice în Dubla Monarhie. În seara zile de 21 noiembrie 1916 a murit împăratul Franz Iosif, după o lungă domnie, el ajungând la tron în 1848, pe când avea 18 ani (se născuse în 1830). Ascensiunea la tron a nepotului și urmașului său, Carol I (IV) n-a avut audiența așteptată. Dacă evoluția războiului prim mondial nu a fost afectată de decesul imperial, în schimb acest eveniment funerar a avut consecințe pe planul loialității dinastice. *Pentru mulți dintre ofițerii români, chiar și printre soldații simpli, a fost momentul „eliberării” de sub jurământ*. Noul jurământ, depus noului suveran, Carol I (IV) *n-a avut nici pe departe efectul celui anterior*³³⁵.

³³² Grancea, Popa, *op. cit.*, p. 140.

³³³ Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război 1914-1916*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2016, p. 129-130; cf. Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1926, p. 40. Episcopul Roman Ciorogariu a supraviețuit unui atac terorist din Senatul României – pus la cale, la 8 decembrie 1920, de un grup de extremă stângă –, el fiind grav accidentat la mâna dreaptă. Cartea sa, *Zile trăite*, de peste 500 de pagini, se datorează însemnărilor pe care ierarhul le-a dictat nepoatei sale, imediat după accidentul suferit la mână. În fapt, volumul constituie memoriile sale, divizate în patru mari capitole: *Războiul mondial, Revoluția, Sub imperiul român și Pagini de război și pace* (Gelu Neamțu, Mircea Vaida-Voevod, *1 Decembrie 1918. Mărturii ale participanților*, vol. II, București, Editura Academiei, 2005, p. 73).

³³⁴ Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania: familie, moralitate, raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, p. 106, cf. David Prodan, *Memorii*, text îngrijit și adnotat, cu o postfață de Aurel Răduțiu, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 29.

³³⁵ Maior, *op. cit.*, p. 289-290.

Pe de altă parte, datorită implicării *Reuniunii femeilor române din Sibiu* în inima societății românești locale, *Reuniunea a fost îndreptățită să trimită la solicitarea Marelui Consiliu al Națiunii Române din Transilvania și Ungaria de la Arad, două delegate la adunarea de la Alba-Iulia, fiind desemnate: Eugenia Tordășianu și dr. Eleonora Lemenyi, ambele profesoare la Școala de Fete a Asociațiunii*³³⁶.

Revenind la *Anuarul Reuniunii*, raportul de gestiune pe anii 1917/18 și 1918/19 specifică faptul că, din cauza dificultăților generate de război, s-a vândut *intravilanul Reuniunii noastre (Berggasse/str. Dealului nr. 9)*. Scopul a fost înființarea *unui orfelinat pentru copii orfani ai ostașilor români căzuți în război*³³⁷.

Debutul lui 1919 a fost sub bune auspicii pentru românii din Sibiu, deoarece, spre exemplu, la 1 ianuarie 1919, comitetul *Reuniunii* a luat parte la o recepție oferită de generalul Berthelot. În *Memoriile* sale, generalul îi descrie cu lux de amănunte cumnatei sale intrarea în București și parada militară de la 1 Decembrie 1918, când s-a aflat la dreapta regelui. La 15 decembrie, Berthelot a intrat triumfător, în fruntea unui regiment francez, în Iași, apoi a plecat de la Timișoara și Arad spre Oradea, Satu Mare, Cluj, Aiud, Alba Iulia, Sibiu, peste tot întâmpinat cu ovații și flori de populația românească, cu speranță de oficialitățile maghiare³³⁸.

Tot la început de an nou, același comitet al *Reuniunii* a dat dispoziție de a se pregăti *o petrecere socială în preseara Anului Nou 1919 st[il] v[echi]*. Ca și azi, s-a făcut apel la voluntari, grupați, în limbajul epocii, într-un *comitet aranjator*, format din tineri sibieni, dintre care îi amintim doar pe câțiva: dr. Octavian Beu, Ioan V. Bologa, dr. Ioan Crețu, Ionel Crișan, lt. Ciucean, căpitan Ioan Georgescu, Enea Hocman, Silviu Ittu, Remus Moga, Ștefan Moga, Aurel Bozdoc, dr. Lucian Balint, Achil Barcianu și Romulus Ittu; casier, Ioan

³³⁶ Șoroștineanu, *Reuniunea*, p. 69.

³³⁷ *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anii 1917/18 și 1918/19*, Sibiu, Editura Reuniunii, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1919, p. 9.

³³⁸ Codruț Constantinescu, *Memoriile generalului Berthelot*, în "Revista 22", 05. 03. 2019 (<https://revista22.ro/cultura/memoriile-generalului-berthelot>); cf. General Henri Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, introducere de Glenn E. Torrey, traducere din limba franceză de Mona Iosif, București, Editura Militară, 2012.

Banciu³³⁹. În același timp, *Anuarul Reuniunii* precizează că *școala de menaj și industrie de casă* nu s-a deschis în cei doi ani din cauza războiului³⁴⁰.

De reținut că rolul de conducere al *Reuniunea femeilor române*, conform articolului nr. 12 din Statut (sau din *Statute*), îl avea *Comitetul* alcătuit din 12 femei și 4 bărbați, domiciliați în Sibiu, aleși pe o perioadă de 3 ani. Adunarea generală era convocată de președintă și anunțată într-o publicație locală cu cel puțin 8-15 zile înainte³⁴¹. Cu prilejul adunării generale din 12 iulie 1919, două membre ale comitetului *Reuniunii* și-au anunțat retragerea, mai precis Minerva Brote și Zoe Comănescu, iar adunarea a organizat alegeri pentru cele două posturi rămase vacante din restul de mandat 1917/18–1919/20. S-au prezentat șase candidate, unul dintre cele două locuri a fost câștigat, din primul tur, de Livia Fruma. A urmat un nou vot pentru locul rămas vacant, Virginia Ittu întrunind trei voturi, iar Veturia Lapedatu patru voturi, situație în care a fost declarată câștigătoare Veturia Lapedatu³⁴².

Nu în ultimul rând, *Reuniunea* ia act de primirea de care s-au bucurat Maiestățile Lor, Regele Ferdinand și Regina Maria în Sibiu, la 31 mai 1919, precum și despre regala decizie a Suveranei de a lua *Reuniunea*, cu acel prilej, *sub înaltul patronaj al Maiestății Sale*³⁴³.

Dar, odată ajunsă sub patronajul reginei României, *Reuniunea* intra într-o altă etapă a existenței sale, de organizație a femeilor române în Statul Român. Încerca să reprezinte un ideal, mai precis *unitatea vieții sufletești a femeii române*³⁴⁴. Suntem, în același timp, într-o eră post-Maria Cosma – care, din motive pe care nu le abordăm acum, a fost silită să treacă munții, împreună cu Partenie Cosma, soțul ei, mai întâi la Călimănești, apoi la Iași – într-o vreme în care, începând cu 1919, Emilia Rațiu a devenit președinta *Reuniunii*.

³³⁹ *Anuarul*, 1919, p. 11. Despre Romulus St. Ittu, știm că a făcut parte din delegația studențimii universitare, mai precis din *studentimea facultății teologice din Sibiu*, împreună cu Laurențiu Maximilian, la Adunarea de la Alba din 1 Decembrie 1918 (*Delegații de drept convocați la Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918*, în „Centenarul României (1918–2018)”, ediție electronică: <http://centenarulromaniei.ro/delegatii-de-drept-ai-romanilor-din-transilvania-adunarea-nationala-1-decembrie-1918-alba-iulia/>).

³⁴⁰ *Anuarul*, 1919, p. 18.

³⁴¹ Daneș, *op. cit.*, p. 168.

³⁴² *Anuarul*, 1919, p. 5.

³⁴³ *Ibidem*, p. 4.

³⁴⁴ Șoroșineanu, *Reuniunea*, p. 71.

Ca să înțelegem contextul acestei alegeri, importanța ei, precizăm că Emilia era fiica lui Ioan Rațiu (1828-1902), unul dintre întemeietorii Partidului Național Român din Transilvania, al cărui președinte a fost în intervalul 1892-1902, precum și unul dintre principalii autori ai *Memorandumului*, adresat la 28 martie 1892 împăratului Franz Iosif, în numele națiunii române din Ardeal. Emilia a primit numele după mama sa, fiica preotului ortodox din Brașov, Dumitru Orghidan, care s-a căsătorit, în 1862, cu dr. Ioan Rațiu³⁴⁵.

În 1928, cu alte cuvinte, la 10 ani de la Unirea Ardealului cu Patria mamă, în *Raportul general prezentat de comitetul central al „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român — Astra” asupra lucrărilor și situației sale în anul de gestiune 1927/1928*, întrunire care s-a ținut la 1 decembrie la Alba Iulia, se arată, încă de la început, că, fiind an jubiliar, *Asociațiunea*, conducerea sa, a dat dispoziții atât pentru serbarea acestei zile, cât și pentru a continua a *înfăptui cu acest prilej o seamă de realizări de ordin național și cultural*³⁴⁶. Astfel, la Turnișor, lângă Sibiu, o contribuție pecuniară semnificativă pentru *casa națională și culturală* a fost oferită cu generozitate de *Reuniunea femeilor române* din localitate³⁴⁷.

³⁴⁵ Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828-1902). 50 de ani din luptele naționale ale românilor ardeleni*, Sibiu, Tipografia Foaia Poporului, 1928, p. 21. La *Bibliografie*, autorul măruntește: *la compunerea lucrării de față am întrebuițat, înainte de toate, bogata corespondență a D-lui Ioan Rațiu, păstrată, cu rară pietate, ca o comoară națională, de familia acestuia (Ibidem, p. 187)*. Relativ recent, corespondența a fost publicată în: Marcel-Dumitru Ciucă, Elena-Teodora Ciucă (eds.), *Ioan Rațiu - Emilia Rațiu, Corespondență. Scrisori primite, 1866-1895* [București], Editura Progresul Românesc, vol I, 1994, 427 p. și vol. II, 2002, 420 p.

³⁴⁶ *Transilvania*, anul 59, nr. 12, dec. 1928, p. 957.

³⁴⁷ *Ibidem*, p. 1089.

Din interbelic în trecutul apropiat

O incursiune în interbelic ne arată că – spre exemplu, în 1934 –, populația școlară a județului Sibiu, cea cuprinsă între 5 și 18 ani, a fost de 40.333 școlarizați, dintre care 7.601 în mediul urban și 32.732 în cel rural. În aceste coordonate, județul avea un număr de *școli secundare*, însă restrângându-ne doar la profilul temei noastre, să menționăm doar pe cele din Sibiu: *Liceul comercial de fete, Gimnaziul comercial de fete, Școala de arte și meserii, respectiv Institutul de aplicație menajeră*³⁴⁸.

Perioada comunistă și-a pus amprenta și asupra sistemului de învățământ, numai că, de data aceasta, prioritățile erau diferite față de cele din interbelic. Nu se mai punea accentul pe obținerea, în școală, a unor cunoștințe privind bunul gust și manierele comportamentale, nici pe însușirea unor noțiuni privind gestiunea casnică ori învățarea unor limbi străine, ci se mergea într-o cu totul altă direcție. Spre pildă, în urma inspecției din 13 ianuarie 1950 la școala din Alămor s-au consemnat următoarele: *fiecare învățător răspunde direct de alfabetizarea analfabeților repartizați. Legătura corpului didactic cu organizațiile politice este bună. Corpul didactic să sprijine în permanență acțiunile întreprinse de Partid și Comitetul Provizoriu, în lupta de transformare socialistă a agriculturii, ducând muncă de lămurire și arătând avantajele Gospodăriei Colective [...]. Să se popularizeze U.R.S.S. care stă în fruntea luptei pentru pace, condusă de I.V.Stalin.*

După reforma administrativă din 1950, controlul și îndrumarea școlilor din Sibiu revin Secției de Învățământ Oraș Sibiu, care se va transforma în Secția de Învățământ și Cultură Oraș Sibiu și, pentru puțin timp, în Inspectoratul Școlar al Municipiului Sibiu. Ulterior, prin Legea nr. 6/1957, privind organizarea și funcționarea sfaturilor populare, secțiile de învățământ trec în subordinea organelor locale. În urma Legii 57/1968, de organizare și funcționare a consiliilor populare, s-au creat inspectoratele școlare, ca organe de specialitate ale administrației de stat. Acestea erau subordonate consiliilor populare

³⁴⁸ <http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/sibiu/> accesat în data de 28 septembrie 2019.

județene și Ministerului Învățământului, dar *au pornit fără reguli clare, cu personal fără pregătire specială*³⁴⁹.

În Sibiu a apărut necesitatea unei școlii în domeniul industriei alimentare datorită existenței numeroaselor fabrici de profil de renume, precum *Lica* ori *Scandia*. Pe cale de consecință, în anul 1949, în localul din strada Turismului, sub patronajul Ministerului Industriei Alimentare se înființează școala profesională pentru meseriile de măcelar, brutar, lăptar. Noul local al școlii, *Liceul Industrial pentru Industrie Alimentară Sibiu*, a luat ființă în anul 1966 și a fost legiferat prin HCM 2013/1966, ca urmare a aprobării oficiale a rețelei liceelor industriale și pedagogice din țară. Ca orice început, primii ani s-au desfășurat în condiții dificile, folosindu-se spațiile altor școli, iar procesul didactic s-a realizat cu mari eforturi. În anul 1967 s-a încheiat contractul pentru construcția școlii și a cantinei, iar între 1969 și 1970, s-au realizat lucrările propriu-zise de construcție, amenajare și dotare. Inaugurarea oficială a avut loc pe data de 12 decembrie 1970, iar, în anii următori, prin comasarea liceului cu școala profesională (1972), baza materială s-a îmbogățit cu două internate și o cantină. Mai târziu s-au construit sala de sport (1975) și microfabrica școlară (1980), cu secțiile – pâine, lapte, carne și, din 1981, și bere, plus cabinete și laboratoare și sala de protocol. *Liceul Industrial pentru Industrie Alimentară Sibiu* a purtat acest nume atât în perioada 1966-1972, cât și după comasarea sa, prin absorbție, cu Grupul Școlar pentru Industrie Alimentară Sibiu. Îl înălnim apoi sub forma *Liceul Industrial nr. 5 Sibiu* (1977), Grup Școlar Industrial Alimentar Sibiu (1990); din 2001 – conform O.M.E.C. nr. 4049/26.06.2001 – Colegiul Tehnologic de Industrie Alimentară *Terezianum Sibiu*³⁵⁰.

³⁴⁹ *Idem.*

³⁵⁰ În primul rând, doresc să-i mulțumesc fostei mele studente, doamna Adriana Boda, atât pentru amabiliata, deschiderea și promptitudinea în semnalarea bibliografiei adecvate, cât și pentru datele oferite, în calitatea dânssei de bibliotecar al Colegiului Tehnologic de Industrie Alimentară *Terezianum* din Sibiu;
<https://www.sibiu.ro/index.php/sibiu/detalii/colegiul-tehnic-de-industrie-alimentar-terezianum>;
Ana Maria Mătușoiu, *50 de ani de la înființarea Colegiului Tehnologic de Industrie Alimentară „Terezianum” Sibiu*, în „Tribuna”, 30.05.2016
(<http://www.tribuna.ro/stiri/actualitate/50-de-ani-de-la-infiintarea-colegiului-tehnic-de-industrie-alimentara-terezianum-sibiu-117103.html>)

Nu în ultimul rând, se cuvine a fi amintită și *Școala de cooperatie*, din str. Centumvirilor nr. 2, astăzi fiind cunoscută ca *Grupul Școlar Industrial de Cooperatie* și care, la rubrica *date generale/ tip de unitate*, apare ca fiind *școală de arte și meserii*³⁵¹.

Cartea de față nu își propune ca, după o incursiune – fie și succintă – în domeniile educației, emancipării feminine și gastronomiei, să închidă un cerc. Dimpotrivă, intenția autorilor este ca, prin trezirea interesului spre astfel de domenii, cititorul să pornească, fie și cu ochii minții, într-o călătorie aparent nesfârșită, dar, cu siguranță, rodnică.

³⁵¹ <https://sibiu.cylex.ro/firma/scoala+de+cooperatie+sibiu-557674.html>
accesat în data de 28 septembrie 2019.

ANEXA 1

*Examenele elevelor cursului de vară a Școlii de menaj,
în Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, nr. 8066, 29 iunie 1900, p. 675.*

Examenele elevelor cursului de vară a Școlii de menaj au avut loc în după amiaza zilei de 27 iunie a. c., de la ora 6, în spațiile prietenoase ale instituției, spații decorate festiv, în prezența comitetului director al Filialei Sibiu a Asociației Femeilor, a doamnei Julie Jikeli, președinta de onoare a acesteia, și a unor prietene devotate ale școlii.

În partea teoretică a examenului, cursantele au demonstrat că, sub atenta îndrumare a profesorului Schuller și a altora, învățaseră să calculeze valoarea nutritivă a alimentelor, știind să le combine în concordanță cu constituția fizică și cu vârsta persoanelor cărora trebuiau servite. Elevele erau, de asemenea, în stare să explice *de ce* și *cum* aveau loc procesele de fermentație și de ce unele alimente erau considerate grele. Cei prezenți au privit cu mare interes, prin lentilele microscopului, diverși fungi, *rugina* de pe frunzele de trandafir, de pe boabe de cereale, precum și pielea umană, urmărind atent explicațiile date de tinerele examinate. Din lipsă de timp, peste partea referitoare la alcătuirea corpului uman și cea privind problemele de sănătate, s-a trecut mai repede.

Domnișoara Wilhelmine Meister, președinta asociației, a mulțumit în cuvinte calde, în nume personal și în cel al asociației pe care o reprezenta, cursantelor și profesorului Schuller, rugându-l pe acesta să rămână și în anul următor fidel școlii. A urmat vizitarea grădinii, admirată și lăudată pentru grija cu care fuseseră tratate legumele, florile și pomii fructiferi aranjați pe spaliere. În cele din urmă s-a trecut la partea practică a examenului. Inima și ochii celor prezenți au cunoscut mai întâi momente de încântare, datorită modului în care elevele, sub îndrumarea atentă a domnișoarei Christine Schuster, reușiseră să pună o masă și s-o decoreze cu flori minunate. Apoi s-au așezat la acea masă, examinând obiectiv și critic deliciale oferite papilelor gustative. Această *masă de probă* i-a mulțumit pe toți, atât din punct de vedere calitativ și cantitativ, cât și din cel al felurilor oferite, al aranjamentului și al servirii, obținând calificativul

excelent. Dacă fiecare elevă va reuși ca afară, în viața reală, să obțină rezultate de o asemenea calitate, atunci își merită pe deplin *diploma de maturitate* privind conducerea unei gospodării burgheze. Pentru a atinge acest obiectiv, ar fi de dorit ca, cel puțin unele dintre ele, să frecventeze toate cursurile instituției, pe cel de vară (de la începutul lunii martie până la sfârșitul lunii iunie), pe cel de iarnă (de la începutul lunii septembrie până la sfârșitul lunii decembrie), precum și cursul de bucătărie fină (lunile ianuarie și februarie). Astfel ar învăța toate activitățile dintr-o gospodărie, știut fiind că unele sunt dependente de anotimp. Dar, bineînțeles, fiecare curs poate fi frecventat și separat.

ANEXA 2

In primăvara anului 1915, la șapte-opt luni de la izbucnirea Primului Război Mondial (28 iulie 1914), se resimțea deja penuria de alimente, care avea să devină acută în anii care au urmat. Rezervele de făină de grâu și de secară erau aproape epuizate, autoritățile fiind convinse că acestea nu vor ajunge până la noua recoltă. De aceea, prin intermediul presei locale, în special prin articolele găzduite de cotidianul *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, populația era îndemnată să folosească făina de grâu și de secară numai în amestec de 50% cu alte tipuri de făină, precum cea de mălai, de orz, de cartofi, orez etc, amestecuri ce puteau fi folosite cu succes la prepararea produselor culinare. Sfaturile, precum și rețetele publicate în cotidianul sibian proveneau din rețetarele profesoarelor *Școlii de menaj*. De asemenea, se făcea publicitate unei cărți de bucate de război, *Kriegskochbüchlein* cu 200 de rețete, cele mai multe *fără carne, dar fiind sănătoase și hrănitoare*³⁵². Primul articol pe tema alimentației în timp de război a fost publicat în numărul din 30 aprilie 1915³⁵³ și conține următoarele informații.

Despre făina de orz – cea mai bogată în proteine și cea mai hrănitoare – se afirma că putea fi folosită la prepararea rântășurilor, ca adaos pentru îngroșarea sosurilor sau la prepararea panadei pentru învelirea șnițelilor. De asemenea, se recomanda la prepararea supei de chimen și a diferitelor tipuri de găluște specifice bucătăriei central-europene, ținându-se însă cont de faptul că timpul de fierbere era mai mare decât în cazul făinurilor obișnuite.

În ceea ce privește făina și grișul de mălai, se afirma cu regret că nu li s-a dat până în prezent importanța cuvenită. Despre mămăligă, un preparat aproape necunoscut în bucătăria germanilor din Transilvania, se arăta că, servită pe post de garnitură lângă preparate din carne și legume, aceasta putea înlocui pâinea. Totodată, făină de mălai putea fi folosită la prepararea unor deserturi, iar cei care nu aveau gustul puternic de porumb erau sfătuiți să adauge preparatului câteva picături de rom spre a-l atenua. De asemenea,

³⁵² *Kriegskochbüchlein*, în *SDT*, nr. 12587, 30 aprilie 1915, p. 5.

³⁵³ *Schonung der Mehlvorräte*, în *SDT*, nr. 12587, 30 aprilie 1915, p. 5.

se atrăgea atenția asupra faptului că alaturile din făină de mălai, la care drojdia era folosită ca agent de dospire, cresc mai încet decât în cazul făinurilor obișnuite.

Utilizarea făinii, respectiv a grișului de orez se recomanda pentru prepararea deserturilor fine, afânate cu spumă din albușuri. Se atrăgea atenția că, pentru copturi cu drojdie, făina de orez se poate folosi numai în amestec cu făină de grâu sau secară.

În continuare se fac recomandări privind reducerea consumului de făină și a cărnii de vită, propunându-se și o serie de meniuri. Supele să fie preparate preponderent din legume, după obiceiul elvețian, adică fără rântaș și fără carne. Alternative la consumul de făină o constituie toate preparatele din cartofi sau orez, din acesta din urmă putându-se găti: supă, mâncare cu ciuperci, cu legume, cu carne, risotto, budincă cu orez, orez cu mere etc. Fulgii de ovăz și meiul, preparate în moduri diferite, se potriveau la pregătirea unor preparate hrănitoare și gustoase, în special la deserturi din categoria budincilor.

În vreme de război nu mai erau respinse nici alimentele produse industrial, de tipul pastelor făinoase, anume tăiței și macaroane, produse până atunci în casă.

În privința produselor de cofetărie fină, recomandările vizau de asemenea folosirea a cât mai puțină făină, respectiv înlocuirea ei cu beza, brânză de vaci, ciocolată, migdale, nuci, alune și castane – atâta timp cât aceste ingrediente mai puteau fi procurate.

Pâinea cea de toate zilele nemaifiind la discreție, trebuia tratată cu mare grijă, tăindu-se din ea numai atât cât se consuma la o masă, iar în cazul în care se învechea, se recomanda să fie folosită la prepararea de crutoane, pesmet, budinci sau găluște.

Dacă articolul din 30 aprilie conține numai sugestii și sfaturi generale, următorul, apărut în numărul din 5 mai al aceluiași cotidian, vine cu rețete³⁵⁴, din care reproducem câteva:

³⁵⁴ *Schonung der Mehlvorräte* II, în *SDT*, nr. 12592, 5 mai 1915, p. 5-6.

1.

Ingrediente: 50 g (în original 5dkg) de untură (de porc), 60 g de făină de orz, sare, chimen, 1,5 l de apă.

Mod de preparare: se încinge untura și se adaugă semințele de chimen și făina. Se prăjesc până se rumenește făina. Se adaugă apa, mai întâi rece și apoi caldă, se acoperă vasul, se fierbe aprox. ½ de oră. Se servește cu crutoane.

2.

pentru supa de vită:

Ingrediente: 50 g de unt sau untură, 1 ou, 40 g de făină de orz, 2 linguri de lapte, sare.

Mod de preparare: untul sau untura, împreună cu gălbenușul, se freacă spumă, albușul se bate spumă, apoi făina, laptele, sarea și spuma de albuș se adaugă la prima compoziție, obținându-se un aluat din care, cu lingura, se formează găluștele. Acestea se fierb câteva minute în apă clocotită cu sare sau în supă.

3.

Ingrediente: 8 chifle, 40 g de untură, ceapă, frunze de pătrunjel, 125 ml de lapte sau apă, 1 ou, sare, 30 făină de orz.

Mod de preparare: chiftele se taie cubulețe și se rumenesc în untură, împreună cu ceapa și frunzele de pătrunjel tocat. Se adaugă oul amestecat cu apă sau lapte, se sarează și se lasă puțin să se pătrundă. Apoi se adaugă făina, obținându-se un aluat din care se formează găluștele, care se fierb în apă sărată.

4.

Nussbeugel

Ingrediente: 120 g făină de orz, 50 g unt (sau 40 g de margarină ori grăsime vegetală), 20 g zahăr, 10 g drojdie, 2 linguri de lapte, 1 gălbenuș de ou, sare, nucă măcinată amestecată cu zahăr.

Mod de preparare: din făină, unt, zahăr, gălbenuș, drojdie lăsată la cald, lapte și sare; se pregătește (pe planșetă) un aluat, se acoperă, și se lasă la cald să crească. Se întinde cât se poate de subțire cu sucitorul, se taie pătrățele, care se vor umple cu nucă măcinată, amestecată cu zahăr. Colțunașii se lasă să crească, după care se coc în cuptor.

5.

Ingrediente: 250 g făină de mălai, 250 ml apă, 20 g untură.

Mod de preparare: în apa clocotită se topește untura. Se adaugă făina de mălai și sarea, se lasă pe foc până se omogenizează. Din această compoziție se modelează biluțe care se prăjesc în untură. Se servesc cu slănină prăjită, ca garnitură la carne afumată sau la varză murată. Umplute cu gem, nucă etc. pot fi servite ca desert.

6.

Ingrediente: ½ l lapte, 125 g mălai grișat, 2 ouă, 2 chifle, 50 g untură, frunze de pătrunjel, sare.

Mod de preparare: laptele fierbinte se amestecă cu mălaiul și se lasă să se răcească, apoi se adaugă ouăle, chiflele tăiate cubulețele și rumenite în untură, pătrunjelul tocat și sarea. Se modelează crochete, care se trec printr-o panadă din făină, ou și pesmet și se prăjesc în untură. Pot fi servite în supa de vită, ca garnitură la carnea de vită sau ca desert cu sirop de fructe.

Bibliografie selectivă:

- A[lbini], S[eptimiu], *Școala civilă de fete cu internatu a „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român” din Sibiu. Monografie*, Gherla, Editiunea „Cancelariei Negruțiu”, 1887.
- *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1911/12*, Sibiu, Editura Reuniunii 1912.
- *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1913/14*, Sibiu, Editura Reuniunii 1914.
- *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1914/15 și 1915/16*, Sibiu, Editura Reuniunii 1916.
- *Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anul 1917/18 și 1918/19*, Sibiu, Editura Reuniunii 1919.
- *Anuarul școalei civile de fete cu internat și drept de publicitate a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” pe anul școlar 1912-13* (ed. Vasile Bologa), Nagyszeben (Sibiu), 1913.
- *Anuarul școalei civile de fete cu internat și drept de publicitate a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” pe anul școlar 1913-14* (ed. Vasile Bologa), Nagyszeben (Sibiu), 1914.
- *Anuarul școalei civile de fete cu internat și drept de publicitate a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” pe anul școlar 1914-15* (ed. Vasile Bologa), Nagyszeben (Sibiu), 1915.
- *Anuarul școalei civile de fete cu internat și drept de publicitate a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” pe anul școlar 1915-16* (ed. Vasile Bologa), Nagyszeben (Sibiu), 1916.
- *Anuarul Liceului de fete de Stat din Sibiu, împreună cu internatul de fete al „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” pe anul școlar 1921/22*, (ed. Vasile Bologa), Sibiu 1922.
- Arz, Hildegard, *Mädchenbildung und Frauenberufe bei den Siebenbürger Sachsen (bis 1848)*, în „Siebenbürgische Semesterblätter”, München, 2/1992.

- *Aus den Briefen der Familie von Heydendorff (1737-1853)* mitgeteilt von Friedrich Wilhelm Seraphin, în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, vol. 25, Sibiu 1894.
- Bologa, Vasile, *Școala civilă de fete cu internat a Asociațiunii. Istoricul înființării și dezvoltării în cei dintâi 25 de ani*. Monografie, Sibiu, 1911.
- Boner, Charles, *Siebenbürgen. Land und Leute*, Leipzig 1868.
- Brandsch, Heinz, *Mädchenbildung und Frauenberufe*, Sighișoara, 1930.
- Brusanowski, Paul, *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848–1918. Între exigențele statului centralizat și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujană, 2005.
- Conrad von Heidendorf, Michael, *Eine Selbstbiographie* (publicată de Rudolf Theil), în „Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde“, Sibiu, vol. 18/2, 1884.
- Crotti, Claudia, *Lehrerinnen – frühe Professionalisierung. Professionsgeschichte der Volksschullehrerinnen in der Schweiz im 19. Jahrhundert*, Bern, Peter Lang Verlag, 2005.
- Daneș, Mariana, *Considerațiuni cu privire la activitatea femeilor române din Sibiu*, în „Cumidava“, nr. XXV, Brașov, 2002.
- DJAN, fond 45 Școala civilă de fete
- Grancea, Mihaela; Popa, Ioan (coord.), *Viața cotidiană în Sibiul secolelor XIX-XX*, Sibiu, Astra Museum, 2015.
- Gräser, Johanna, *Sparsame Küche, Ratgeber zur Herstellung einer gesunden und billigen Kost mit Hilfe der Kochkiste* (ed. Oberverwaltung des siebenbürgisch - sächsischen Landwirtschaftsverein) f. a.
- *Handbuch der Frauenbewegung* (ed. Lange, Helene; Bäumer, Gertrud) I., II, Teil, Berlin, W. Moeser Buchhandlung, 1901.
- Hopfner, Johanna, *Mädchenerziehung und weibliche Bildung um 1800 im Spiegel der pädagogischen Schriften der Zeit*, Bad Heilbrunn/Obb, Julius Klinkhardt Verlag, 1990.
- Ittu, Gudrun-Liane, *Educație școlară și instrucție în scrierile familiei*

- von Heydendorff*, în Liceul „Stephan Ludwig Roth“. Fragmente istorice III, Mediaș, Editura Crisev, 2012.
- Ittu, Gudrun-Liane, *Die Frauenfrage bei den Siebenbürger Sachsen*, în *Schreiben zwischen Kulturen*. Festschrift für Carmen Elisabeth Puchianu, Editura Universității Transilvania Brașov, Brașov, 2017.
 - Köber, Berthold, *Kirche und Schule bei den Siebenbürger Sachsen*, în: „Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte“ (ed. Walter König), Köln/Weimar/Wien, Editura Böhlau, 1996.
 - Klein, Marie, *Der Hermannstädter Ortsverein des Allgemeinen ev. Frauenvereins in den siebenbürgischen Landesteilen Ungarns*, în „Kalender des Siebenbürger Volksfreundes für das Schaltjahr 1908“, XXXIX Jg. (Neue Folge XIII), Jos. Drotleff, Hermannstadt.
 - Liebig, Sabine *Zur rechtlichen und gesellschaftlichen Stellung der siebenbürgisch-sächsischen Frau im Laufe der Geschichte*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter“, 46. Jg., 2. Folge, München 1997.
 - Lurtz, Lotte, *Bildungsideale* (Sonderdruck aus Kirchliche Blätter 32, 1900), Hermannstadt, Krafft, 1900.
 - Mesea, Iulia; Ittu, Gudrun-Liane, *Secvențe din Transilvania secolului al XVIII-lea/Siebenbürgen im 18. Jahrhundert. Ausschnitte*, Sibiu/Hermannstadt, Editura Honterus, 2017.
 - Meskina, Olesya, *Lebensbedingungen von Frauen und Kindern um die Wende zum 20. Jahrhundert. Untersucht am Beispiel der Schweiz (Kanton Basel) und Russlands (Region Woronesch)*, Frankfurt/Main, Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2016.
 - *Norma Regia pro Scholis Magni Principatus Transilvaniae*, Cibinii, Martin Hochmeister, 1781.
 - Popa, Ioan, *Liceele teoretice sibien între 1918-1948*, Sibiu, Editura Magister, Casa Corpului Didactic, 2005.
 - Puttkamer, Joachim von, *Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, München, München, Oldenbourg Verlag, 2010.

- Schneider, Erika, *Eine Bildungsanstalt "mit steigendem Zuspruch". Vor 105 Jahren wurde das evangelische Lehrerinnenseminar gegründet*, în „Schässburger Nachrichten”, Juni 2009.
- Schuster, Christine, *Küche und Haushalt. Ein Handbuch für angehende und für erfahrene Hausfrauen sowie zum Gebrauch von Koch- und Haushaltungsschulen*, Kronstadt, Verlag H. Zeidner, 1904.
- Scola, Ortrun; Schiel, Annemarie, *Siebenbürgisch-sächsische Frauengestalten. Ihr Leben und Wirken* (ed. Frauen- und Familienreferat der Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Deutschland), f. a, f. l.
- Schiel, Ingrid, *Frei-Politisch-Sozial. Der Deutsch-Sächsische Frauenbund für Siebenbürgen 1921-1939*, Wien Köln Weimar, Böhlau Verlag, 2018.
- Stritt, Marie, *Frauenbewegung und Kulturfortschritt*, în „Die Karpathen”, an 1, nr. 18, iunie 1908.
- Șoroștineanu, Valeria, *Învățătoarele de la școala confesională ortodoxă a Arhiepiscopiei Sibiului. Între acceptare și necesitate*, în „Astra Sabesiensis”, nr.1/2015, Sebeș, Editura Argonaut, p. 89-104.
- Șoroștineanu, Valeria, *Reuniunea Femeilor Române din Sibiu în anii Primului Război Mondial*, în „Astra Sabesiensis”, nr.2/2016, Sebeș, Editura Argonaut, 2016, p. 55-75.
- Vlad, Ioan, *Petru Șpan, dascălul de dascălie al ardelenilor*, Brașov, Editura Pastel, 2013
- Wittstock, Oskar, *Der sechste Tag. Aus den Briefen einer siebenbürgisch-sächsischen Lehrerin*, Berlin, Verlag von Karl Curtius, 1907.
- Zobel, Rudolf Wilhelm, *Briefe über die Erziehung der Frauenzimmer*, Berlin Stralsund Gottlieb August Lange, 1773.